

REPENSAR EL MUSEU

Una guia de reflexió i actuació
amb perspectiva feminista

Repensar el museu

Una guia de reflexió i actuació
amb perspectiva feminista

Grup de treball Museus i Gènere

Repensar el museu.
Una guia de reflexió i actuació amb perspectiva feminista

Edició:

Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Aquesta guia és el resultat de la reflexió compartida de les persones integrants del grup de treball Museus i Gènere de la Xarxa de Museus d'Història i Monuments de Catalunya: Carme Bergés Saura (Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural), Maria Cacheda Pérez (Agència Catalana del Patrimoni Cultural), Liliane Inés Cuesta Davignon (Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí"), Conxita Gil Martín (Museu de Mataró), Ricard Huerta Ramón (Universitat de València), Gerard Martí Estrada (Museu d'Història de Cambrils), Sílvia Planas Marcé (Museu d'Història de Girona) i Margarida Sala Albareda (Museu d'Història de Catalunya).

Redacció general:

Liliane Inés Cuesta Davignon

Redacció dels textos sobre pràctiques inspiradores:

Laia Soler Moreno

Coordinació:

David Santaeulària Serra

Correcció:

Maite Puig Tarré

Disseny i imatge de coberta:

Anna Domenjó Setó

Imatges de l'interior:

Museu de Mataró (pàgines 16, 28, 78 i 94), Museu d'Història de Girona (pàgina 38), Museu Comarcal de Cervera (pàgina 48), Museu d'Història de Catalunya (pàgina 62) i Casa Museu Verdaguer (pàgina 104)

Dipòsit legal:

B 11016-2025

ISBN:

978-84-10393-71-4

Barcelona, 2025

Museus i Gènere (Grup de treball), autor

Repensar el museu. Una guia de reflexió i actuació amb perspectiva feminista

Bibliografia

ISBN 9788410393714

I. Cuesta Davignon, Liliane Inés II. Catalunya. Departament de Cultura. III. Títol

1. Museus - Aspectes socials - Catalunya - Manuals, guies, etc. 2. Museus i dones - Catalunya - Manuals, guies, etc.

3. Museus i minories sexuals - Catalunya - Manuals, guies, etc. 4. Museologia - Catalunya - Manuals, guies, etc.

069:316.4(460.23)(035) / 69-55.2(460.23)(035) / 069:305-55.3(460.23)(035) / 69.01(460.23)(035)

ÍNDEX

Presentació

Qui som?	8
Què és Repensar el museu?	10

1. Col·lectar

1.1. De qui i per a qui es col·lecta?	16
1.2. Qui col·lecta?	19
1.3. Què es col·lecta?	20
1.4. Col·lecció i perspectiva feminista: experiències inspiradores	22

2. Conservar

2.1. De qui i per a qui es conserva?	28
2.2. Qui conserva?	30
2.3. Què i com es conserva?	31
2.4. Conservació i perspectiva feminista: experiències inspiradores	33

3. Documentar

3.1. De qui i per a qui es documenta?	38
3.2. Qui documenta?	40
3.3. Què i com es documenta?	42
3.4. Documentació i perspectiva feminista: experiències inspiradores	42

4. Investigar

4.1. Sobre qui i per a qui s'investiga?	48
4.2. Qui investiga?	51
4.3. Què i com s'investiga?	52
4.4. Investigació i perspectiva feminista: experiències inspiradores	55

5. Exposar

5.1. De qui i per a qui s'exposa?	62
5.2. Qui exposa?	64
5.3. Què i com s'exposa?	66
5.4. Exposició i perspectiva feminista: experiències inspiradores	69

6. Educar-coeducar

6.1. Per a qui s'educa?	78
6.2. Qui educa?	81
6.3. Què i com s'educa?	82
6.4. Educació i perspectiva feminista: experiències inspiradores	84

7. Comunicar

7.1. De qui i per a qui es comunica?	94
7.2. Qui comunica?	95
7.3. Què i com es comunica?	96
7.4. Comunicació i perspectiva feminista: experiències inspiradores	98

8. Gestió, organització interna i funcionament del museu

8.1. El personal dels museus	104
8.2. Organització interna	107
8.3. L'ús del llenguatge	109
8.4. Gestió, organització interna, funcionament del museu i perspectiva feminista: experiències inspiradores	111

Grup de treball Museus i Gènere

118

Referències bibliogràfiques

122

PRESENTACIÓ

QUI SOM?

La Xarxa de Museus d'Història i Monuments de Catalunya es va constituir l'any 2010 com una de les xarxes temàtiques de museus impulsades per la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. En l'actualitat, està formada per tretze museus i el conjunt d'elements d'alt valor patrimonial que gestiona l'Àrea de Monuments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, que es despleguen per tot el territori i permeten descobrir amb amplitud la història de Catalunya i donar-la a conèixer des d'una perspectiva actual, tenint en compte els interessos i les sensibilitats de la societat. Entre les seves funcions hi ha la de coordinar polítiques de difusió, conservació i dinamització cultural del patrimoni històric, amb la voluntat de generar una narració coherent i global de la història de Catalunya. Però també vol incidir en objectius que singularitzen els valors i la vocació de la Xarxa, com són fomentar nous discursos i metodologies per adequar els museus a les noves realitats socials; construir nous relats de país a partir de la microhistòria, la diversitat social i la perspectiva de gènere; aplicar estratègies d'anàlisi històrica actualitzades; etc.

En el marc d'aquests propòsits, el grup de treball Museus i Gènere, creat l'any 2017, desenvolupa un dels projectes amb més recorregut i més significatiu de la Xarxa. Tal com indica el manifest de compromís elaborat l'any 2018, el grup té com a objectiu transmetre una socialització dels gèneres que elimini els aspectes negatius i les jerarquies dels models vigents i obri camí al ple desenvolupament d'una societat igualitària, democràtica i justa en el món del patrimoni i dels museus.

A partir d'aquest plantejament i de la voluntat de constituir-se com un observatori de la perspectiva de gènere en els museus d'història i monuments, i de fomentar canvis en les metodologies i les pràctiques, s'han impulsat accions com l'organització d'uns seminaris participatius de formació (recollits en la publicació *Museus, monuments i gènere*), o les jornades "Experiències en l'aplicació de la perspectiva de gènere o feminista a museus i patrimoni", "El gènere en els museus: una qüestió de responsabilitat social" i "Dones, museus i patrimoni", entre d'altres.

En totes aquestes activitats sempre hi ha hagut la clara vocació d'analitzar totes les funcions que són pròpies dels museus (la documentació, l'acció educativa, la recerca, la investigació, l'adquisició de col·leccions, la gestió interna...), de tal manera que es pugui articular una reflexió i un plantejament integral des de la perspectiva de gènere. La conveniència d'una mirada transversal és fonamental si es vol transformar el biaix present en els discursos i en els criteris predominants en els equipaments.

En aquest mateix sentit, sempre hi ha hagut, en l'horitzó del grup de treball, la intenció de crear una guia pràctica que incorporés pautes de treball i recursos útils per introduir aquesta nova mirada als museus; una eina amb una estructura clara, centrada en les funcions abans esmentades, amb unes reflexions inicials sobre cada àmbit i unes propostes d'actuació que tenen, precisament, esperit de proposar i encaminar el punt de partida.

L'elaboració de *Repensar el museu. Una guia de reflexió i actuació amb perspectiva feminista* és el resultat de la reflexió compartida de totes les persones que formen el grup de treball, però ha sigut una de les seves components —Liliane Cuesta— qui n'ha dut a terme la redacció final per tal de dotar-la de coherència interna. També s'hi ha sumat la tasca de Laia Soler en aplegar i documentar exemples de pràctiques inspiradores per a cada apartat.

Si bé el punt de vista és ampli, divers i fruit de múltiples aportacions, ens agrada entendre aquesta guia com un fonament i, alhora, com un element viu que segueixi esperonant i enriquint les aportacions sobre la perspectiva de gènere en els museus i contribuint a la transformació de la ciutadania en clau d'igualtat, equitat i justícia social.

QUÈ ÉS REPENSAR EL MUSEU?

No és una autodiagnosi

Repensar el museu. Una guia de reflexió i actuació amb perspectiva feminista no és una autodiagnosi de la situació del nostre museu en temes d'igualtat de gènere. Es tracta d'una guia que ofereix algunes pistes de reflexió i algunes propostes d'actuació per aplicar la perspectiva feminista en la nostra feina diària al museu.

Preveu totes les funcions del museu

La particularitat d'aquesta guia és que està estructurada segons les funcions del museu per garantir que es reflexiona sobre tots els àmbits de la pràctica museística i que la perspectiva feminista s'aplica a totes les àrees, i no només a través de les exposicions temporals que visibilitzen les dones artistes o d'una política d'adquisicions paritària. Totes les funcions del museu són igual d'importantes perquè funcioni bé, i estan interrelacionades de manera estreta, tal com ho demostra aquesta guia. No podem construir un relat nou amb perspectiva feminista en l'exposició permanent, si prèviament no s'ha dut a terme una política d'adquisicions coherent amb aquest principi i no s'ha documentat i investigat amb perspectiva feminista. Així mateix, no serveix de res organitzar una exposició temporal que visibilitzi les dones si no es recolza en un ús inclusiu i no esbiaixat del llenguatge. De la mateixa manera, no n'hi ha prou a organitzar exposicions temporals com a única estratègia per introduir la perspectiva feminista, si no s'aplica un canvi global de visió en la institució.

L'elaboració de la guia posa de manifest la manca d'estudis sobre l'aplicació de la perspectiva feminista en certes funcions del museu, que, com que no tenen una projecció directa cap a l'exterior, són invisibles i invisibilitzades: la col·lecció, la conservació, la documentació o la investigació.

Inclou les col·leccions, la comunitat i el personal del museu

En cada funció del museu, es distingeix a més entre subjectes i objectes i, alhora, en la categoria de subjectes, es distingeix entre el públic, la comunitat o la societat en conjunt i el personal del museu pròpiament dit. Així, aplicant sistemàticament aquesta diferenciació per a cada funció del museu, es garanteix una reflexió sobre com aplicar la perspectiva feminista en aquestes tres dimensions que formen part de la realitat de qualsevol museu: les col·leccions, el públic o comunitat (visitant o no visitant del museu) i el personal. Les qüestions relatives al personal del museu i a l'organització i el funcionament

interns són en general obviades, especialment per aquelles persones que escriuen sobre museus però que no hi treballen. Com a professionals de museu, tenir en compte l'aplicació de la perspectiva feminista en qüestions com la formació contínua, la igualtat d'oportunitats, l'organització interna, la jerarquia entre àrees funcionals, els processos de presa de decisions, el disseny dels organigrames, etc., ens sembla fonamental.

Aposta per la quantitat i la qualitat

Una altra de les particularitats de la guia és la importància acordada vers els aspectes qualitius per sobre dels quantitius. Com a grup de treball, tenim present i defensem la necessitat de tenir en compte els aspectes quantitius en matèria d'igualtat de gènere i d'aplicar mesures de caràcter quantitatiu que garanteixin aquesta igualtat: quotes de gènere, discriminació positiva, polítiques paritàries, etc. Tanmateix, l'aplicació de la perspectiva feminista en l'àmbit específic dels museus es basa també en aspectes que no es poden quantificar. Més enllà dels números, aplicar la perspectiva feminista als museus consisteix a canviar la nostra manera de pensar el món; a desaprendre el que hem après; a desfer-nos de biaixos i preconcepcions de caràcter androcèntric, patriarcal i heteronormatiu, i a tenir en compte, des d'un enfocament interseccional, la multiplicitat de categories que estableixen les relacions de poder: el gènere, la classe, la raça, l'edat, la sexualitat, la religió, etc.

Per aquest motiu, les actuacions proposades inclouen en alguns casos solucions de caràcter quantitatiu, però moltes es basen en la necessitat de canvis organitzatius i de maneres de pensar.

Serveix per a tota mena de museus

Des del grup de treball, som conscients que la investigació i l'atenció mediàtica estan molt focalitzades en els museus d'art i, especialment, en els d'art contemporani, pel que fa a l'aplicació de la perspectiva feminista i la crítica feminista dels museus. Algunes de les problemàtiques plantejades des de la investigació acadèmica són molt pertinents en els museus d'art, però ho són menys en museus d'història, arqueològics o etnològics.

En la guia s'ha procurat tenir en compte, a través de les reflexions i problemàtiques plantejades, la diversitat de museus existent al país. No obstant això, i partint del fet que es tracta d'un procés de reflexió contínua, el grup de treball està obert a rebre reflexions i propostes procedents de professionals de

museus que desitgin compartir-les, amb l'objectiu d'enriquir el treball i no excloure'n cap disciplina, ni cap tipologia de museu.

Pretén ser pràctica, realista i viable

La guia pot ser útil per a qualsevol persona interessada en l'aplicació de la perspectiva feminista en l'àmbit dels museus —persones investigadores, professorat, estudiants—, però està especialment pensada per ser emprada per professionals de museu, en qualsevol de les àrees.

Conscients de les mancances de molts museus en termes de personal i de mitjans materials i econòmics, la guia proposa actuacions viables, que no requereixen mitjans econòmics i materials o en requereixen pocs. Conscients igualment de les limitacions relatives als canvis organitzatius interns, tant en museus públics com en privats, se suggereixen actuacions factibles dins d'aquesta estructura organitzativa preexistent que permetin introduir-hi canvis de mentalitat, de funcionament i d'organització de manera gradual. Això no obstant, aquestes actuacions sí que necessiten un temps de reflexió individual i en equip, un temps de reorganització, un temps de pensar noves maneres de fer i de pensar. Requereixen temps, en definitiva; un aspecte que manca sovint als museus.

Tanmateix, aquestes actuacions no necessàriament s'han d'aplicar de manera simultània, sinó que poden seleccionar-se les més factibles, en funció de les capacitats de cada museu, i anar-hi introduint canvis a curt i mitjà termini. També pot ser un punt de partida o una ajuda per redactar plans museològics, projectes museogràfics o plans d'igualtat, així com accions museogràfiques de menys envergadura o més modestes, però no menys importants.

Algunes notes sobre experiències inspiradores

Cada apartat proposa una selecció d'algunes experiències inspiradores. La selecció s'ha limitat al territori espanyol, amb una representació especial de Catalunya. S'ha procurat incloure-hi la diversitat de tipologies de museus, així com la representació territorial, incorporant-hi museus de caràcter local. La inclusió d'aquesta mena de museus respon a una voluntat intencionada de reivindicar el treball de museus dut a terme des del territori, des dels marges, perquè sovint tenen més llibertat d'acció i de proximitat i compromís amb la comunitat.

La recerca i selecció d'experiències inspiradores ha evidenciat la mancança o el desconeixement de pràctiques museístiques amb perspectiva feminista en les àrees de documentació, conservació o gestió, atès que es tracta d'àrees de treball menys visibles i més estructurals.

Per això, i perquè aquesta guia és un procés de treball constant, el grup anima i convida els museus a compartir les seves experiències en un apartat o en diversos per completar llacunes i enriquir el panorama que s'hi ofereix. Es poden fer arribar suggeriments i propostes a l'adreça xarxahistoria.cultura@gencat.cat, per ajudar a construir un mapa d'experiències inspiradores rellevant, representatiu, divers, plural i regularment actualitzat de l'aplicació de la perspectiva feminista als museus.

01/
COL•LECTAR

Què és?

Els museus enriqueixen les seves col·leccions a través de diferents formes d'adquisició o col·lecció:¹ la compra directa, la compra en subhasta pública, la donació, el llegat, la recol·lecció, la dació, la usucapió, l'excavació, etc. La majoria d'aquestes formes d'ingrés de fons als museus comporten una presa de decisions que determina, per exemple, per què es compra, per què s'accepta una donació o per què es recol·lecta. Col·lectar un objecte és, al cap i a la fi, atribuir-li un valor i decidir conservar-lo: considerem que val la pena conservar aquell objecte i, per tant, el col·lectem perquè ingressi als fons del museu.

Aquesta presa de decisions i les qüestions que hi estan lligades són l'objecte d'aquest primer apartat.

1.1. De qui i per a qui es col·lecta?

La funció de col·lecció i l'autoria / Els públics / La comunitat

Col·lecció i autoria d'un objecte. El gènere no ha de ser un factor discriminatori a l'hora de col·lectar fons per al museu.

Reflexió: què qüestionem?

El gènere de l'autoria ha de ser un criteri per tenir en compte a l'hora d'adquirir objectes?

Amb relació a l'autoria dels objectes i el gènere, cal tenir en compte dos factors: si és coneguda o no, i si és individual, compartida o col·lectiva.

¹ En el procés de revisió de la definició de *museu* emprès per l'ICOM, s'ha proposat fer servir els termes *col·lecció* i *col·lectar* en substitució d'*adquisició* i *adquirir*, que tenen unes connotacions més comercials. Hi ha moltes maneres d'enriquir els fons dels museus que no impliquen una transacció econòmica i que cal tenir en compte, per la qual cosa en aquesta guia empram el mot *col·lectar*.

L'autoria dels objectes no és una qüestió que incideix de la mateixa manera en tots els museus. Molts museus (especialment els arqueològics, etnològics, antropològics, d'història i d'arts decoratives) conserven objectes l'autoria dels quals és desconeguda. Però no per això és menys important, ja que sovint una autoria desconeguda s'assimila a una autoria masculina (vegeu els apartats 3 i 4).

Quan és coneguda o almenys atribuïble, la qüestió de l'autoria afecta especialment els museus d'art. La qüestió de les atribucions també planteja problemes, perquè sovint s'han atribuït obres de dones als seus pares, germans, marits o mestres (vegeu els apartats 3 i 4).

En el cas de l'autoria compartida, l'objecte pot ser el resultat de diverses parts o fases en la seva producció, en les quals intervenen diferents persones de manera individual (per exemple, en un gravat hi intervenen la persona dibuixant, la gravadora, i si l'obra està feta a partir d'una altra, l'autor o l'autora de l'obra original; en una obra impresa, qui la il·lustra, qui la imprimeix...).

Quant a l'autoria col·lectiva, l'objecte pot ser el resultat de la intervenció de dues persones o més de manera simultània (per exemple, moltes parelles de persones artistes o científiques han treballat conjuntament, però en general la participació de les dones ha quedat invisibilitzada, la qual cosa reforça la idea de geni-home solitari).

La complexitat i la diversitat relacionades amb l'autoria de les col·leccions repercutiran igualment en la resta de funcions del museu. Són problemàtiques que, més enllà de l'establiment d'unes quotes de gènere per assolir un equilibri entre dones i homes, cal tenir en compte a l'hora de tractar l'autoria dels objectes.

Actuació: què hi podem fer?

- Incloure la perspectiva feminista i interseccional en el programa d'increment de les col·leccions, buscant, en la mesura que sigui possible, que hi hagi un equilibri entre els objectes produïts per homes, per dones, per persones amb una altra identitat de gènere o per altres grups minoritaris discriminats, tenint en compte factors com la raça, la classe o l'orientació sexual, juntament amb el gènere.
- Especialment en aquells museus les col·leccions dels quals són d'autoria

coneguda, establir unes quotes de gènere en l'adquisició d'obres per garantir una igualtat de gènere.

- Desenvolupar una o diverses línies d'adquisicions (compres, donacions, recol·leccions...) que busquin activament la representació en les col·leccions de dones, de persones LGBTQ+ i de grups minoritaris, com persones creadores o productores de cultura.
- Tenir en compte les diferents persones que intervenen en obres d'autoria col·lectiva o compartida. Aquesta informació s'haurà de reflectir correctament en la fase de documentació (vegeu l'apartat 3). La funció d'investigació (vegeu l'apartat 4) permetrà treure de l'anonimat l'autoria de dones i d'altres grups subordinats, en aquesta mena d'obres.
- Si les desigualtats persisteixen, qüestionar-les i explicar-les a través de la funció expositiva i de l'acció educativa, i no donar-les per fet.

Col·lecció i comunitat. Tenir en compte el punt de vista de col·lectius de dones, de persones de grups minoritaris i de persones LGBTQ+ a l'hora de recol·lectar objectes relacionats amb la seva història.

Reflexió: què qüestionem?

Tenim en compte el punt de vista de determinats col·lectius amb relació a la col·lecció d'objectes?

Una de les formes de col·lecció dels museus d'història, ecomuseus, museus de societat, etnològics i antropològics és la recol·lecció d'objectes i de documents, amb l'objectiu de documentar una realitat, uns successos que estan tenint lloc o la vida d'un col·lectiu o d'una comunitat. Quan aquesta recol·lecció està relacionada amb la història d'un col·lectiu de dones, de persones de grups minoritaris o de persones LGBTQ+, cal tenir en compte la informació que poden aportar en els processos de col·lecció, documentació i investigació. Com veurem en l'apartat de conservació, és important, així mateix, tenir en compte la informació que aporta la comunitat sobre l'ús del patrimoni (qui el fa servir, com es fa servir), més enllà de qui el crea o el produeix.

Actuació: què hi podem fer?

- Establir una col·laboració i un diàleg amb els col·lectius que es tinguin en compte en la política d'adquisicions.

- Les persones que pertanyen a aquests col·lectius, exercir de conselleres en la presa de decisions i fins i tot de donants del museu.
- Incloure en la política d'adquisicions del museu una línia específica sobre la col·lecció de la cultura material i el registre de la cultura immaterial relacionada amb la història de l'activisme feminista i d'altres col·lectius silenciats.

1.2. Qui col·lecta?

La funció de col·lecció i el personal del museu

Dissenyar i executar la política d'increment de les col·leccions de manera col·legiada.

Reflexió: què qüestionem?

La política d'increment de les col·leccions es dissenya i s'executa de manera individual o col·legiada?

L'organització interna dels museus, com de la majoria de les institucions i empreses, és vertical i jerarquitzada. Existeix una jerarquia entre persones, explícita o implícita, i una jerarquia entre departaments, àrees i funcions. El disseny de la política d'increment de les col·leccions sol recaure en un departament o en una part o, de vegades, en una única persona. La presa de decisions individual redueix o anul·la la multiplicitat de punts de vista, de criteris i de valors que es podrien tenir en compte per a la col·lecció de fons.

Actuació: què hi podem fer?

- Crear un comitè d'adquisicions format per la direcció i almenys una persona que sigui membre de cada àrea funcional del museu. Es tindrà en compte, així mateix, la paritat entre homes i dones en la composició del comitè. El dit comitè es pot reunir regularment per decidir de manera col·legiada l'adquisició dels objectes i elaborar-ne l'informe favorable o desfavorable.
- Redactar un document de política d'adquisicions amb perspectiva feminista que tingui en compte les qüestions esmentades en els subapartats 1.1 i 1.3.

1.3. Què es col·lecta?

La funció de col·lecció i els objectes

Establir uns criteris d'adquisició amb perspectiva feminista.

Reflexió: què qüestionem?

Els objectes que s'adquireixen representen o vehiculen un discurs lligat a la història de les dones, d'altres col·lectius minoritaris i d'identitats de gènere subalternes?

En la presa de decisions que afecten les adquisicions, hi entren en joc una sèrie de criteris. Aquests criteris estan determinats, al seu torn, per valors, i els valors estan condicionats per la subjectivitat i el context sociocultural. En altres termes, les decisions que es prenen no són mai objectives ni neutres.

Aquesta manca d'objectivitat dona cabuda als biaixos de gènere, lligats, en aquest cas, no a l'autoria dels objectes (vegeu el subapartat 1.1), sinó a l'objecte en si i al discurs que vehicula. Aquests biaixos es tradueixen en llacunes, mancances i omissions en les col·leccions permanents que, alhora, es tradueixen en absències, errors, silencis i invisibilització en els discursos de l'exposició permanent.

Hi ha biaixos de gènere o androcèntrics en els criteris i valors que regeixen l'adquisició dels objectes?

La crítica feminista ha qüestionat les metodologies i pràctiques de diferents disciplines científiques. En el camp de la història de l'art, s'ha qüestionat, per exemple, el valor artístic de les obres, ja que aquest criteri sempre s'ha regit per un marc teòric elaborat per homes que exclouïa de la història de l'art les obres que no s'emmotllaven a aquest marc o que les infravalorava. En el camp de la història i l'arqueologia, també s'ha qüestionat l'elecció dels objectes per ser exhibits per tractar-se d'objectes relacionats amb la història i els èxits masculins.

Cal reflexionar, per tant, sobre els criteris i valors que fem prevaler a l'hora d'adquirir objectes i detectar possibles biaixos de gènere i androcèntrics.

Per aclarir la distinció entre les dues qüestions, podem rebutjar un objecte:

- Bé perquè està lligat a la història de les dones, de grups minoritaris, de persones el nom de les quals desconeixem o d'identitats de gènere subalternes, i, per tant, perquè es considera que no pertany a la història definida des d'un punt de vista androcèntric o normatiu.
- Bé perquè, pels seus atributs, ús i persones que l'empraren, funció, tipologia, matèria, tècnica, etc., i segons uns criteris establerts per la tradició androcèntrica, es considera que l'objecte no presenta interès (per exemple, un esbós davant d'una obra acabada; les arts menors davant de les arts majors; el gènere pictòric del paisatge davant del d'història; un objecte de la vida quotidiana davant d'una obra d'art; la cultura material de l'àmbit privat davant de l'àmbit públic; la cultura material relacionada amb les cures, les pràctiques de manteniment o les microhistòries davant dels objectes relacionats amb els grans esdeveniments històrics; etc.).

En aquest sentit, i més enllà de l'autoria, es pot afirmar que els objectes també tenen gènere.

Actuació: què hi podem fer?

- Desenvolupar una o diverses línies específiques d'adquisició que cerquin completar una llacuna amb relació a la història de les dones, d'altres col·lectius minoritaris o d'altres gèneres subalterns. No es tracta ja de centrar-se en l'autoria de l'objecte que s'adquireix, sinó de centrar-se en el que ens explica aquest objecte i què pot aportar quant a aquelles històries ocultes o invisibilitzades amb relació a la resta de col·leccions del museu.
- Elaborar un document que estableixi els criteris que han de regir la política d'increment de les col·leccions. A més d'establir aquests criteris i un ordre de prioritat, el document ha de detectar clarament els possibles biaixos de gènere i androcèntrics existents en els criteris d'adquisició. També cal revisar l'ordre de prioritat dels criteris.
- Amb l'objectiu de suplir mancances o absències en els fons del museu, desenvolupar una política de dipòsits o comodats de col·leccions en col·laboració amb altres institucions —altres actuacions per suplir mancances es poden dur a terme des de l'educació (apartat 6) i la comunicació (apartat 7).

1.4. Col·lecció i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: “Col·lecció migrant”

Institució: Museu d’Història de la Immigració de Catalunya (Sant Adrià de Besòs)

Enllaç: <https://www.mhic.cat/colleccio-migrant/>
[consulta: 9 de març de 2023]

Breu descripció: aquesta és una institució monogràfica dedicada a la memòria migratòria i al seu impacte al territori; la seva exposició permanent fa un relat genèric dels processos migratoris des de la prehistòria fins al segle XXI.² A través de l’anomenada “Col·lecció migrant”, s’han recopilat objectes d’ús quotidià de persones d’Espanya i d’arreu del món que han hagut de traslladar-se a viure a Catalunya. El motiu de crear una col·lecció com aquesta és guardar la memòria i els records de les peces i del grup al qual pertanyen o han pertangut. Algunes han passat a formar part del fons del museu i d’altres han estat prestades temporalment; en ambdós casos s’ha elaborat una fitxa que posa l’accent en el testimoni personal, més enllà de les característiques o la funció de cada objecte.

Les fitxes es poden consultar lliurement al web de la institució i inclouen unes dades tècniques (número de registre —si escau—, dimensions, datació, colors i material o tècnica), una descripció i les explicacions donades per la persona propietària —tant dones com homes—, associades principalment als seus propis records. D’aquesta manera, es donen a conèixer les microhistòries associades a una sembradora (Senegal), un mocador de seda pintat (Xina), un hijab (Marroc), un conjunt d’estrís de cuina (Espanya) o un moneder (Colòmbia), per posar-ne tan sols uns quants exemples.

Títol: dipòsit d’una col·lecció de jocs i de joguines

Institució: Museu d’Història de Catalunya (Barcelona)

Enllaç: https://www.mhcat.cat/col_leccio/el_museu_presenta/les_joguines_com_a_eina_de_transmissio_dels_rols_de_genere
[consulta: 23 de març de 2023]

Breu descripció: als fons del Museu d’Història de Catalunya hi ha ingressat un repertori de més de 3.000 objectes etnològics i històrics, majoritàriament

dels segles XIX i XX, recopilats per Ramona Vila Vall.³ La propietària tenia la intenció de fer-ne donació al museu, però en morir abans, s’acabà optant per fer-ne un dipòsit a cinc anys, amb la idea que finalment la família en formalitzi la donació.⁴

El conjunt, heterogeni i en molt bon estat de conservació, obeeix principalment a una casuística concreta, que és l’acumulació de gènere a la botiga familiar que va regentar Ramona Vila: joguines sense estrenar, troncs i altres objectes per a infants, roba, eines de pagès, utensilis per elaborar formatge i per a la bugaderia, material vinculat a la Guerra Civil espanyola... Vila, seguint una certa voluntat de conservació —tanmateix, sense considerar-se estrictament una col·leccionista—, va prendre la decisió de mantenir tots aquests articles a la botiga després del seu tancament.

Quan el Museu d’Història va rebre aquesta col·lecció, en decidí destacar el grup de jocs i de joguines, que forma part d’una cultura infantil no gaire present als museus.⁵ Aleshores es va plantejar l’oportunitat de fer-ne una lectura en clau de gènere, entorn d’un tema concret: l’educació a través de les joguines. Se n’incorporà una tria a l’espai “El Museu presenta” l’any 2020. El format és una petita exposició temporal d’entre set i vuit mesos de durada,⁶ que en aquest cas portava per títol “Les joguines com a eina de transmissió dels rols de gènere”. S’hi van mostrar peces corresponents a les dècades dels quaranta fins als setanta del segle XX, que exemplifiquen la promoció de valors sexistes sota l’empara de la dictadura franquista.⁷ El contingut, així com la selecció de peces, és consultable al web del museu. A més, dues de les joguines més antigues s’han incorporat en el discurs de l’exposició permanent, concretament a les sales del segle XIX.

3. Castellà Perarnau, Raquel (2022). La col·lecció Ramona Vila (Can Xelí) al Museu d’Història de Catalunya. *Caramella: Revista de Música i Cultura Popular*, 46, 108-111 (p. 108).

4. Informació proporcionada per Raquel Castellà Perarnau, conservadora del Museu d’Història de Catalunya. Conversa telefònica, 21 de setembre de 2023.

5. Castellà Perarnau, Raquel (2022). La col·lecció Ramona Vila (Can Xelí) al Museu d’Història de Catalunya. *Caramella: Revista de Música i Cultura Popular*, 46, 108-111 (p. 108).

6. Informació proporcionada per Raquel Castellà Perarnau, conservadora del Museu d’Història de Catalunya. Conversa telefònica, 21 de setembre de 2023.

7. Museu d’Història de Catalunya (2020). *El Museu Presenta: les joguines com a eina de transmissió dels rols de gènere*. https://www.mhcat.cat/col_leccio/el_museu_presenta/les_joguines_com_a_eina_de_transmissio_dels_rols_de_genere [consulta: 23 de març de 2023].

2. VisitMuseum (sense data). *MhIC – Museu d’Història de la Immigració de Catalunya*. <https://visitmuseum.gencat.cat/ca/museu/mhic-museu-dhistoria-de-la-immigracio-de-catalunya> [consulta: 9 de març de 2023].

La riquesa tipològica de la col·lecció de Vila permet la interpretació en clau de gènere de moltes de les seves peces, no només de les joguines, aspecte en el qual la institució està treballant. Per exemple, a “El Museu presenta” també s’hi han mostrat eines de bugaderes, provinents de la mateixa col·leccionista, testimoni d’una tasca exclusivament femenina i poc valorada.

02/
CONSERVAR

Què és?

La funció de conservació es troba en l'origen mateix dels museus: col·leccionar i preservar per transmetre a les generacions futures. La conservació als museus comprèn tant la conservació preventiva, la conservació curativa com la restauració, a més de les mesures de seguretat per protegir els objectes. La conservació preventiva és el conjunt d'accions per mantenir un objecte en les millors condicions possibles i evitar-ne així el deteriorament (control mediambiental, control de plagues, manipulació, emmagatzematge, etc.). La conservació curativa és la intervenció directa sobre un objecte per parar un procés de deteriorament o reforçar-ne l'estructura. La restauració és la intervenció directa sobre un objecte estable que té com a objectiu facilitar-ne l'apreciació, la comprensió o l'ús. Tant la conservació curativa com la restauració modifiquen en general l'aspecte del bé.

2.1. De qui i per a qui es conserva?

La funció de conservació i l'autoria / Els públics / La comunitat

Conservació i autoria. Preveure la diversitat d'autories, incloent-hi les col·lectives anònimes i les de col·lectius discriminats, a l'hora de conservar o d'intervenir materialment un objecte.

Reflexió: què qüestionem?

L'autoria dels objectes influeix en els criteris de les polítiques de conservació?

A banda de les accions de conservació que s'han esmentat, conservar també és la decisió de salvaguardar; el conjunt de decisions, criteris i valors que ens duen a preservar un objecte en comptes de deixar que l'acció humana mediambiental, o el mer pas del temps, el deteriori o el faci desaparèixer. Qüestionem, per tant, aquests dos vessants de la conservació: la decisió de preservar —abans que l'objecte ingressi en les col·leccions del

museu; l'adquisició és, al cap i a la fi, una decisió de conservar— i les mateixes accions de conservació —un cop ja forma part de les col·leccions. Quan ja es troba als fons del museu, existeix, per descomptat, l'obligació de conservar, però el que es qüestiona aleshores és com.

Pel que fa a l'autoria, remetem a les mateixes problemàtiques que trobem amb relació a la col·lecció, la documentació, la investigació i fins i tot l'exposició, perquè depèn de totes les accions anteriors.

Cal preguntar-se si el fet de tractar-se d'un objecte d'autoria desconeguda, o d'autoria femenina, o atribuïble a un col·lectiu discriminat, influeix en la nostra decisió de preservar o no un objecte o un conjunt de béns.

Respecte a les accions mateixes de conservació, en el cas d'objectes amb diverses intervencions (afegits, capes, repintades, reparacions antigues, etc.) de diferent autoria, se n'està privilegiant una sobre una altra? Amb quins criteris?

Actuació: què hi podem fer?

- Establir unes línies prioritàries de salvaguarda de conjunts de béns culturals en relació amb autories col·lectives anònimes, de grups discriminats o poc representades en les col·leccions, i intervenir per preservar-los en col·laboració amb l'Administració o les persones propietàries.
- Establir uns criteris o un protocol de restauració no discriminatoris amb les diferents autories en un mateix objecte.

Conservació i comunitat. Escoltar i respectar criteris, sabers i punts de vista sobre la seva pròpia cultura material.

Reflexió: què qüestionem?

Els museus fan partícip la comunitat dels processos de conservació i restauració de les col·leccions?

Tal com passa amb els processos de documentació i investigació (vegeu els apartats 3 i 4), alguns museus conserven col·leccions directament vinculades als públics del seu entorn immediat o a la comunitat. Els

coneixements i els sabers de la comunitat sobre el procés de fabricació dels objectes, els materials emprats, els usos, les reparacions, la història material de l'objecte, els significats i valors culturals, etc., poden ser de gran ajuda en la presa de decisions i en l'establiment de criteris a aplicar en les intervencions directes sobre l'objecte (conservació curativa i restauració). De la mateixa manera, es consulta a la comunitat la decisió de conservar un objecte o un conjunt d'objectes per destinar-los al museu? Se'n tenen en compte els consells o les recomanacions en relació amb allò que, segons els seus criteris propis, val més la pena conservar? Els criteris de les persones professionals coincideixen amb els de la comunitat?

Actuació: què hi podem fer?

- Consultar a la comunitat, vinculada directament amb les col·leccions, els coneixements que tenen sobre la seva cultura material, tant en la seva dimensió física com cultural, per guiar les accions de conservació.
- Negociar amb la comunitat les necessitats de conservació i salvaguarda de la seva cultura material, tenint en compte els seus criteris i punts de vista.

2.2. Qui conserva?

La funció de conservació i el personal del museu

Treballar horitzontalment amb un personal format en perspectiva feminista i sensibilitzat amb el patrimoni en ús.

Reflexió: què qüestionem?

Qui pren les decisions referents a la conservació i com es prenen?

Tant la decisió de preservar certs objectes o conjunts com les accions de conservació preventiva, curativa o de restauració són fruit d'una presa de decisions: es decideix de manera individual o en equip?; qui decideix quins objectes restaurar i quins no?; qui estableix les prioritats a l'hora d'aplicar les mesures de conservació preventiva, de millorar els embalatges o l'emmagatzemament de les col·leccions?

Les necessitats de conservació i restauració venen condicionades sovint per les necessitats i exigències de l'exposició: s'intervé allò que s'exposarà. Per tant, les prioritats en aquesta àrea dependran també dels criteris de l'exposició (vegeu l'apartat 5). Si s'aplica la perspectiva feminista a l'hora d'exposar amb la construcció de discursos nous i la reivindicació d'objectes diferents, tot plegat repercutirà en les actuacions en matèria de conservació i restauració. Per tant, resulta evident, a causa de l'estreta interrelació de les funcions del museu, la necessitat del treball en equip i l'aplicació de la perspectiva feminista en totes les funcions.

D'altra banda, altres circumstàncies, externes a la institució, poden marcar les directrius i les necessitats en matèria de conservació-restauració: compromisos polítics, dotació pressupostària, interessos acadèmics personals, normatives legals, etc. Aquestes circumstàncies, que marquen l'evolució de la institució, poden anar en perjudici de determinats objectes.

Actuació: què hi podem fer?

- Coordinar les actuacions en matèria de documentació, investigació, conservació i exposició a través d'un treball en equip i horitzontal.
- Fomentar des del mateix museu i des de les administracions públiques la formació i sensibilització sobre perspectiva feminista i sobre el tractament dels béns culturals que les comunitats encara estan produint i emprant.
- Definir uns criteris tècnics que garanteixin un tracte igual de les col·leccions, independentment de les circumstàncies externes que en condicionen les necessitats en conservació-restauració. Aquests criteris s'hauran de revisar periòdicament per adaptar-se als avenços dels coneixements.

2.3. Què i com es conserva?

La funció de conservació i els objectes

Abordar la conservació-restauració des d'uns criteris tècnics consensuats i no discriminatoris, i explicar al públic les actuacions que s'han dut a terme.

Reflexió: què qüestionem?

Quins criteris apliquem a l'hora de decidir sobre la conservació de les col·leccions?

Les decisions que es prenen sobre les col·leccions, aquelles que n'afecten totes les funcions, i especialment la conservació —què i com conservar per a les generacions futures?—, es basen en uns criteris que al seu torn parteixen d'uns valors (que s'apliquen igualment a l'hora de col·lectar): quin valor estem atorgant a segons quines col·leccions i a segons quins objectes?; en quines disciplines o categories estem col·locant els objectes?; hi ha objectes que gaudeixen de més prestigi?; per què?; estem donant prioritat a uns objectes per sobre d'altres?; en quins criteris es basa aquesta prioritat: l'antiguitat, els materials i tècniques emprats, les persones que els feien servir, la iconografia, el significat i els valors culturals, la representativitat, el caràcter únic, l'autoria, la procedència, etc.?

Aquests valors i criteris, ahora, estan ancorats en una cultura i en una visió del món dominades per l'androcentrisme, el patriarcat i l'eurocentrisme.

D'altra banda, quant a l'objecte individual, a l'hora d'intervenir-hi materialment (conservació curativa i restauració), ens podem preguntar quins aspectes o dimensions de l'objecte estem privilegiant i quins estem situant en un segon lloc: les marques d'ús, la lectura i comprensió d'una imatge o d'un text o inscripció, les tècniques de fabricació, l'aspecte estètic, les signatures o marques personals, les intervencions més antigues davant de les més recents, etc.

Per exemple, de vegades es privilegia la recuperació de l'estat original de l'objecte, esborrant-ne marques d'ús que, tanmateix, ens aporten informació sobre activitats de la vida quotidiana, generalment invisibilitzades. En moltes cases o palaus convertits en museus, no s'han conservat els espais de treball o emmagatzematge, les cavallerisses o les habitacions del personal de servei, perquè no presentaven interès, segons certs criteris artístics i estètics. No obstant això, haurien pogut aportar informació valuosa sobre la vida quotidiana de la classe treballadora.

Hi ha, igualment, casos d'objectes que, en el passat, han estat modificats materialment, danyats intencionadament o mutilats per representar identitats de gènere o orientacions sexuals no normatives. Hem de tornar l'objecte al seu estat original? Probablement no, perquè la iconoclàstia i el vandalisme formen part de la història de l'objecte i de la història en

general i ens parlen de societats passades. Tanmateix, cal reflexionar-hi i documentar-ne els processos per completar els relats sobre els objectes.

Actuació: què hi podem fer?

- Analitzar les col·leccions per detectar-hi els objectes o conjunts no emprats ni exposats que necessitin actuacions de conservació per respondre, a més, a unes necessitats expositives.
- Definir uns criteris tècnics clars i no discriminatoris que serveixin de referència al treball de conservació-restauració i que promoguin la inclusió d'objectes i conjunts, generalment desprestigiats, així com dels seus significats i valors associats.
- En col·laboració amb les àrees d'exposició i d'educació, desenvolupar cartel·les explicatives sobre les intervencions a l'objecte, les marques o els afegits del passat que s'ha decidit mantenir, els incidents o els danys, etc., que ens permetin entendre la història de l'objecte al mateix temps que s'hi introdueixen noves temàtiques i es visibilitzen altres relats.

2.4. Conservació i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: "El museu íntim. L'art outsider de Neus Sala"

Institució: Museus de Martorell

Enllaç: <https://espaineussala.com/> [consulta: 13 de març de 2023]

Breu descripció: una iniciativa de l'Ajuntament de Martorell i dels Museus de Martorell ha permès conservar el llegat de Neus Sala (1920-2021), una artista catalana autodidacta especialitzada en art brut o *outsider*, que restava fora dels circuits canònics i de mercat. La seva producció va consistir en una gran quantitat d'artefactes reciclats que col·leccionava i que intervenia artísticament (ampolles, garrafes, cupons de loteria, segells...). Ahora, transformà completament els dos pisos on va residir a Martorell (un, situat a la carretera de Piera, i l'altre, a l'avinguda dels Germans Martí), decorant-ne les parets i el mobiliari.

Aquesta manifestació artística singular i sorprenent es veia abocada a la desaparició després de la mort de Sala, ja que els pisos van ser donats a l'Ajuntament de Martorell per convertir-los en habitatges socials. Abans de les reformes, però, el contingut va poder ser documentat gràcies a la col·laboració de diversos especialistes en art brut. Es va crear un web titulat "El museu

íntim. L'espai outsider de Neus Sala", on s'ofereixen visites virtuals als domicilis i a una exposició temporal celebrada el 2018 a Muxart, Espai d'Art i Creació Contemporanis de Martorell.¹

D'aquesta manera, el llegat de l'artista ha pogut ser doblement conservat: de manera digital, mostrant com eren els interiors dels seus habitatges —que ja no existeixen tal com eren—, i de manera física, atès que els materials recollits es van dipositar en un magatzem dels Museus de Martorell i formen part del Museu Municipal Vicenç Ros.² Actualment, s'està treballant en la comptabilització i en la documentació de les peces. Segons dades de 2023, s'han pogut identificar 881 objectes o conjunts d'objectes intervinguts per l'artista, agrupats en diferents categories (envasos i estris de cuina, tèxtil de la llar, roques i petxines, elements sanitaris, mobiliari...). A part, hi ha una selecció de 62 dibuixos. També es guarda documentació escrita, llibretes, llibres, fotografies i altres. Les dades s'incorporen en un registre en format Excel que ha servit per fer una primera llista d'una part de les obres, amb la previsió d'efectuar-ne, en un futur, una catalogació més completa i també d'editar una petita publicació.³

1. Espai Neus Sala (2023). *Exposicions i visites virtuals*. https://espaineussala.com/?page_id=228 [consulta: 14 de març de 2023].

2. Informació proporcionada per Montserrat Farreny Agras, tècnica de documentació i conservació dels Museus de Martorell. Missatge de correu electrònic, 13 de març de 2023.

3. Informació proporcionada per Montserrat Farreny Agras, tècnica de documentació i conservació dels Museus de Martorell. Missatge de correu electrònic, 20 de març de 2023.

03/
DOCUMENTAR

Què és?

En ingressar als fons d'un museu, un objecte no hi arriba sol: hi ha associats un conjunt de documents, dades, testimonis orals i informació textual i gràfica que el museu conserva juntament amb l'objecte. Aquesta informació, existent en diversos suports i formats, així com els processos per tractar-la, registrar-la i conservar-la, constitueix la funció de documentació en els museus. Els valors i criteris que regeixen aquests processos poden presentar biaixos de gènere i enfocaments androcèntrics en prioritzar unes dades per sobre d'altres, o en descartar, ocultar o interpretar erròniament la dita informació.

3.1. De qui i per a qui es documenta?

La funció de documentació i l'autoria / Els públics / La comunitat

Documentació i autoria d'un objecte. Registrar clarament el gènere de l'autoria, preveient la diversitat d'identitats de gènere, i evitar biaixos androcèntrics en els casos d'autoria desconeguda, compartida, col·lectiva o atribucions.

Reflexió: què qüestionem?

Es registra el gènere de la persona o persones autores o productores de cultura?

Les fitxes de documentació i catalogació de les col·leccions inclouen sempre un camp per a l'autoria de l'objecte. Però, en general, aquestes fitxes no inclouen un camp per indicar el gènere de la persona autora o productora:¹ aquesta llacuna no permet fer cerques segons el gènere de la persona.

D'altra banda, com s'ha exposat en l'apartat 1 ("Col·lectar"), cal distingir entre autoria coneguda, autoria desconeguda, autoria individual, autoria

compartida i autoria col·lectiva. El model de fitxa documental recull aquesta casuística i permet incloure-hi els noms de totes les persones autores d'un objecte?

Actuació: què hi podem fer?

- Incloure en la fitxa documental un camp per al gènere de l'autoria, de manera visible i que permeti recuperar resultats eficaçment. Aquest camp haurà d'indicar com a mínim: dona, home, altres identitats de gènere.
- Incloure camps que permetin distingir les autories individuals, compartides i col·lectives, i registrar els noms de totes les persones implicades.
- Consignar l'ús o la funció de l'objecte en relació amb un col·lectiu determinat, especialment en el cas d'autories desconegudes.
- Les atribucions hauran d'estar clarament diferenciades de les autories confirmades.
- Canviar el nom del camp, eliminant-ne el terme autor com a genèric masculí i substituir-lo per autoria (vegeu el subapartat 8.3).

Documentació i societat. Documentar el context de producció i la procedència dels objectes. Fer partícips els col·lectius i les comunitats del procés de documentació.

Reflexió: què qüestionem?

Es registren correctament les dades referents a la procedència i al context de producció de l'objecte? Els col·lectius i les comunitats d'origen participen en la documentació dels objectes?

A banda de l'autoria de l'objecte, altres dades de la mateixa importància, que n'aporten molta informació, són les referents a la procedència i al context de producció. Les antigues persones propietàries, les col·leccions a les quals ha pertangut l'objecte, el lloc en què s'ha trobat, la manera com ha arribat als fons del museu (donació, compra, recol·lecció, etc.) formen part de la història de l'objecte.

Per documentar i conèixer el paper de les dones o d'altres persones de gènere no-binari com a col·leccionistes donants, marxants o usuàries del patrimoni cultural, cal registrar aquestes dades de procedència de l'objecte.

1. Aquesta llacuna es troba, per exemple, en el programa MuseumPlus.

Així mateix, quan l'objecte no procedeix d'una persona en concret, sinó d'un col·lectiu o d'una comunitat (especialment col·lectius minoritaris i minories ètniques, sexuals, etc.), cal registrar aquesta informació per evitar-ne la pèrdua i interpretacions errònies. Finalment, quan se'n desconeix la persona usuària o propietària, els nostres prejudicis o estereotips de gènere ens poden dur a establir associacions entre certs objectes i determinades identitats de gènere que poden portar igualment a interpretacions errònies de l'objecte en relació amb el seu ús, la seva funció o el seu significat.

Actuació: què hi podem fer?

- En el cas de compres, donacions, dacions, etc., registrar la persona de la qual procedeix l'objecte i la informació que s'hi associa, i afegir-hi un camp per al gènere amb almenys tres opcions: dona, home, altres identitats de gènere.
- En el cas de troballes, excavacions arqueològiques, recol·leccions (especialment als museus d'història, etnologia i antropologia), etc., registrar el context de procedència i producció, precisant el gènere de les persones usuàries de l'objecte o el col·lectiu o la minoria a què pertanyen o de què procedeixen.
- Si se'n desconeix la persona usuària o propietària, investigar-ne els possibles orígens per evitar biaixos o estereotips de gènere i recollir-ne la informació en la fitxa documental (vegeu l'apartat 4).
- Fer partícips les persones dels col·lectius o les comunitats de què procedeixen els objectes de la documentació i l'aportació de dades: les persones col·laboren amb el museu com a informants.

3.2. Qui documenta?

La funció de documentació i el personal del museu

Les persones encarregades del disseny dels ecosistemes i dels processos de documentació han de rebre una formació en matèria de perspectiva feminista i treballar de manera col·legiada.

Reflexió: què qüestionem?

Les persones encarregades del registre d'informació sobre els objectes tenen una formació específica en matèria de perspectiva feminista?

Els processos de documentació depenen, d'una banda, del mateix personal del museu, i, de l'altra, de les persones que han dissenyat els sistemes informatitzats de catalogació, que generalment no treballen als museus.

Els canvis relatius a un sistema informatitzat de documentació ja existent no dependran, per tant, directament del personal del museu. Sí que és en mans del personal del museu encarregat de la documentació el fet de registrar tota la informació a la qual s'al·ludeix en els subapartats 2.1 i 2.3.

És evident que, tant per al disseny dels sistemes de documentació com per als processos dins del museu, calen una sensibilització i uns coneixements relatius al gènere com a concepte, les diverses teories, el feminisme i els seus diferents corrents.

Aquesta formació específica (és a dir, aplicada als museus) és pràcticament inexistent, i respecte al col·lectiu LGBTIQ+, l'absència de formació és encara més gran.

Actuació: què hi podem fer?

- L'Administració de la qual depengui el museu, dissenyar i impartir formació específica en perspectiva feminista per capacitar el personal encarregat d'emplenar les fitxes de catalogació per poder emprar correctament el tesaurus específic (vegeu el subapartat 2.3).
- Crear un grup de treball dins del museu per revisar el disseny del sistema de documentació i de la fitxa de catalogació i proposar els canvis a les persones encarregades del sistema als serveis centrals.
- Crear un grup de treball amb professionals de museus de tipologia diferent per elaborar el tesaurus (vegeu el subapartat 2.3) i recomanar-ne la inclusió en el sistema de documentació i catalogació.
- Fer partícips diferents perfils professionals dins del museu dels processos de documentació per diversificar-ne els enfocaments i els punts de vista.

3.3. Què i com es documenta?

La funció de documentació i els objectes

Incloure tesaurs de termes relacionats amb el gènere per recuperar resultats pertinents i significatius en relació amb la diversitat d'identitats i sistemes de gènere.

Reflexió: què qüestionem?

Els tesaurs i les descripcions inclouen termes relacionats amb el gènere?

A banda de les qüestions relatives a l'autoria i a les persones vinculades a la procedència dels objectes, els objectes també poden aportar informació relativa al sistema i a les identitats de gènere del context sociocultural al qual pertanyen. Aquesta informació pot extreure's de la iconografia, la funció, la matèria, la tècnica, l'ús, etc., de l'objecte.

Si aquesta informació no es registra en un dels camps previstos en la fitxa de catalogació (per exemple, el de descripció o el de catalogació raonada) o en un camp específic, i no se sistematitza mitjançant l'elaboració d'un tesaurs, la cerca per termes relacionats amb la categoria "gènere" no donarà resultats pertinents.

Actuació: què hi podem fer?

- Elaborar un tesaurs amb vocables específics relacionats amb el gènere i el feminisme en clau de diversitat i interseccional. El tesaurs haurà de preveure termes específics de cultures o col·lectius determinats que reflecteixin realitats socials diferents de les del sistema occidental de sexe-gènere per evitar errors d'interpretació (vegeu el subapartat 8.3).
- No obviar o silenciar, en el camp de descripció dels objectes, aspectes relacionats amb els sistemes i identitats de gènere i amb la sexualitat.

3.4. Documentació i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: Centre d'Investigació i Documentació d'Artistes Basques, Pràctiques Artístiques i Teories de l'Art Feministes
Institució: Artium Museoa (Vitòria)

Enllaç: <https://www.artium.eus/es/centro-de-documentacion-de-artistas-vascas> [consulta: 22 d'agost de 2023]

Breu descripció: l'Artium Museoa és un museu d'art contemporani del País Basc que l'any 2021 va inaugurar, a les instal·lacions de la seva pròpia biblioteca, un nou espai especialitzat en la investigació i divulgació d'artistes basques contemporànies, situant-ne la producció en el marc dels corrents artístics internacionals. El centre reuneix, conserva i difon documentació i arxius d'aquestes creadores autòctones. A més, una altra línia d'acció és reunir fonts bibliogràfiques sobre coneixement i les teories feministes en l'àmbit artístic.²

La creació del Centre d'Investigació i Documentació obeeix a una preocupació per oferir un millor servei a tota la ciutadania, després que el 2019 es detectessin greus mancances en la presència d'artistes dones en la col·lecció del museu, tal com va demostrar una anàlisi motivada pel nou pla director del mateix any.³

El propòsit de la institució és significar-se com un referent en els camps anteriorment descrits (artistes basques i teories feministes en l'art), i, a tal efecte, s'han concebut una sèrie de línies d'actuació, entre les quals destaquen la conservació i catalogació de fons relacionats, la creació d'un tesaurs sobre art i feminisme, les adquisicions d'obres d'artistes dones per a la col·lecció del museu o el desenvolupament de diverses activitats.⁴ Tot això s'ha traduït en accions concretes dutes a terme durant l'exercici de l'any 2022, com ara la instauració d'una beca anual d'investigació vinculada als arxius del centre, la realització de cursos i tallers amb perspectiva de gènere, la producció d'entrevistes documentals amb artistes o la creació d'una línia del temps digital en què s'ordenen cronològicament les obres i el llegat de les creadores, entre d'altres.⁵

Títol: "Rellegint la casa en clau de gènere"

Institució: Casa Museu Duran i Sanpere (Cervera)

2. Artium Museoa. Document de presentació del Centre d'Investigació i Documentació d'Artistes Basques, Pràctiques Artístiques i Teories de l'Art Feministes, p. 3. <https://www.artium.eus/images/contenido/Biblioteca/Centro-Documentacion-Artistas-Artium-Museoa-Presentacion.pdf> [consulta: 22 d'agost de 2023].

3. *Ibidem*, p. 9.

4. *Ibidem*, p. 6.

5. *Ibidem*, p. 7.

Enllaç: <https://museudecervera.cat/ca/b/casa-duran-i-sanpere/p/la-casa-en-femeni-233> [consulta: 1 de març de 2023]

Breu descripció: la Casa Museu Duran i Sanpere és un dels equipaments pertanyents al Museu Comarcal de Cervera. Es tracta d'una llar burgesa de finals del segle XIX⁶ que tradicionalment s'ha presentat i explicat a través de la història dels seus homes, que gaudien de l'ús exclusiu d'algunes de les estances.⁷ Per contrarestar la invisibilització de les dones i evitar seguir perpetuant un discurs de desigualtat, el museu s'ha proposat revisar l'inventari dels seus objectes integrant-hi la perspectiva de gènere.⁸

En un primer estadi de recerca, l'any 2014, s'edità un catàleg⁹ que, més enllà de descriure els objectes i l'arquitectura, ja començava a proposar noves lectures¹⁰ relacionades amb la quotidianitat de la casa i les funcions dels espais. Més tard, el 2016, es va concebre un projecte de recuperació de la memòria oral, un dels punts del qual era establir quina funció van tenir les dones de la casa.¹¹ A continuació, el 2020 s'inicià "Rellegint la casa en clau de gènere", que vol fer una relectura de les col·leccions del museu per tal de crear un nou relat feminista i inclusiu.

Aquest projecte en construcció, dirigit per Carme Bergés Saura i amb la recerca de Mónica Piera Miquel, ha fructificat en la redacció de diverses fitxes de mobiliari i altres objectes. S'hi aporten les dades de catalogació, així com material fotogràfic, i a continuació se'n fa una descripció, que posteriorment és ampliada per a la lectura en clau de gènere. Aquesta descripció explica l'ús de l'objecte i qui el feia servir, abordant-ne el gènere i també la classe social. Totes les fitxes elaborades fins ara estan disponibles per ser descarregades al web de la institució.¹²

Títol: "Galeria virtual de dones"

Institució: Xarxa de Museus Locals de la Diputació de Barcelona

Enllaç: <https://www.flickr.com/photos/patcdiba/albums/72157676871083327> [consulta: 9 de març de 2023]

Breu descripció: la galeria virtual existeix des de l'any 2019 i s'ha anat ampliant. És consultable a la pàgina de Flickr de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. Està integrada per un recull de més d'un centenar d'obres dels fons museístics de la Xarxa de Museus Locals, que són testimonis de la presència femenina. Es poden classificar en creacions fetes per artistes dones, obres d'art en què la dona és representada, objectes variats (íntims, útils o simbòlics) i fotografies de dones (creadores, empresàries, obreres...). La finalitat és recollir les històries i la memòria de les dones d'una manera àmplia i heterogènia,¹³ ja que hi són representades personalitats conegudes o anònimes, entre les quals les propietàries dels estris d'ús personal o laboral.

Les institucions de la Xarxa de Museus Locals han fet un treball de selecció i documentació de cadascuna de les peces, recollint-ne les dades catalogràfiques essencials (títol, datació, matèria, dimensions, número d'inventari i museu), així com la informació relativa als seus usos, en cas de tractar-se d'un objecte. Pel que fa als retrats de dones, s'aporta una petita biografia, en què es fa èmfasi en el context femení de l'època.

6. Museu Comarcal de Cervera (2023). *Casa Museu Duran i Sanpere*. <https://museudecervera.cat/ca/c/duran-i-sanpere-83> [consulta: 1 de març de 2023].

7. Bergés Saura, Carme (2017). La casa museu com a espai de memòria amb perspectiva de gènere: l'exemple de la Casa Duran i Sanpere de Cervera. Dins María Rosón i María de la Fuente Vázquez (ed.), *Polítiques de memòria, gènere i ciutat* (p. 188-226; p. 201). Institut de Ciències Polítiques i Socials.

8. Museu Comarcal de Cervera (2023). *Rellegint la casa en clau de gènere*. <https://museudecervera.cat/ca/b/casa-duran-i-sanpere/p/la-casa-en-femeni-233> [consulta: 18 d'agost de 2023].

9. Bergés Saura, Carme (dir.) (2014). *La casa Duran i Sanpere: espais interiors, representació i vida quotidiana*. Museu Comarcal de Cervera.

10. Bergés Saura, Carme (2017). La casa museu com a espai de memòria amb perspectiva de gènere: l'exemple de la Casa Duran i Sanpere de Cervera. Dins María Rosón i María de la Fuente Vázquez (ed.), *Polítiques de memòria, gènere i ciutat* (p. 188-226; p. 216). Institut de Ciències Polítiques i Socials.

11. *Ibidem*, p. 217.

12. Museu Comarcal de Cervera (2023). *Rellegint la Casa Duran*. Fitxes. <https://museudecervera.cat/ca/c/casa-duran-fitxes-110> [consulta: 1 de març de 2023].

13. Sanchís, Beatriu (2020, 6 de març). Galeria virtual de dones a la Xarxa de Museus Locals de la Diputació de Barcelona. *El Diari de la Diba*. <https://www.diba.cat/web/sala-de-premsa/-/galeria-virtual-de-dones-a-la-xarxa-de-museus-locales-de-la-diputacio-de-barcelona> [consulta: 9 de març de 2023].

04/
INVESTIGAR

Què és?

La investigació és essencial als museus per conèixer els objectes que conserven, en les seves diverses dimensions: context de producció, materials i tècniques, contextos d'ús, autories, iconografia, significats, etc. Els coneixements generats al voltant de l'objecte, juntament amb les dades procedents de la documentació, ens permetran incloure'l correctament en el discurs expositiu, generar nous relats i transmetre la informació als públics que interactuaran amb els objectes gràcies a l'educació patrimonial. La funció investigadora continua sent una reivindicació en l'àmbit dels museus. En museus dotats de prou personal i mitjans econòmics, s'hi poden dur a terme projectes d'investigació, però als altres museus acostuma a ser difícil dedicar-se a aquestes tasques. Tanmateix, es poden establir col·laboracions o encarregar projectes d'investigació a persones externes, en funció de les línies establertes per la institució.

4.1. Sobre qui i per a qui s'investiga?

La funció de documentació i l'autoria / Els públics / La comunitat

Investigació i autoria. Preveure la diversitat d'autories, no discriminar les autories col·lectives anònimes i qüestionar les atribucions i autories individuals.

Reflexió: què qüestionem?

Segons quins criteris i valors investiguem l'autoria dels objectes en les col·leccions?

El cànon occidental i patriarcal (sobre)valora la creació individual i les nocions de "mestre" i de "geni artístic", que hi estan associades. Aquestes nocions són per essència masculines. La recerca s'ha centrat, per tant, a atribuir obres i objectes a un únic autor, i s'han descartat les creacions i produccions col·lectives (equips, tallers...). Obres d'autoria desconeguda han estat sovint mal atribuïdes a homes, i posteriorment s'ha descobert que es tractava d'obres de dones. Finalment, en objectes d'autoria

col·lectiva o compartida, s'ha privilegiat un sol nom només segons criteris i valors de la nostra cultura patriarcal i androcèntrica.

D'altra banda, molts museus conserven col·leccions d'autoria desconeguda, amb impossibilitat o grans dificultats per investigar qui va produir l'objecte (museus arqueològics, antropològics, etnològics, històrics, d'arts decoratives, etc.).

Aquesta discriminació es basa també en la distinció entre les categories de culte i popular, amb l'establiment d'una jerarquia entre ambdues.

La investigació, per tant, ha de canviar d'estratègies i centrar-se també en els col·lectius anònims com a productors de cultura, de qui no obtindrem noms i cognoms, però de qui es podrà investigar altres aspectes com a col·lectiu: gènere majoritari, context de producció, formació, condicions de vida, contextos de difusió i circulació dels objectes, organització i jerarquies dins del col·lectiu, etc.

Actuació: què hi podem fer?

- Dissenyar un pla de recerca centrat en l'autoria de les col·leccions preveient tota la casuística, i no només les autories desconegudes i individuals, i establint eixos o pistes d'investigació sobre col·lectius o persones insuficientment investigats, com les dones, les cultures minoritàries o les classes socials més desfavorides.
- Investigar totes les persones per igual implicades en una autoria compartida o col·lectiva, sense establir prioritats ni jerarquies.

El museu ha d'investigar el paper històric de les treballadores de la mateixa institució.

Reflexió: què qüestionem?

El museu investiga el paper de les treballadores en la història de la institució?

Diversos estudis s'han centrat en el paper de les dones en la conservació i transmissió del patrimoni cultural material i immaterial, en el seu paper com a col·leccionistes o com a mecenes. De la mateixa manera, els darrers

anys hi ha un interès pel paper de les dones com a treballadores dels museus en diferents àrees: conservació, recerca, voluntariat o educació. En l'àmbit concret de l'educació, treballadores i associacions estan denunciant la precarietat laboral i la manca de reconeixement d'aquests perfils professionals (vegeu l'apartat 6). En els àmbits de la conservació i la recerca, que gaudeixen de més prestigi que el de l'educació, les dones han patit la invisibilització a causa de la dominació masculina en les disciplines científiques. Diversos museus estan rescatant la tasca d'aquestes treballadores a través d'un treball d'investigació, sovint al mateix arxiu de la institució, que es tradueix en exposicions temporals per donar a conèixer al públic aquestes figures de l'àmbit de la museologia.

Actuació: què hi podem fer?

- Desenvolupar una línia d'investigació sobre el personal del museu, especialment les dones, en general invisibilitzades, des d'una perspectiva històrica, posant-ne de manifest la formació, les maneres d'accedir als llocs de treball, la carrera professional, els èxits, la tasca desenvolupada al museu, etc.
- Fer servir aquest material documental i d'investigació per difondre el treball d'aquestes dones en exposicions temporals o en accions educatives i de comunicació.

Investigació i comunitat. El museu ha de fomentar la participació i la cocreació en els projectes d'investigació vinculats a la comunitat.

Reflexió: què qüestionem?

Els museus fan partícip la comunitat dels processos d'investigació de les col·leccions?

Hi ha museus les col·leccions dels quals no tenen cap vincle directe amb la comunitat de l'entorn proper o amb el públic local. Tanmateix, hi ha col·leccions que, per contemporaneïtat o per emanar de la categoria del que és popular, mantenen un vincle estret amb persones determinades o amb un col·lectiu en conjunt. En aquests casos, i de la mateixa manera que pot contribuir en el procés de documentació d'un objecte, la comunitat pot participar també en la investigació de les col·leccions. La possessió de fonts

documentals o de bibliografia poc coneguda, l'experiència, l'ús, la memòria oral, etc., poden obrir noves pistes d'investigació en les quals el museu no havia pensat, que completaran llacunes i oferiran punts de vista nous.

Actuació: què hi podem fer?

- Preguntar-se, a l'hora d'investigar un objecte o un conjunt, si hi ha persones o col·lectius que podrien contribuir-hi aportant-hi dades o enfocaments nous. Pot ser des de la família o descendents de la persona autora fins a un col·lectiu del qual emana l'objecte o que el continua fent servir.
- Consignar, en el procés d'investigació i en la fitxa de catalogació de l'objecte, i sense jerarquitzar-les, totes les fonts emprades i les persones informants.
- Visibilitzar, en l'exposició o en els canals de comunicació de què disposa el museu, la contribució i la participació en la investigació de les persones implicades.

4.2. Qui investiga?

La funció d'investigació i el personal del museu

Formació, sensibilització i interdisciplinarietat són requisits per dur a terme una investigació amb perspectiva feminista.

Reflexió: què qüestionem?

Les línies d'investigació es decideixen de manera col·legiada? El personal investigador té formació en perspectiva feminista?

Com ja s'ha dit en altres apartats, el gènere de la persona que investiga no influeix necessàriament en els temes ni en les metodologies d'investigació. En altres paraules, el fet que hi hagi més dones investigant no garanteix una investigació amb perspectiva feminista. Es tindran en compte altres factors: el perfil professional, la formació en termes generals, la formació específica (o la seva absència) en perspectiva feminista, l'experiència i, encara més, la seva cultura i educació. Com que se'ns ha educat en una cultura patriarcal, és difícil desfer-nos de certs pressupòsits i preconcepcions, els biaixos androcèntrics i eurocèntrics, la visió heteronormativa del món que impregna la nostra manera de pensar. Per tant, calen un esforç intel·lectual i una

formació específica en perspectiva feminista i en feminismes per garantir una presa de consciència i una sensibilització.

Per això també és important fomentar la participació de diferents perfils professionals del museu, que, si pot ser, procedeixin de diferents disciplines científiques, per garantir-ne la transversalitat i la interdisciplinarietat

Actuació: què hi podem fer?

- Fomentar la formació específica en matèria de perspectiva feminista i investigació per a tot el personal del museu.
- Crear un comitè o un grup de treball d'investigació compost per personal del museu amb diferents perfils professionals i dedicat a establir les línies d'investigació des d'una perspectiva feminista.
- Fer-ne partícips persones investigadores externes al museu (universitat, centres d'investigació, associacions, fundacions, organismes internacionals, etc.) de diferents disciplines i que estiguin aplicant la perspectiva feminista en els seus treballs de recerca.
- Participar en les convocatòries de subvencions per a projectes d'investigació que fomentin la perspectiva feminista i que emanin d'entitats externes al museu, com la universitat, les administracions públiques o les entitats privades.

4.3. Què i com s'investiga?

La funció d'investigació i els objectes

En els processos d'investigació, cal desconstruir la nostra mirada i aplicar un enfocament transversal, interdisciplinari i interseccional en l'anàlisi dels objectes.

Reflexió: què qüestionem?

Estem jerarquitzant i prioritzant alguns aspectes per damunt d'altres quan investiguem?

Com s'ha dit, investigar amb perspectiva feminista requereix un esforç intel·lectual per desaprendre el que ens van ensenyar la cultura i l'educació patriarcal. Per tant, cal que ens fem diverses preguntes.

Quina mena d'objectes, quines categories, estem investigant? Hi ha jerarquies entre les diferents col·leccions dels museus, que separen les anomenades *arts majors* de les *arts menors*. Dins de la pintura, per exemple, existeixen igualment jerarquies entre els gèneres pictòrics, segons les quals es considerava impropï de les dones dedicar-se als gèneres més valorats, com la pintura d'història. Totes aquestes classificacions i jerarquies, les mateixes nocions de "patrimoni" i d'"art", són construccions culturals que responen a una sèrie de valors i criteris que no són ni universals, ni estables.

Si ens aproximem a l'objecte en si, ens podem preguntar igualment quines dimensions de l'objecte estem prioritzant i si estem deixant de banda altres dimensions que ens proporcionarien una altra mena d'informació: el context de producció, la propietat anterior (la història de l'objecte ens pot marcar altres vies d'investigació), l'ús i funció de l'objecte, les tècniques aplicades, etc.

Encara que s'apliqui una mirada transversal als objectes, a continuació es jerarquitzen els resultats de la investigació?, se'n prioritzen alguns aspectes per damunt d'altres? Quines temàtiques estem investigant i quines no? Estem aplicant un enfocament interseccional a la investigació?

I, finalment, dins de quins paradigmes investiguem? Cal qüestionar també les grans nocions que s'han forjat en les diferents disciplines, com la de progrés, la d'evolució, l'individualisme i oposicions binàries com centre-perifèria, home-dona, cultura-naturalesa, públic-privat, urbà-rural, etc.

Actuació: què hi podem fer?

- Revisar les col·leccions del museu per detectar llacunes en la investigació (col·leccions poc o gens estudiades) i preguntar-se per què.
- Dissenyar i desenvolupar projectes d'investigació sobre col·leccions, o temàtiques que hi estiguin associades, que hagin estat tradicionalment invisibilitzades o descartades. Traduir aquests projectes en revisions de l'exposició permanent, organització d'exposicions temporals i accions educatives i de comunicació.

Tenir en compte la diversitat de fonts documentals i de bibliografia i prioritzar-ne la desenvolupada des dels marcs teòrics del feminisme interseccional.

Reflexió: què qüestionem?

Quines referències i fonts fem servir per investigar?

A banda de qüestionar-se què investiguem i si estem jerarquitzant i apartant alguns aspectes en relació amb altres, cal qüestionar com investiguem, quines referències i fonts documentals fem servir. Hi ha bibliografia de referència en cada disciplina que es presenta com a bibliografia de lectura obligada, però que s'ha escrit des d'uns marcs teòrics que reproduïen una visió del món heteropatriarcal i androcèntrica. Avui en dia hi ha molta literatura escrita des de la crítica feminista que qüestiona aquests paradigmes i aquestes maneres d'investigar i d'interpretar el món.

De la mateixa manera, hi ha fonts documentals que s'han considerat secundàries perquè ens proporcionen dades de persones anònimes o il·lustren aspectes que no es tenien en compte en el relat històric tradicional: la vida quotidiana, la vida privada, les emocions i els sentiments, les cures, les tasques de manteniment de la vida, etc. Fins i tot pot passar que, fent servir aquesta mena de fonts, de vegades inconscientment, seleccionem un tipus de dades o d'informació i en rebutgem un altre, i que esbiaixem i falsegem, d'aquesta manera, la realitat en les seves diferents dimensions.

Actuació: què hi podem fer?

- Analitzar tota la bibliografia disponible sobre el tema investigat, sense limitar-se a les grans referències universals.
- Fer servir bibliografia de diferents disciplines, si l'assumpte investigat ho permet, per obtenir una mirada més àmplia, transversal i interdisciplinària.
- Tenir en compte un ventall ampli de fonts documentals i obtenir la totalitat de les dades per restituir una història tan propera com sigui possible a la realitat, sense rebutjar a priori dades considerades secundàries.
- Transcriure el nom de pila complet, no amb les inicials, en les referències bibliogràfiques, tant de la fitxa documental de l'objecte com de les publicacions que se'n facin, per no invisibilitzar la feina de dones investigadores.

4.4. Investigació i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: "El palacio de Dos Aguas como espacio doméstico (1843-1907): una mirada de género y clase"

Institució: Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí" (València)

Enllaç: <https://www.cultura.gob.es/mnceramica/gl/el-museo/proyectos/proyectos-en-curso/palacio-genero-clase.html>
[consulta: 23 de setembre de 2024]

Breu descripció: el projecte d'investigació "El palacio de Dos Aguas como espacio doméstico (1843-1907): una mirada de género y clase" està coordinat per Liliane Cuesta Davignon i Verónica Balsera Nieto. Pertany al Museo Nacional de Cerámica i es produeix en el marc del pla de treball de l'Observatori de Igualdad de Género del Ministerio de Cultura y Deporte. Es pretén complementar i ampliar el discurs ofert per la seu del museu, el palau del marquès de Dosaigües, que se centra en els aspectes històrics i artístics de la seva decoració. L'aportació d'una nova perspectiva de gènere i de classe ha de permetre la inclusió dels testimonis de les persones que l'habitaven antigament (tant les qui n'eren propietàries com servei, de totes les edats), els espais que ocupaven (amb funcions públiques o privades, i alguns dels quals desapareguts) i la seva vida quotidiana;¹ tot això, en relació amb el context espanyol i valencià de la segona meitat del segle XIX.

La difusió dels resultats de l'estudi preveu diverses accions, com ara la incorporació del nou discurs a les visites, la construcció de perfils biogràfics consultables al web o bé la celebració d'unes jornades sobre cases museu. Aquestes, amb el nom "Casas museo: una mirada de género y clase", tingueren lloc els dies 24 i 25 d'octubre de 2022 al mateix museu i al Centre Cultural La Nau de la Universitat de València. El seu objectiu era donar veu a diferents professionals de les cases museu, amb el compromís comú d'oferir noves lectures més inclusives sobre aquests espais, més enllà de la visió estàndard normalment articulada a través de les estances de representació pública o d'ús masculí.

¹. Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí" (sense data). *El palacio de Dos Aguas como espacio doméstico (1843-1907): una mirada de género y clase*. <https://www.cultura.gob.es/mnceramica/el-museo/proyectos/proyectos-en-curso/palacio-genero-clase.html> [consulta: 11 d'octubre de 2024].

Títol: “Relecturas. Itinerarios museales en clave de género”

Institució: divuit museus valencians

Enllaç: <https://relecturas.es/proyecto/> [consulta: 1 de març de 2023]

Breu descripció: “Relecturas” és un projecte que compta amb la participació de la Universitat de València i que és subvencionat per la Generalitat Valenciana. En l’actualitat, hi participen un total de divuit museus de belles arts, etnografia i història,² encara que es tracta d’una iniciativa oberta. Cada institució proposa un recorregut amb una selecció de peces de la seva col·lecció permanent, i n’ofereix una nova interpretació en clau de gènere.³

A tal efecte, s’ha efectuat un procés d’investigació a partir del qual s’han elaborat les fitxes corresponents, que es divideixen en quatre àmbits: dades catalogràfiques (acompanyades d’una fotografia), descripció, relectura i bibliografia, si escau. Mentre que la descripció se centra en l’aspecte i l’ús de la peça, és en l’apartat de la relectura on se n’ofereix una reinterpretació amb perspectiva de gènere. Primerament, s’esmenta el tema relacionat (rols de gènere, estereotips, etc.), i a continuació s’articula un discurs posant en context l’època amb la concepció de la feminitat o de la masculinitat, el paper de les dones, la desigualtat i altres qüestions que fomenten la reflexió dels públics, i que generen una altra visió a favor d’un discurs més respectuós i igualitari.⁴ La informació aportada en les fitxes es pot complementar amb un glossari de termes de gènere,⁵ inclòs en el web del projecte.

Títol: projecte “Veu i memòria”, elaboració d’un cens de dones artistes als museus catalans

Institució: Xarxa de Museus d’Art de Catalunya

Enllaç: <https://xarxa.museunacional.cat/index.php/veu-i-memoria> [consulta: 6 de març de 2023]

Breu descripció: la Xarxa de Museus d’Art, impulsada pel Museu Nacional d’Art de Catalunya, compta des de l’any 2019 amb la Comissió de Feminismes i Identitats, que dirigeix el projecte “Veu i memòria”, el qual vol reivindicar el paper de les dones en l’art català.⁶ La iniciativa parteix de dues preguntes: quantes artistes dones tenen obra a les col·leccions dels museus d’art catalans i quantes d’aquestes obres es troben a les exposicions permanents.⁷

La investigació ha donat com a resultat la creació d’un cens format per 1.310 dones artistes que integren les col·leccions dels centres de la Xarxa de Museus d’Art.⁸ Aquesta llista, elaborada per la historiadora de l’art Elina Norandi, recopila noms, dates de naixement i de mort i especialitats artístiques; s’identifiquen, així, 465 artistes catalanes nascudes abans de l’any 1900, i 845 amb posterioritat a aquesta data.⁹ Com que s’ha arribat a la conclusió que el grup més silenciats són les artistes de l’època de la postguerra, i algunes d’elles encara són vives, se n’han recollit els testimonis amb una vintena d’entrevistes, que integraran un arxiu disponible al públic en un futur.¹⁰ Part de la recerca efectuada també es veu reflectida en el llibre *Cent dues artistes*, dirigit per Elina Norandi i amb textos d’especialistes en estudis de gènere. Es tracta del primer assaig sobre l’activitat de les dones artistes a Catalunya des del segle XIX fins a l’actualitat.¹¹

Títol: “Patrimonio en femenino”, estudi de fons museístics des de la perspectiva de gènere

Institucions: Subdirecció General de Museos Estatales, Museo Arqueológico Nacional, Museo Nacional de Artes Decorativas, Museo del Romanticismo,

2. La llista completa dels museus, tots pertanyents a la Comunitat Valenciana, és la següent: Col·lecció Museogràfica Permanent Etnogràfica de La Casa Gran, Institut Valencià d’Art Modern (IVAM), Museu Valencià d’Etnologia (L’ETNO), MUSEARI, museus i col·leccions de la Universitat de València, Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias “González Martí”, Museu Visigot de Pla de Nadal, Museu de Belles Arts de València, Museu de Ceràmica de Manises, Museu Comarcal de l’Horta Sud Josep Ferrís March, Museu d’Història de València, Museu Municipal de Ceràmica de Paterna, Museu del Palmito d’Aldaia, Museu de Prehistòria de València, Museu de la Rajoleria de Paiporta, Casa Museu Benlliure, Casa Museu Concha Piquer i Museu Faller de València.

3. Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias “González Martí” (sense data). *Proyectos en curso: Relecturas. Itinerarios museales en clave de género*. <https://www.cultura.gob.es/mnceramica/el-museo/proyectos/proyectos-en-curso/relecturas.html> [consulta: 11 d’octubre de 2024].

4. Relecturas (sense data). *Proyecto*. <https://relecturas.es/proyecto/> [consulta: 1 de març de 2023].

5. Relecturas (sense data). *Glosario*. <http://relecturas.es/wp-content/uploads/Glosario-1.pdf> [consulta: 1 de març de 2023].

6. Museo Nacional de Catalunya – Xarxa de Museus d’Art (2019). La Xarxa de Museus d’Art de Catalunya reivindica la presència femenina en l’art català. <https://www.museunacional.cat/ca/article/la-xarxa-de-museus-dart-de-catalunya-reivindica-la-presencia-femenina-en-lart-catala> [consulta: 6 de març de 2023].

7. *Ibidem*.

8. Autoria desconeguda (2023, 6 de març). 1.310 artistes dones integren la col·lecció dels centres de la Xarxa de Museus d’Art de Catalunya. *La República*. <https://www.larepublica.cat/minut-a-minut/1-310-artistes-dones-integren-la-colleccio-dels-centres-de-la-xarxa-de-museus-dart-de-catalunya/> [consulta: 11 d’octubre de 2024].

9. Gaviria, Pere (2023, 6 de març). Els museus treballen per visibilitzar les dones artistes. *Notícies 324*. <https://www.ccma.cat/324/els-museus-treballen-per-visibilitzar-les-dones-artistes/noticia/3216068/> [consulta: 6 de març de 2023].

10. Consultable al canal de YouTube del Museu Nacional d’Art de Catalunya, amb el títol *8M Veu i memòria*, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=enluyKa2z5c&t=138s> [consulta: 6 de març de 2023].

11. Llibreria Claret (2023). *Cent dues artistes. Norandi, Elina*. <https://www.claret.cat/livre/cent-dues-artistes-9788418375699/> [consulta: 6 de març de 2023].

Museo Cerralbo, Museo Sorolla, Museo del Traje, Museo de América, Museo Nacional de Arqueología Subacuática, Museo Nacional de Arte Romano, Museo del Greco, Museo Sefardí, Museo Nacional de Escultura, Museo Nacional de Antropología, Museo de Altamira, Museo Nacional del Teatro, Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias “González Martí”, Museo Casa de Cervantes i Instituto de Investigaciones Feministas de la Universidad Complutense de Madrid

Enllaç: <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/museos/mc/ceres/catalogos-tematicos/patrimonio-femenino/patrimoniodefemenino/acceso-a-la-exposicion.html> [consulta: 11 d'octubre de 2024]

Breu descripció: “Patrimonio en femenino” és un projecte vigent des de 2010 en què participen la Subdirección General de Museos Estatales, disset museus estatals que en depenen i l’Instituto de Investigaciones Feministas de la Universidad Complutense de Madrid. Es proposa l’estudi dels fons museístics des d’una perspectiva de gènere, cosa que ha fructificat en una sèrie d’exposicions virtuals que posen en relleu la presència femenina al llarg de la història. La iniciativa es veu enriquida per la diversitat de col·leccions de totes les institucions participants.

Fins avui, s’han fet sis exposicions, la darrera de les quals l’any 2016. Totes són consultables al web del projecte i compten amb obres que també són consultables a la Red Digital de Colecciones de Museos de España (CERES): “Patrimonio en femenino” (2011), “Ausencias y silencios” (2012), “Mujeres ante la adversidad: tiempos y contratiempos” (2013), “Tradición y modernidad” (2014), “Eros y Anteros” (2015) i “La memoria femenina: mujeres en la historia, historias de mujeres” (2016), aquesta darrera amb participació de museus de països iberoamericans. Les mostres agrupen obres d’art entorn d’una perspectiva feminista, a fi de fomentar la reflexió sobre els rols de la dona, el seu paper en el poder o la seva sexualitat, entre altres temes. A més, cada exposició disposa del seu propi catàleg, de descàrrega lliure, que inclou articles d’investigació sobre la temàtica tractada.

Títol: projecte d’investigació “Frente y retaguardia: mujeres en la Guerra Civil”

Institució: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía (Madrid)

Enllaç: <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/proyectos-investigacion/mujeres-guerra-civil-espanola> [consulta: 23 de març de 2023]

Breu descripció: entre les investigacions desenvolupades pel Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, és remarcable “Frente y retaguardia: mujeres en la

Guerra Civil”, dirigida per Rosario Peiró, cap de l’àrea de col·leccions. El projecte analitza el paper femení a Espanya durant la dècada de 1930, tant al front com a la rereguarda, i ha fructificat en l’adquisició d’obres d’artistes dones del període i en la constitució d’una nova sala de la col·lecció permanent, comissariada per la mateixa Peiró. Aquest nou espai, anomenat igualment “Frente y retaguardia: mujeres en la Guerra Civil”, es va inaugurar l’any 2020 i inclou un seguit de fotografies, cartells, publicacions, postals i una pel·lícula, obres que pretenen explicar i divulgar el discurs tant des del bàndol nacional com des del republicà.¹²

Una de les peces exposades és un conjunt de fotografies fins ara atribuïdes a Robert Capa. La labor investigadora del museu, conjuntament amb l’International Center of Photography (ICP), ha permès determinar que es tractava d’una autoria equivocada, i restituir-ne l’original: Gerda Taro, fotògrafa i parella sentimental de Capa. També s’hi exposen fotografies fetes per Kati Horna, adquirides per la institució l’any 2017, les quals han estat subjecte d’una investigació duta a terme per Michel Otayek.¹³ Una altra artista del període, de la qual van ingressar aiguaforts i dibuixos l’any 2012, és Francis Bartolozzi (anomenada *Pitti*).¹⁴

Per tal de difondre tot aquest treball, la institució posa a la disposició del públic un petit apartat en el seu web consistent en textos informatius i obres associades agrupades en sis seccions diferents.

¹². Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Prensa (2020). *Presentación de “Frente y retaguardia: mujeres de la Guerra Civil”*, una nueva sala de la Colección dedicada al papel de las mujeres durante el periodo bélico. <https://www.museoreinasofia.es/prensa/nota-de-prensa/presentacion-frente-retaguardia-mujeres-guerra-civil-nueva-sala-coleccion> [consulta: 23 de març de 2023].

¹³. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Prensa (2020). *El Reina Sofía presenta una nueva sala de la Colección dedicada a la mujer en la Guerra Civil*. <https://www.museoreinasofia.es/prensa/nota-de-prensa/reina-sofia-presenta-nueva-sala-coleccion-dedicada-mujer-guerra-civil> [consulta: 23 de març de 2023].

¹⁴. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía (2023). *Frente y retaguardia: mujeres en la Guerra Civil: las obras en la Colección*. <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/proyectos-investigacion/mujeres-guerra-civil-espanola/obras-coleccion> [consulta: 23 de març de 2023].

05/
EXPOSAR

Què és?

La funció expositiva és, sens dubte, la funció que gaudeix de més visibilitat als museus, ja que és el servei del museu més emprat per la societat. De la mateixa manera, és l'àmbit més estudiat des de les universitats. Per funció expositiva entenem tant l'exposició permanent com les exposicions temporals. Un projecte expositiu inclou tant la construcció del discurs, basat generalment en una selecció d'objectes, com la museografia o traducció del discurs a l'espai: ubicació dels objectes, tipus de suport, informació textual (cartel·les, textos de sala...) i audiovisual, il·luminació, disseny gràfic, colors i materials, recursos educatius i accessibles a sala, etc.

5.1. De qui i per a qui s'exposa?

La funció d'exposició i l'autoria / Els públics / La comunitat

Exposició i autoria. L'exposició ha de vetllar per un equilibri entre les autories de dones, homes i altres identitats de gènere, així com explicar desigualtats, autories desconegudes, col·lectives o compartides.

Reflexió: què qüestionem?

Hi ha una desigualtat de gènere en relació amb l'autoria dels objectes exposats? A l'exposició s'hi expliquen qüestions relatives a l'autoria?

La qüestió de l'autoria dels objectes exposats —i també dels que hi ha als magatzems— és sens dubte un dels temes més denunciats, debatuts i analitzats, tant per l'acadèmia com pels mitjans de comunicació. En relació amb l'exposició permanent, cal una anàlisi prèvia de les col·leccions del museu per detectar llacunes en l'exposició i visibilitzar-ne autories menys conegudes, dones i persones no-binàries o col·lectius discriminats per qualsevol motiu. Per això cal que prèviament s'hagi aplicat la perspectiva feminista en les funcions de documentació i investigació (vegeu els apartats 3 i 4). De la mateixa manera, una política d'adquisicions amb perspectiva feminista (vegeu l'apartat 1) permetrà omplir aquestes llacunes.

Una política d'exposicions temporals amb perspectiva feminista, tant en les de producció pròpia com en les que no ho són, també permetrà oferir discursos alternatius a l'exposició permanent i visibilitzar autores i col·lectius poc o gens representats.

Igual que en l'adquisició, que en la documentació i que en la investigació, cal tenir en compte que molts dels objectes conservats als museus tenen una autoria desconeguda, col·lectiva o compartida. Tant les absències i llacunes en l'exposició com les qüestions relatives a l'autoria s'han d'explicar en els textos de sala.

Actuació: què hi podem fer?

- Elaborar un pla d'estudi de les col·leccions (exposades i en magatzems) en relació amb l'autoria (tant coneguda com desconeguda, individual, compartida i col·lectiva) per detectar-hi llacunes i absències i establir un eventual sistema de rotació de les col·leccions exposades.
- Revisar els textos de sala i les cartel·les i afegir-hi, si calgués, informació i explicacions sobre les desigualtats de gènere, contextualitzant-ne les problemàtiques, i sobre els diferents tipus d'autoria, visibilitzant col·lectius anònims i la pluralitat d'autors i autores.
- Elaborar un protocol o guia per a la política d'exposicions temporals que tingui en compte la igualtat de gènere en relació amb l'autoria i que prevegi de manera sistemàtica la inclusió de textos explicatius sobre les absències, les desigualtats històriques, els col·lectius anònims i el treball col·lectiu.
- Prioritzar els projectes expositius externs que visibilitzin l'obra de dones o de col·lectius anònims o discriminats.

Exposició i comunitat. El museu ha de fomentar la participació i la cocreació amb la comunitat per representar la pluralitat social, alhora que explica i contextualitza la diversitat de gènere i sexual.

Reflexió: què qüestionem?

El museu fomenta la participació de la comunitat? Com gestiona els continguts sensibles o controvertits?

La participació de la comunitat o dels autors i autores en la presa de decisions o en els processos de cocreació en l'exposició permanent és molt complicada, perquè la comunitat hauria d'intervenir en el germen del projecte expositiu, i un canvi d'exposició permanent és molt costós en termes econòmics, materials i humans. Tanmateix, el museu pot aplicar metodologies participatives o cocreatives en el disseny d'exposicions temporals, que poden servir de laboratori i experiència per traslladar les dites metodologies a l'exposició permanent. La participació i la cocreació garanteixen la representació de punts de vista diversos i reflecteixen les inquietuds i problemàtiques socials.

La diversitat de gènere i sexual actualment és encara un tema que genera debat social i controvèrsia. Alguns museus opten per restringir l'accés a l'exposició per motius d'edat o per avisar de continguts sensibles o xocants. Quina posició ha d'adoptar el museu en relació amb aquestes qüestions?

Actuació: què hi podem fer?

- Fomentar el disseny de projectes expositius temporals que incloguin la participació de la comunitat o del públic local o la cocreació des de la seva concepció amb aquests col·lectius.
- En la mesura de les possibilitats del museu, fomentar la participació en el redisseny d'una part de l'exposició permanent.
- Incloure textos explicatius sobre la diversitat de gènere i sexual, en els seus respectius contextos històrics, socials i culturals, que fomentin el respecte i la tolerància.

5.2. Qui exposa?

La funció d'exposició i el personal del museu

Fomentar la presa de decisions col·legiada i el treball en equip en l'exposició i establir un protocol amb perspectiva feminista per als projectes externs.

Reflexió: què qüestionem?

La presa de decisions per desenvolupar un projecte expositiu és col·legiada?

En aquest apartat cal distingir entre exposició permanent i exposicions temporals. D'una banda, el desenvolupament del programa museogràfic dins d'un pla museològic (museu de nova creació, ampliació o reforma integral de l'exposició permanent) ha de ser fruit d'un treball d'equip en què participin professionals de totes les àrees, incloent-hi les d'educació i comunicació, així com el personal d'atenció al públic.

Amb relació a les exposicions temporals, es poden donar diverses situacions:

1. Exposició temporal de producció pròpia i comissariat assumit pel personal del museu.
2. Exposició temporal de producció pròpia i comissariat extern.
3. Exposició de producció i comissariat externs.

En el primer cas, el treball sobre el projecte expositiu s'assembla al de l'exposició permanent, i és igualment recomanable un treball en equip. En els altres dos casos, el museu que vulgui aplicar la perspectiva feminista en la totalitat dels seus programes haurà de valorar el projecte segons els criteris preestablerts per garantir que l'exposició compleixi amb aquests requisits.

Actuació: què hi podem fer?

- Establir una comissió paritària amb representació de totes les àrees funcionals del museu per a una presa de decisions col·legiada a l'hora de desenvolupar un projecte expositiu.
- Establir contactes amb associacions i entitats de l'àmbit social per buscar assessorament i formació en matèria d'igualtat, perspectiva feminista, feminismes, diversitat de gènere i sexual, i accessibilitat.
- Elaborar un protocol o guia a l'hora d'acollir exposicions temporals de comissariat extern que prevegi aspectes relatius a l'autoria dels objectes, el discurs expositiu, el llenguatge inclusiu, la col·laboració amb altres entitats, etc.

Reflexió: què questionem?

El personal està format en perspectiva feminista?

El treball en equip i la presència de dones en la presa de decisions no garanteixen per si sols l'adopció d'una perspectiva feminista. És un error pensar que la paritat per si sola significa l'aplicació d'aquesta perspectiva. Per a això cal una formació específica.

La construcció d'un discurs expositiu i la selecció d'objectes per a l'exposició requereixen uns coneixements específics sobre la disciplina científica, uns coneixements en museologia i museografia, així com una formació especialitzada en perspectiva feminista, feminismes i accessibilitat en sentit ampli. Només així es podrà garantir l'aplicació de la perspectiva feminista des del germen del projecte per oferir discursos més inclusius, plurals i socialment justos.

Actuació: què hi podem fer?

- Oferir una formació específica en perspectiva feminista aplicada a les exposicions temporals, adreçada a tot el personal del museu. Aquesta formació es pot fer en col·laboració amb associacions i entitats, preferiblement de l'entorn immediat del museu.
- Oferir a tot el personal xerrades de sensibilització sobre els biaixos sexistes i androcèntrics presents en les exposicions dels museus per poder-los detectar i corregir.

5.3. Què i com s'exposa?

La funció d'exposició i els objectes

L'aplicació de la perspectiva feminista a l'exposició consisteix a construir, des d'un enfocament interseccional, un nou relat que inclogui aquelles històries invisibilitzades i infravalorades, evitant crear guetos temàtics en l'exposició.

Reflexió: què questionem?

Què significa exposar amb perspectiva feminista?

Exposar amb perspectiva feminista no és (només o necessàriament) exposar dones (artistes, creadores...). A més, exposar amb perspectiva feminista no es redueix només a qüestions d'autoria. La perspectiva feminista s'aplica en la selecció dels objectes per exposar, la construcció del discurs i la manera com s'exposen.

Més enllà de l'autoria, altres dimensions dels objectes poden estar relacionades amb la història i l'experiència de les dones, de persones no-binàries i d'altres col·lectius discriminats: l'ús, la funció, la manera i el context de producció, els materials i les tècniques, la propietat, les formes de circulació, etc. Això permetrà que uns objectes considerats fins llavors com a "secundaris" adquireixin més protagonisme en l'exposició. El feminisme ha influenciat molt la manera de construir els relats als museus. Enfront de relats històrics basats en "grans homes", esdeveniments i dates, els museus estan incloent les microhistòries, la vida i les experiències de persones anònimes, de col·lectius discriminats, de dones, dels infants, de persones amb diversitat funcional, etc.

Davant del culte a l'individu, al geni i al mestre, es valoren els col·lectius i les autories compartides. Davant dels discursos lineals basats en la idea de progrés, es proposen recorreguts alternatius, que no entren necessàriament dins d'una norma, basats en temàtiques més que en cronologies. Igualment, els museus estan visibilitzant altres facetes dels éssers humans, com els sentiments i les emocions o les tasques de manteniment de la vida, les cures o els treballs domèstics, igual d'essencials que els treballs de producció de l'àmbit públic.

La construcció d'aquests nous relats requereix, per descomptat, un treball previ de documentació (vegeu l'apartat 3) i d'investigació (vegeu l'apartat 4) amb perspectiva feminista.

Actuació: què hi podem fer?

- Tenint en compte que l'aplicació de la perspectiva feminista al conjunt de l'exposició permanent només podria fer-se en cas de nova creació, d'ampliació o de renovació total, en els altres casos es pot: incloure un objecte o diversos que parlin d'un aspecte relacionat amb el gènere o que ajudin a visibilitzar els gèneres minoritaris o subalterns; dedicar una vitri-

na a un tema concret; dedicar una secció sencera del recorregut permanent a un assumpte concret.

- Evitar aïllar físicament en l'exposició o temàticament en el discurs els relats que vulguem visibilitzar, ja que hi ha un risc de crear un gueto respecte a la resta del discurs: les històries i experiències dels esmentats col·lectius i persones discriminats formen part de la història i totes les dimensions estan entrelaçades.
- Quan no és possible renovar, encara que sigui parcialment, l'exposició permanent ni organitzar una exposició temporal, desenvolupar una exposició, un recorregut o una visita virtual que ofereixi una relectura o completi llacunes de l'exposició permanent des d'una perspectiva feminista.

Els textos de l'exposició han de fer servir un llenguatge inclusiu, a banda d'explicar i contextualitzar els objectes, que visibilitzi les desigualtats de gènere i qüestionari els relats androcèntrics i heteronormatius.

Reflexió: què qüestionem?

La informació textual és inclusiva i ajuda a entendre el discurs?

Tots aquests principis han d'estar suportats per uns textos coherents, que emprin el llenguatge inclusiu. El llenguatge, com que és un tema transversal, s'aborda en l'apartat 8. Tanmateix, per la seva visibilitat i el seu caràcter eminentment públic, els textos de l'exposició mereixen una menció a banda.

La informació textual de l'exposició es compon de títols de seccions o sales, textos de sala principals, textos secundaris per a subseccions o vitrines i cartel·les. Les cartel·les poden ser simplement tècniques (amb les dades bàsiques identificadores de l'objecte) o explicatives.

A banda d'emprar un llenguatge inclusiu que suprimeixi l'ús del masculí genèric i els biaixos sexistes, androcèntrics, eurocèntrics, heteronormatius o discriminatoris en general, els textos han d'explicar el discurs i com s'ha construït; les absències, llacunes i desigualtats de gènere; explicitar els criteris de selecció dels objectes, etc. És a dir, ha de presentar l'exposició no com un discurs neutre i universal, sinó com el producte d'una construcció cultural i d'un punt de vista situat.

Les cartel·les han de reflectir correctament l'autoria dels objectes i esmentar-ne totes les parts, en els casos d'autoria compartida o col·lectiva. Si l'autoria és desconeguda, però se sap que correspon a un col·lectiu (per exemple, dones teixidores), es pot afegir una línia al respecte en la cartel·la. Els títols de les obres també han de ser revisats i explicats si cal, evitant eufemismes que amaguin realitats històriques (per exemple, *rapte* en comptes de *violació*). Els objectes que necessitin ser contextualitzats per comprendre'ls millor, se'ls ha de dotar d'una cartel·la explicativa.

Actuació: què hi podem fer?

- A banda de les guies de llenguatge inclusiu ja existents, el museu pot elaborar una guia senzilla de paraules i expressions inclusives freqüents, per aplicar a l'exposició permanent.
- Revisar les cartel·les de l'exposició permanent en termes d'autoria, títol de l'objecte o obra, ús i funció de l'objecte, i significat. Afegir-hi un text explicatiu que contextualitzi l'objecte i contribueixi a visibilitzar persones, col·lectius i històries silenciats.

5.4. Exposició i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: incorporació del discurs femení a l'exposició permanent del Museu del Ter, a partir de l'exposició temporal "Xinxes, puces i fabricantes. Les treballadores del tèxtil al Ter"

Institució: Museu del Ter (Manlleu)

Enllaç: <https://www.museudelter.cat/wp-content/uploads/2020/04/Dossier-Expo-Treballadores-textil.pdf> [consulta: 2 de març de 2023]

Breu descripció: el Museu del Ter és un equipament amb vocació social que, en els darrers anys, ha emprès un seguit d'accions per tal de recuperar i reivindicar la memòria de les treballadores del tèxtil. El cert és que, al llarg dels segles XIX i XX, les dones i les nenes eren un col·lectiu predominant a les fàbriques de la riba del riu Ter, si bé tenien un paper poc significatiu i

sovint eren relegades a l'escalafó més baix de la jerarquia laboral per una doble causa: el seu gènere (femení) i la seva classe social (obrera).¹

La investigació que l'equip del museu ha dut a terme sobre el tema ha permès aplegar dades i una col·lecció de fotografies històriques,² que s'han emprat per visibilitzar les obreres en el discurs permanent del museu. El material generat es va mostrar en l'exposició temporal "Xinxes, puces i fabricantes. Les treballadores del tèxtil al Ter", de l'any 2018,³ i un any després va servir per incorporar un nou àmbit en l'exposició permanent, anomenat "Les treballadores del tèxtil al Ter. Una majoria invisible". La finalitat és reivindicar el paper d'aquestes dones en el desenvolupament industrial, així com assenyalar la doble jornada laboral que patien, a la fàbrica i a casa. La presentació de la renovació museogràfica es va fer el 8 de març de 2020, coincidint amb el Dia Internacional de les Dones i també amb la inauguració de la nova plaça de les Dones del Ter, situada davant del museu.⁴

Títol: exposicions temporals amb perspectiva de gènere: "(In)visibles i (o)cultes" i "Imprescindibles. Les treballadores del Museu de Ciències Naturals de Barcelona 1917-1987"

Institució: Museu de Ciències Naturals de Barcelona

Enllaços: https://museuciencies.cat/exposicio_temporal/invisibles-i-ocultes/ [consulta: 27 de febrer de 2023] i https://museuciencies.cat/exposicio_temporal/imprescindibles/ [consulta: 12 d'abril de 2023]

Breu descripció: es tracta de dues exposicions temporals produïdes pel Museu de Ciències Naturals de Barcelona i que, en certa manera, es complementen entre si, donat que posen en relleu de diferents maneres el paper de les dones en la ciència, sovint menystingut.

1. Gracia, Carles (2022, 24 de gener). *Les dones del Ter. Gènere, classe i memòria en la construcció del patrimoni al Museu del Ter* [ponència]. Jornada "Experiències en l'aplicació de la perspectiva de gènere o feminista a museus i patrimoni", organitzada pel grup de treball Museus i Gènere (Xarxa de Museus d'Història i Monuments de Catalunya), Museu d'Història de Catalunya, Barcelona. Disponible al canal de YouTube del Museu d'Història de Catalunya: www.youtube.com/watch?v=z2yNaD1x5_I&list=PL9XbnFwAlpRzQzaxwv71NpQ-9fKSdnPiwu&index=11 [consulta: 2 de març de 2023].

2. Museu del Ter (2021). Notícies: "Les obreres del tèxtil. Una majoria invisible", un nou recurs educatiu. <https://www.museudelter.cat/les-obreres-del-textil-una-majoria-invisible-un-nou-recurs-educatiu/> [consulta: 2 de març de 2023]

3. Museu del Ter (2019). *Memòria d'activitats 2019 del museu*. https://www.museudelter.cat/wp-content/uploads/2020/02/MuseudelTer_memoria_2019.pdf [consulta: 2 de març de 2023].

4. Museu del Ter (2020). Notícies: inaugurada la plaça de les Dones del Ter. <https://www.museudelter.cat/inaugurada-la-placa-de-les-dones-del-ter/> [consulta: 2 de març de 2023].

La primera, "(In)visibles i (o)cultes", comissariada per Mireia Alcaine, va tenir lloc de maig de 2022 a febrer de 2023. Era una proposta de descobriment de 24 científiques que no han rebut prou reconeixement i que han estat silenciades per la història. La selecció de casos resulta d'interès perquè abastava diferents èpoques (des de l'antic Egipte fins a l'actual segle XXI) i procedències (no solament països europeus, sinó també la Xina, Rússia, el Pakistan, el Brasil...). Les fotografies d'aquestes dones, així com els seus perfils biogràfics i les seves aportacions a la ciència, es van reproduir en l'exposició, que pot ser sol·licitada en versió itinerant per les institucions que ho vulguin.⁵

La segona exposició és "Imprescindibles. Les treballadores del Museu de Ciències Naturals de Barcelona 1917-1987", comissariada per José Pardo-Tomás i visitable del març de 2023 fins al març de 2024. Novament, es pretén rescatar de l'oblit un grup de dones, però, en aquest cas, les que es van desenvolupar laboralment a la institució, fent tasques sovint considerades subsidiàries. El recorregut s'inicia l'any 1917, quan hi arribaren les primeres treballadores, batejades per la premsa com "les senyorettes del museu", les quals duïen a terme feines auxiliars i administratives. Es continua amb les etapes de la Mancomunitat a la República, la Guerra Civil, la postguerra i fins a la democràcia, i s'acaba amb els anys 1980-1987, quan ocuparen per primer cop càrrecs directius.⁶ En cada període es fa esment del nom de les treballadores en qüestió i de la seva ocupació. A més, també s'exhibeixen peces de les col·leccions del museu, mobiliari antic i fons documental de l'arxiu, per tal de completar una història invisible que ha generat poc material visual.

Títol: exposició temporal sobre representació LGBTQ+: "El desig és tan fluid com la mar"

Institució: Museu Marítim de Barcelona

Enllaç: <https://www.mmb.cat/exposicions/el-desig-es-tan-fluid-com-la-mar-3/> [consulta: 27 de febrer de 2023]

5. Museu de Ciències Naturals de Barcelona (2021). Exposicions itinerants: (In)visibles i (o)cultes. <https://museuciencies.cat/visitans/exposicions/itinerants/invisibles-i-ocultes/> [consulta: 27 de febrer de 2023].

6. Museu de Ciències Naturals de Barcelona. *Dossier de premsa "Imprescindibles. Les treballadores del Museu de Ciències Naturals de Barcelona, 1917-1987"*. https://museuciencies.cat/wp-content/uploads/2023/02/20230322_COM_DdP_Imprescindibles.pdf [consulta: 12 d'abril de 2023].

Breu descripció: del juny al setembre de 2021, al Museu Marítim de Barcelona es va poder visitar una mostra comissariada per Víctor Ramírez Tur, que es promocionava com “una mirada LGTBIQ al patrimoni marítim”.⁷ Aquesta exposició tenia un doble objectiu: canviar la narrativa del museu per fer-lo més inclusiu i explicar la sexualitat dels homes a bord dels vaixells i les relacions que s'establien entre ells, un tema considerat tabú. Acompanyant una petita selecció d'objectes, els textos contextualitzaven temes variats relacionats amb l'homosexualitat en l'àmbit naval: les denúncies i les actes judicials d'època moderna, les relacions (consuades o de dominació), la construcció del relat del mariner homosexual i hipermascle (i, posteriorment, la relaxació d'aquest imaginari)..., per finalitzar amb una crida als protagonistes d'aquesta història, amb la intenció que puguin aportar-hi el seu testimoni.

L'exposició es va situar a l'espai Mirador, una àrea gratuïta i molt visible del museu, ja que es troba just a l'entrada. Un cop clausurada, la mostra es pot seguir visitant de manera virtual⁸ i se'n pot descarregar el catàleg en tres idiomes (català, espanyol i anglès).⁹

Títol: “SoTERRAdas”, ampliació de l'exposició permanent amb nous relats sobre el servei

Institució: Pazo Museo de Tor (Monforte de Lemos)

Enllaç: <http://redemuseisticalugo.org/documentos.asp?mat=163&id=6890> [consulta: 21 d'agost de 2023]

Breu descripció: el Pazo de Tor és una casa senyorial que actualment pertany a la Diputació de Lugo.¹⁰ La seva museïtzació el 2006 va permetre mostrar-ne disset dependències amb el seu mobiliari original, que eren les habitades per la família noble. No obstant això, es tractava d'una visió esbiaixada de la vida que hi tenia lloc, perquè es posaven en relleu les persones propietàries (especialment els homes), mentre que s'obvia-

va completament el servei, que també havia tingut una presència molt important.

Per completar els buits en el discurs, la Rede Museística Provincial de Lugo està treballant en la proposta “SoTERRAdas: a vida tralos mantelos, da fortaleza ao pazo”, dedicada a recuperar les històries de les persones que treballaren en el servei domèstic o en les tasques agràries dels pazos.¹¹ En el cas del Pazo Museo de Tor, s'han pogut obrir set nous espais visitables: tres dormitoris, un lavabo, un taller i un teler, així com l'habitatge d'Ángeles Rivada, la guardiana de la casa des de mitjan segle xx.¹² La recuperació i la reivindicació d'aquestes estances serveixen per difondre relats oblidats o ignorats, a més d'ajudar el públic a tenir una visió completa del que passava a la casa, entenent-la com un espai viu, en el qual convivien i es relacionaven persones de diferents gèneres, classes socials i edats.¹³

Títol: exposició temporal “Pintar, crear, viure. Dones artistes a l'Alt Empordà (1830-1939)”

Institució: Museu de l'Empordà (Figueres)

Enllaç: <https://www.museuemporda.org/exposicions/pintar-crear-viure-dones-artistes-a-lalt-emporda-1830-1939> [consulta: 17 d'agost de 2023]

Breu descripció: l'exposició temporal proposada pel Museu de l'Empordà d'octubre de 2020 a març de 2021 és el fruit d'una recerca de la comissària, Cristina Masanés, amb la voluntat de configurar un mapa de les dones artistes nascudes o establertes a l'Alt Empordà entre els anys 1830 i 1939. Moltes d'elles van tenir poca projecció o nul·la i, en alguns casos, les seves trajectòries només han pogut ser resseguides gràcies al fet que estaven relacionades amb homes amb més o menys visibilitat pública.¹⁴

¹¹. Albo, Francisco (2022, 19 de maig). El museo de Tor recupera la historia de los antiguos servidores de los pazos. *La Voz de Galicia*. https://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/lemos/2022/05/19/museo-tor-recupera-historia-antiguos-servidores-pazos/0003_202205M19C3991.htm [consulta: 21 d'agost de 2023].

¹². Ibídem.

¹³. Deputación de Lugo (2022). *O Pazo de Tor incorpora ao percorrido visitable os espazos que habitaron as mulleres da servidume co proxecto SoTERRAdas*. <https://www.deputacionlugo.gal/es/node/77612> [consulta: 21 d'agost de 2023].

¹⁴. Masanés Casaponsa, Cristina (2020). Pintar, fotografiar, crear, viure. Dones artistes recuperades a l'Alt Empordà (1830-1939). Dins Roser Asparó Pedragós i Eduard Bech Vila (coord.). *Pintar, crear, viure. Dones artistes a l'Alt Empordà (1830-1939)* (p. 11-24; p. 14). Ajuntament de Figueres.

⁷. Museu Marítim de Barcelona (2021). Exposicions: “*El desig és tan fluid com la mar*”. https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/ws/636087-76083-1_uri.pdf [consulta: 27 de febrer de 2023].

⁸. Museu Marítim de Barcelona (2021). *El desig és tan fluid com la mar* [visita virtual de l'exposició]. <https://www.mmb.cat/exposicions/el-desig-es-tan-fluid-com-la-mar-3/> [consulta: 27 de febrer de 2023].

⁹. Museu Marítim de Barcelona (2021). *El desig és tan fluid com la mar* [catàleg de l'exposició]. https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/ws/636087-76083-1_uri.pdf [consulta: 27 de febrer de 2023].

¹⁰. Turismo Ribeira Sacra (2023). *Pazo Museo de Tor*. <https://turismo.ribeirasacra.org/pazo-museo-de-tor> [consulta: 21 d'agost de 2023].

Des d'un inici, la mostra es va concebre amb una ferma voluntat feminista. Per aquest motiu, es decidí no estructurar el discurs de manera cronològica o atenent els gèneres artístics, sinó en set àmbits diferents que representaven idees o terminologia del feminisme i dels estudis de gènere, a partir de les quals s'associaren el conjunt d'obres i s'explicaren les figures de cadascuna de les dones artistes.¹⁵

Les artistes són un total de 31, que abracen el dibuix, la pintura, l'escultura, la fotografia i el disseny. Entre els noms rescatats, destaquen els descobriments de la pintora Pilar Nouvilas i de les fotògrafes Paulina Buxó i Mey Rahola. En el cas de Nouvilas o Rahola, la seva obra és mostrada per primer cop.¹⁶

El fet que fins ara no s'hagin reivindicat les artistes protagonistes ha implicat que, en alguns casos, la seva obra es trobés apartada o arraconada, i exposada a processos de deteriorament. Per aquesta raó, s'han restaurat cinc peces, tres de Pilar Nouvilas (pertanyents a un particular) i dues d'Elena Paredes (del fons del Museu de l'Empordà), que presentaven un estat de conservació deficient que les feia inexposables.¹⁷

15. Museu de l'Empordà (2021). *Exposició: Pintar, crear, viure. Dones artistes a l'Alt Empordà (1830-1939)*. <https://www.museuemporda.org/exposicions/pintar-crear-viure-dones-artistes-a-lalt-emporda-1830-1939/> [consulta: 17 d'agost de 2023].

16. Canal de YouTube del Museu de l'Empordà (2021). Comentaris de la comissària de l'exposició, Cristina Masanés, dins del vídeo *Pintar. Crear. Viure. Dones artistes a l'Alt Empordà (1830-1939)*. <https://www.youtube.com/watch?v=n-hawxlbe44> [consulta: 17 d'agost de 2023].

17. Informació proporcionada per Teresa Miquel Malé, conservadora del Museu de l'Empordà. Missatge de correu electrònic, 12 de setembre de 2023.

06/
EDUCAR
COEDUCAR

Què és?

L'educació, com a funció essencial i estructural dels museus, ha estat ratificada per l'ICOM en l'última definició de *museu* adoptada el 2022: "Un museu és una institució sense ànim de lucre, permanent i al servei de la societat, que investiga, col·lecciona, conserva, interpreta i exhibeix el patrimoni material i immaterial. Oberts al públic, accessibles i inclusius, els museus fomenten la diversitat i la sostenibilitat. Amb la participació de les comunitats, els museus operen i comuniquen èticament i professionalment, oferint experiències variades per a l'educació, el gaudi, la reflexió i l'intercanvi de coneixements". Els termes *interpreta, accessibles, inclusius, participació de les comunitats, educació, reflexió i intercanvi de coneixements* remetent a les diverses facetes de la funció educativa. L'educació patrimonial és l'aprenentatge significatiu que es genera a partir de la mediació duta a terme per les persones educadores patrimonials, interactuant amb els coneixements del públic, que actua també com a generador de reflexió crítica compartida. Quan aquests processos són horitzontals i inclusius, parlem d'*educació amb perspectiva feminista o coeducació*. L'acció educativa és sovint la manera que tenen els museus d'oferir un discurs més inclusiu i plural amb una relectura de l'exposició permanent.

6.1. Per a qui s'educa?

La funció d'educació i els públics / La comunitat

A través de l'acció educativa, el museu ha de fomentar el pensament crític, la participació i la interacció amb els públics, així com processos de cocreació, per aconseguir una experiència transformadora.

Reflexió: què qüestionem?

L'acció educativa fomenta el pensament crític, la participació real i la interacció? L'acció educativa és transformadora?

Un dels aspectes importants de la coeducació és el de generar espais de participació i interacció amb els públics.

La coeducació patrimonial pretén generar pràctiques discursives que facin emergir formes de pensament crítiques, més sociables i compartides, que a més tinguin un poder de transformació. Els relats que es generen durant la interacció amb la persona educadora, igualment vàlids, amplien el punt de vista del museu i qüestionen la interpretació hegemònica o el relat únic, autoritzat i androcèntric de la institució. D'aquesta manera, i compartint experiències, el públic pot sentir-se part d'aquest patrimoni i introduir-lo en el seu mapa cognitiu i emocional. La persona, des del que sap (preconceptes i coneixements previs), i gràcies a la funció facilitadora de la persona educadora patrimonial, reorganitza el seu coneixement del món i és capaç de transferir-lo a situacions noves en la seva vida real.

Reflexió: què qüestionem?

El museu fomenta la cocreació?

Un pas més enllà en la lògica de participació dels públics en el museu és la cocreació. La cocreació té lloc quan membres de la comunitat treballen conjuntament amb membres de l'equip del museu, des del principi, per definir els objectius del projecte i generar un programa o una exposició basats en els interessos de la comunitat. Per tant, en aquest cas, els punts de vista, les experiències i els interessos de les persones es trobarien al mateix germen del projecte social o educatiu, la qual cosa garantiria la representació i la participació reals de la comunitat, i especialment de les dones, de les persones del col·lectiu LGBTIQ+ i d'altres col·lectius minoritaris, discriminats o en risc d'exclusió social.

Actuació: què hi podem fer?

- A l'hora de programar i dissenyar les activitats educatives, cal incloure-hi metodologies que garanteixin la participació o interacció amb els públics, i incorporar-ne els coneixements.
- Col·laborar amb associacions i entitats de l'entorn immediat del museu per dissenyar projectes i activitats en clau de cocreació.

La relació entre persones educadores i persones participants s'ha de basar en els principis d'inclusió, no-discriminació i equitat.

Reflexió: què qüestionem?

La relació entre persones educadores i participants és inclusiva, equitativa i no discriminatòria?

A banda de la participació i interacció dels públics per generar relats alternatius, la coeducació es preocupa també de com es relaciona la persona educadora amb les persones participants.

En aquesta relació s'hi inclouen el llenguatge verbal, el llenguatge corporal o no verbal i la interacció entre persones educadores i participants. Les persones educadores han de fer un ús inclusiu del llenguatge, evitant per exemple el masculí genèric o els comentaris, les expressions o les apel·lacions estereotipadors o sexistes en relació amb les persones que participen en l'activitat (per exemple, referir-se als nois com a "campions" i a les noies com a "princeses").

Un altre aspecte important és l'àmbit relacional que inclou: l'ocupació de l'espai per part de les persones participants, la relació entre persona educadora i participants i la relació entre participants. La coeducació garanteix una participació en igualtat, independentment de la identitat de gènere, l'orientació sexual, la cultura, l'edat, etc.

La diversitat funcional és un altre aspecte que cal tenir en compte a l'hora de dissenyar i programar les activitats, així com les metodologies adequades per a cada públic (vegeu també l'apartat 5).

Actuació: què hi podem fer?

- Per garantir una adaptació a la diversitat i a la pluralitat de públics, el museu pot col·laborar amb associacions i ONGs de l'àmbit social, perquè el personal rebi assessorament i formació específics en aquest camp.
- Elaborar una guia de coeducació de referència per a l'equip educatiu (vegeu el subapartat 6.2).

6.2. Qui educa?

La funció d'educació i el personal del museu

L'educació ha de ser una àrea estructural dins del museu, situada al mateix nivell que la resta d'àrees, que garanteixi un treball horitzontal i l'estabilitat laboral, la professionalització i la formació de les persones educadores.

Reflexió: què qüestionem?

El museu disposa d'un equip educatiu estable, en formació contínua i amb igualtat de condicions laborals?

Segons una sèrie d'estudis sobre els serveis educatius dels museus a Catalunya,¹ podem distingir tres models de gestió, d'entre els quals el model mixt és el més comú:

1. Model en què el personal del museu s'encarrega del servei (disseny i programació, reserves, execució).
2. Model mixt entre el personal del museu (disseny, programació i reserves) i una empresa externa o persones autònomes (execució).
3. Model extern, en què una empresa porta la gestió integral del servei educatiu.

En els models en què s'externalitza una part del servei o tot, la forma de contractació per part de l'Administració, en què preval l'oferta econòmica a la baixa, limita la qualitat del servei i les condicions laborals i econòmiques de les persones educadores, que en són les més perjudicades. Com a conseqüència, es dona la rotació constant de persones educadores dins dels equips, amb la impossibilitat de crear grups estables i, consegüentment, el no-reconeixement professional de la seva tasca, de manera que acaba sent un treball precari. Tractant-se d'una majoria de dones, esdevé a més un treball feminitzat, invisibilitzat i infravalorat.

1. Auriga Serveis Culturals (2016). *Informe sobre els serveis educatius dels museus registrats del Camp de Tarragona i Terres de l'Ebre* [informe inèdit]. Departament de Cultura, Servei de Museus. Càtedra UNESCO de Polítiques Culturals i Cooperació i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (2017). *Diagnosi dels Serveis Educatius dels museus de la Xarxa de Museus de les Comarques de Girona* [informe]. Emamedia SCP (2016). *Xarxa de Museus de les Terres de Lleida i Aran. Informe sobre la seva estratègia didàctica* [informe inèdit]. Departament de Cultura, Servei de Museus.

Actuació: què hi podem fer?

- Les administracions públiques han de treballar en el reconeixement d'una categoria laboral específica per al perfil de personal educador patrimonial, que requereix coneixements específics en pedagogies del patrimoni, així com en les disciplines específiques de cada museu, a més de les metodologies pròpies de l'educació patrimonial. Aquesta categoria laboral hauria d'estar emparada per un conveni col·lectiu específic que reculli les condicions laborals d'aquest perfil professional.
- Crear un cos específic de personal funcionari o laboral de l'Administració per garantir-ne la professionalització, l'estabilitat laboral en igualtat de condicions amb la resta de les àrees del museu i la continuïtat dels projectes i les línies d'actuació de l'àrea.
- Formar l'equip educatiu en perspectiva feminista per saber identificar i detectar els estereotips sexistes, els rols de gènere i els protagonismes androcèntrics, integrats en el subconscient per la nostra socialització. Formar, mitjançant un programa basat en coeducació, el personal educatiu.
- Emprar les eines d'avaluació i les guies o els manuals de coeducació existents (vegeu la bibliografia i el subapartat d'experiències inspiradores en coeducació), destinats al personal educatiu, que recullen les recomanacions dels subapartats 6.1 i 6.3, relatives a la construcció del relat, el llenguatge i l'àmbit relacional. Tenint en compte la inestabilitat del personal d'educació, aquesta eina garantirà una continuïtat en les pautes generals.

6.3. Què i com s'educa?

La funció d'educació i els objectes

L'acció educativa ha de vehicular un discurs inclusiu i plural, que qüestionin els relats hegemònics, i emprar metodologies adaptades a la diversitat social i funcional.

Reflexió: què qüestionem?

L'acció educativa del museu presenta discursos i metodologies inclusius i representatius de la pluralitat social?

Sovint, les col·leccions i els relats que presenten les exposicions permanents dels museus són construïts des d'una mirada androcèntrica, ja que

les disciplines representades han estat tradicionalment dominades pels homes des de la seva experiència i el seu punt de vista. Quan els dispositius de reflexió passiva (relat institucional i col·leccions) són androcèntrics, es pot contrarestar aquest relat amb exposicions temporals (vegeu l'apartat 5) o amb l'acció educativa, capaç de fer emergir microhistòries que no s'acostumen a explicar o a mostrar. En efecte, a través del programa educatiu, el museu pot aplicar la perspectiva feminista des d'un enfocament interseccional, perquè els discursos siguin més inclusius i representatius de la diversitat social.

A més del discurs en si de l'acció educativa, els materials educatius, audiovisuals, les imatges i el llenguatge emprats com a recursos han de ser inclusius i s'han d'adaptar a la diversitat funcional i social.

Actuació: què hi podem fer?

- En els processos de disseny i programació de l'acció educativa, construir discursos alternatius que compleixin o fins i tot que qüestionin el relat de l'exposició permanent. Per a això caldrà un treball previ d'investigació i documentació, que es durà a terme igualment amb perspectiva feminista (vegeu els apartats 3 i 4).
- Implementar metodologies col·laboratives i participatives que fomentin el treball en equip i les actituds de cooperació, cures, empatia i respecte a les altres persones, evitant metodologies que fomentin l'individualisme, la rivalitat i la competició.
- Dissenyar materials educatius que siguin representatius de la pluralitat i la diversitat social i funcional, que emprin un llenguatge inclusiu i erradiquin estereotips sexistes o discriminatoris.

L'acció educativa del museu ha de ser avaluada en termes de coeducació.

Reflexió: què qüestionem?

S'avaluen els diferents aspectes que garanteixen una acció coeducativa?

L'avaluació de l'acció educativa aplicant-hi la perspectiva feminista hauria de tenir com a objectiu primordial arribar a l'aprenentatge significatiu de

les temàtiques treballades i garantir que es treballa i s'aplica la coeducació patrimonial. Així, caldria avaluar els aspectes següents: l'adaptació del relat a una societat plural i intergeneracional, l'ús inclusiu del llenguatge, l'equitat participativa, els recursos educatius passius i el grau de participació de tots els agents implicats.

Actuació: què hi podem fer?

- Emprar les eines d'avaluació en coeducació existents, que inclouen indicadors sobre el relat, el llenguatge i l'àmbit relacional durant l'acció educativa directa (vegeu la bibliografia i el subapartat d'experiències inspiradores en coeducació).

6.4. Educació i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: projecte "Didáctica 2.0 Museos en femenino"

Institucions: Museo del Prado, Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí", Museo del Traje i Museo Arqueológico Nacional

Enllaços: <https://museosenfemenino.es/> [consulta: 9 de març de 2023]; guies didàctiques: https://museosenfemenino.es/Guia_didactica_MuseodelPrado.pdf, https://museosenfemenino.es/Guia_didactica_MuseoReinaSofia.pdf i https://museosenfemenino.es/Guia_didactica_Gonzalez_Marti.pdf [consulta: 4 de novembre de 2023]

Breu descripció: "Didáctica 2.0 Museos en femenino" és el projecte d'investigació resultant de la unió de diverses institucions: l'Institut de Investigaciones Feministas de la Universidad Complutense de Madrid, l'associació e-Mujeres i els cinc museus espanyols anteriorment citats. Iniciat l'any 2010 i amb una durada de quatre anys, va ser encapçalat per la investigadora María Ángeles López Fernández, de la Universidad Complutense de Madrid.²

2. Universidad Complutense de Madrid (2010). *Estudio de Fondos Museísticos desde la perspectiva de género. Los casos del Museo del Prado, Reina Sofía, Museo Arqueológico Nacional y Museo del Traje*. <https://www.ucm.es/investigacionesfeministas/i-dfem2010-16670-financiacion-ministerio-de-ciencia-e-innovacion-estudio-de-fondos-museisticos-desde-la-perspectiva-de-genero-los-casos-del-museo-del-prado-reina-sofia-museo-arqueologico-nacional-y-museo-del-traje> [consulta: 21 de març de 2023].

Es va crear un conjunt de set itineraris amb la inclusió d'obres emblemàtiques de cada museu, en què s'explicava la presència femenina en diversos suports artístics i èpoques. També es redactaren tres guies didàctiques que corresponen al Museo del Prado, al Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía i al Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí".

En les guies, cada institució hi presenta el seu propi itinerari (dos en el cas del Museo del Prado i un en la resta), i n'explica els objectius, els continguts que s'hi aborden i les claus d'anàlisi, les quals ajuden a aprofundir en el missatge que es vol transmetre. Tot seguit es dona a conèixer l'itinerari, amb els espais i les obres que el formen. La informació es complementa amb un seguit d'activitats, preguntes a l'alumnat i altres línies de treball que es poden seguir. El material de treball va adreçat tant a l'alumnat com al professorat, amb la intenció de contribuir a una major visibilització de les dones en els museus, ja sigui com a subjectes o com a artífexs, i de generar reflexions crítiques sobre les desigualtats i diferències entre gèneres.

Títol: oferta d'activitats escolars del Museu del Joguet de Catalunya, amb perspectiva de gènere i atenció a la multiculturalitat, a la diversitat funcional i a les persones refugiades

Institució: Museu del Joguet de Catalunya (Figueres)

Enllaç: <https://www.mjc.cat/activitats-escolars/> [consulta: 2 de març de 2023]

Breu descripció: el Museu del Joguet ofereix set propostes d'activitats escolars, cinc de les quals tracten directament de la perspectiva de gènere i la multiculturalitat i, en menor mesura, de la diversitat funcional i la problemàtica de les persones refugiades.

En primer lloc, la visió feminista s'aplica a partir dels resultats d'una recerca a cura de la sociòloga Cristina Vila i la historiadora de l'art Cristina Ribot, duta a terme l'any 2016.³ En relació amb això, el museu ha

3. Pascual, Eva (2022, 24 de gener). *Joguets i gènere. Un projecte més enllà del Museu* [ponència]. Jornada "Experiències en l'aplicació de la perspectiva de gènere o feminista a museus i patrimoni", organitzada pel grup de treball Museus i Gènere (Xarxa de Museus d'Història i Monuments de Catalunya), Museu d'Història de Catalunya, Barcelona. Disponible al canal de YouTube del Museu d'Història de Catalunya: <https://www.youtube.com/watch?v=2Vvd5hECTSM&list=PL9XbnFwAlpRzQzaxwv71NpQ9fKSdnPiwu&index=15> [consulta: 2 de març de 2023].

desenvolupat un projecte educatiu anomenat “El joc de la innocència? Elles boniques, ells valents”, amb el qual es busca la reflexió envers els estereotips sexistes presents en les joguines de diverses èpoques, inclosa l’actual. Es proposen dues visites: “El joc de la innocència? Un recorregut per la història del joguet des de la perspectiva de gènere” (de segon a sisè de primària) i “Quin paper han tingut els joguets en la meua vida? Visita conversada des de la perspectiva de gènere” (ESO i batxillerat). Ambdues motiven l’anàlisi de la transmissió dels gèneres masculí i femení en la història del joc.⁴

En segon lloc, la multiculturalitat es tracta a “Nannido. La vida en joc” (cicle superior de primària i ESO), activitat creada l’any 2021 i que consisteix a visitar el museu i jugar al joc Nannido (paraula que significa ‘persona que migra’ en fula, una llengua del continent africà).⁵ És una revisió del clàssic joc de l’oca, en què les diferents caselles representen les dificultats i les oportunitats de les persones immigrades,⁶ per combatre estereotips i prejudicis. Destaquem que la proposta s’ha desenvolupat en col·laboració amb l’associació Amunt i Crits!, que acompanya les dones immigrades de l’Alt Empordà.

En tercer lloc, la visita “Detectius dels joguets” (cicle mitjà de primària) proposa resoldre enigmes sobre altres realitats,⁷ entre les quals, la inclusió de les discapacitats i les condicions de vida de les persones refugiades. Les seccions del museu associades són “Jocs per a invidents” i “Jugar al desert”, de la segona planta. En la primera s’hi exposen jocs amb escriptura braille o elements en relleu i sons,⁸ mentre que en el segon àmbit es mostren joguines construïdes per infants sahrauís amb els escassos recursos al seu abast.⁹

4. Museu del Joguet de Catalunya (sense data). *Activitats escolars: el joc de la innocència? Un recorregut per la història del joguet des de la perspectiva de gènere*. <https://www.mjc.cat/agenda/el-joc-de-la-innocencia-un-recorregut-per-la-historia-del-joguet-des-de-la-perspectiva-de-genere/> [consulta: 2 de març de 2023].

5. Amunt i Crits! Dones Referents Comunitàries de l’Alt Empordà (2021). *Presentem Nannido: La Vida en Joc!* <https://amunticritsdones.cat/presentem-nannido-la-vida-en-joc/> [consulta: 2 de març de 2023].

6. Museu del Joguet de Catalunya (sense data). *Activitats escolars: Nannido. La vida en joc*. <https://www.mjc.cat/agenda/nannido-la-vida-en-joc-taller-escolar/> [consulta: 2 de març de 2023].

7. Museu del Joguet de Catalunya (sense data). *Activitats escolars: detectius dels joguets*. <https://www.mjc.cat/agenda/detectius-dels-joguets/> [consulta: 2 de març de 2023].

8. Museu del Joguet de Catalunya (sense data). *Descobreix el museu: jocs per a invidents*. <https://www.mjc.cat/descobreix/planta-2-06-jocs-per-a-invidents/> [consulta: 2 de març de 2023].

9. Museu del Joguet de Catalunya (sense data). *Descobreix el museu: jugar al desert*. <https://www.mjc.cat/descobreix/planta-2-04-jugar-al-desert/> [consulta: 2 de març de 2023].

Títol: programa educatiu “Tria la teua manera d’apropar-te a l’art: qüestionem”

Institució: Museu Nacional d’Art de Catalunya (Barcelona)

Enllaç: <https://www.museunacional.cat/ca/professorat-i-estudiants> [consulta: 11 d’octubre de 2024]

Breu descripció: en el seu programa educatiu per al curs 2022-2023, el Museu Nacional d’Art de Catalunya presenta activitats dividides en quatre apartats: “Explorem”, “Dialoguem”, “Experimentem” i “Qüestionem”. El darrer busca interrogar els objectes artístics per revelar les relacions de poder, gènere, identitat o etnicitat que els han generat. En total, es presenten sis activitats en aquesta direcció, les quals inclouen els nivells educatius d’educació secundària, batxillerat i cicles formatius, i centres de formació d’adults.

Començant per les tres primeres propostes, “Art i compromís durant la Guerra Civil, una perspectiva des de la cultura de la pau” tracta sobre la manera d’interpretar aquesta guerra a través de la creació artística i dedica una reflexió al paper de les dones en el conflicte, com ara la figura de les milicianes. “Mirades insubmises. Pensar la diversitat sexual i el desig a través de l’art” planteja un itinerari per diferents obres amb l’objectiu de qüestionar rols i identitats de gènere hegemònics, tot això des d’una perspectiva feminista i LGBTIQ+. Finalment, “Dones havíeu de ser! Desmuntem els estereotips de gènere a través de la col·lecció” motiva la reflexió sobre el paper de les dones al llarg de la història,¹⁰ escollint entre l’itinerari d’art medieval o el d’art modern. Per acabar, les tres darreres activitats s’agrupen sota una mateixa denominació, “L’art de parlar”: natura i entorns, societats i cultura, i relacions humanes. En els dos darrers casos, l’alumnat hi ha de participar tot cercant a les sales del museu un seguit d’obres representatives de les injustícies socials, la pobresa, la figura humana, les classes socials, el treball femení i la família.

Títol: aplicació de la perspectiva de gènere en l’acció educativa de l’Àrea de Monuments i Jaciments de l’Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Institució: Agència Catalana del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

10. Museu Nacional d’Art de Catalunya (2023). *Dones havíeu de ser! Desmuntem els estereotips de gènere a través de la col·lecció*. <https://www.museunacional.cat/ca/dones-havieu-de-ser-desmuntem-els-estereotips-de-genere-traves-de-la-colleccio> [consulta: 8 de març de 2023].

Enllaç: <https://patrimoni.gencat.cat/ca/monuments/educacio> [consulta: 21 d'agost de 2023]

Breu descripció: l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, com a encarregada de la dinamització dels monuments i jaciments que en formen part, aplica un programa d'educació amb perspectiva de gènere, dirigit al públic infantil i juvenil. Basat en la coeducació, que educa en igualtat nens, nenes i adolescents, sense discriminacions per raons de gènere,¹¹ busca generar noves mirades sobre el patrimoni.

Un exemple pràctic és l'acció educativa duta a terme al conjunt rupestre de la Roca dels Moros del Cogul (les Garrigues), un jaciment arqueològic prehistòric amb pintures rupestres.¹² Per contrarestar la invisibilització de la figura femenina en les narratives de l'estudi de l'època prehistòrica, i per trencar estereotips i rols de gènere androcèntrics, s'han dut a terme diverses iniciatives. Una ha estat acompanyar el discurs inclusiu amb noves il·lustracions, que inclouen personatges amb diversitat física o bé que representen correctament la interacció entre les persones que pertanyen al grup (evitant que la dona adopti rols passius).¹³ També s'ha apostat per revisar el llenguatge escrit i parlat, evitant el masculí genèric i incentivant la participació de tothom.¹⁴ Un altre aspecte a destacar és l'àmbit relacional i l'ocupació de l'espai, a fi d'evitar l'atenció desigual a nens i nenes.¹⁵ Finalment, un programa d'avaluació determinarà l'èxit de diversos criteris pel que fa a l'ocupació de l'espai, la relació entre nens i nenes i la relació entre la persona educadora i l'alumnat.¹⁶

Títol: audioguies en perspectiva de gènere: "md'A en clau de dona" i "L'altra cara de la història"

Institucions: Museu d'Art de Girona i Museu d'Història de Catalunya (Barcelona), respectivament

Enllaços: https://www.mhcat.cat/esmhc/la_visita/plano_libreria/visita_con_el_movil/audioguia_l_altra_cara_de_la_historia_audioguia_en

11. Cacheda, Maria (2019). La coeducación patrimonial o cómo aplicar la perspectiva de género en la educación patrimonial en instituciones culturales y museos. *Cuadernos del CLAEH*, 110, 273-299 (p. 273).

12. *Ibidem*, p. 275.

13. *Ibidem*, p. 282.

14. *Ibidem*, p. 284-285.

15. *Ibidem*, p. 288.

16. *Ibidem*, p. 293-295.

https://www.mhcat.cat/la_visita/plano_l_audioguia_covid19/la_visita_amb_mobil/audioguia_l_altra_cara_de_la_historia_audioguia_en_clau_de_dona/audioguia_l_altra_cara_de_la_historia [consulta: 5 de novembre de 2023]

Breu descripció: les audioguies presentades a continuació són recursos per acompanyar la visita a l'exposició permanent de dues institucions diferents, el Museu d'Art de Girona i el Museu d'Història de Catalunya. Comuniquen relats no hegemònics en clau de gènere, amb la intenció de donar una altra visió de les obres d'art i de motivar la reflexió del públic.

En el cas del Museu d'Art de Girona, l'any 2019¹⁷ es va crear un nou itinerari anomenat "md'A en clau de dona: una mirada a la col·lecció permanent en perspectiva de gènere", que es va concebre com una visita temàtica al voltant d'una selecció d'obres de totes les èpoques del museu (romànic i gòtic, Renaixement i barroc i del segle XIX fins als primers anys del segle XX).¹⁸ Es va comptar amb la col·laboració de les historiadores Teresa Vinyoles, Sílvia Canalda i Elina Norandi. L'itinerari esmentat va ser el punt de partida per a la creació de l'audioguia, presentada l'any 2022, però que ja estava planificada des de l'inici del projecte.¹⁹ Analitza 26 obres en clau de gènere, i pot ser escoltada de manera gratuïta a l'apartat del Museu d'Art de Girona del portal VisitMuseum: The Museums of Catalonia in Your Hands.²⁰ El projecte es complementa amb visites guiades programades aproximadament cada dos mesos,²¹ a càrrec de dues educadores que per compte propi s'han instruït en temes relacionats amb el gènere, i també han rebut indicacions en llenguatge no sexista per part del museu.²² També s'han penjat vídeos al canal de YouTube del museu, en què es fa difusió dels continguts feministes, que en un inici obeïren a

17. Informació proporcionada per Marta Grassot Pérez, del departament d'activitats del Museu d'Art de Girona. Missatge de correu electrònic, 22 de febrer de 2023.

18. *Ibidem*.

19. Museu d'Art de Girona (sense data). *Un nou itinerari temàtic per descobrir les dones al md'A*. <https://museuart.cat/un-nou-itinerari-tematic-per-descobrir-les-dones-al-md-a/> [consulta: 21 de febrer de 2023].

20. Visit Museum, Museu d'Art de Girona (sense data). *Audioguia en clau de dona*. <https://visitmuseum.gencat.cat/ca/museu/museu-d-art-de-girona> [consulta: 11 d'octubre de 2024].

21. Museu d'Art de Girona (sense data). *md'A en clau de dona. Una mirada a la col·lecció permanent en perspectiva de gènere*. [https://museuart.cat/mda-en-clau-de-dona-una-mirada-a-la-colleccio-permanent-en-perspectiva-de-genero/](https://museuart.cat/mda-en-clau-de-dona-una-mirada-a-la-colleccio-permanent-en-perspectiva-de-gener/) [consulta: 21 de febrer de 2023].

22. Informació proporcionada per Marta Grassot Pérez, del departament d'activitats del Museu d'Art de Girona. Missatge de correu electrònic, 22 de febrer de 2023.

la necessitat de suplir virtualment les visites presencials durant la pandèmia de la covid-19.²³

Pel que fa al Museu d'Història de Catalunya, la seva audioguia és "L'altra cara de la història" i va néixer el 2019.²⁴ El seu títol al·ludeix a una citació de l'article "Vuit de març" de Maria-Mercè Marçal, publicat el 1979, en què reivindica que les dones no són un matís de la història, sinó la seva altra cara, silenciada pels escritors oficials.²⁵ Aquesta afirmació pot servir com una bona definició del projecte, a través del qual el Museu d'Història ha volgut rescatar testimonis històrics femenins de tota mena (dones conegudes, oblidades o anònimes),²⁶ per tal de construir un nou relat. No és una història del feminisme ni una història de les dones, aspecte que ja està cobert en la visita guiada "Elles també hi eren", de l'equip educatiu del museu, que descriu com vivien les dones en el passat.

El recorregut comprèn les plantes segona i tercera del museu, i cada pista d'àudio està ordenada cronològicament des de la prehistòria fins als temps actuals. En cadascuna de les parades es parteix d'un element concret (un objecte, una escenografia, una il·lustració...) i se'n fa la lectura en clau de gènere. S'hi aporta, a més, una selecció de testimonis de dones de cada època, tal com s'ha apuntat abans, que prenen forma de locució dramatitzada. La informació per elaborar els testimonis s'ha obtingut a través de material documental, com ara cartes, memòries, relats de ficció, etc., tot plegat per aconseguir un relat "en primera persona", amb què el públic pugui conèixer certs contextos històrics a través de la visió femenina.

23. Canal de YouTube del Museu d'Art de Girona: <https://www.youtube.com/watch?v=75qK4tqKUXw> i <https://www.youtube.com/watch?v=j2-Vrz69erQ&t=74s> [consulta: 22 de febrer de 2023].

24. Canal de YouTube del Museu d'Història de Catalunya: <https://www.youtube.com/watch?v=keHhvBJK5AM> [consulta: 7 de novembre de 2023].

25. Museu d'Història de Catalunya (sense data). *Audioguia L'altra cara de la història (audioguia en perspectiva de gènere)*. https://www.mhcat.cat/la_visita/planoaudioguia_covid19/la_visita_amb_mobil/audioguia_L'altra_cara_de_la_historia_audioguia_en_perspectiva_de_genere/audioguia_L'altra_cara_de_la_historia/tercera_planta [consulta: 7 de novembre de 2023].

26. Museu d'Història de Catalunya (sense data). *Audioguia L'altra cara de la història (audioguia en perspectiva de gènere)*. https://www.mhcat.cat/la_visita/planoaudioguia_covid19/la_visita_amb_mobil/audioguia_L'altra_cara_de_la_historia_audioguia_en_perspectiva_de_genere [consulta: 7 de novembre de 2023].

Què és?

La funció de comunicació en els museus reuneix un conjunt d'actuacions que tenen com a objectiu establir i desenvolupar relacions externes, transmetre la marca del museu i les seves activitats, així com mantenir una cohesió i un bon clima laboral. La comunicació externa inclou la relació amb els mitjans de comunicació, la difusió de l'activitat del museu a través de diferents canals (lloc web, xarxes socials, correu electrònic, suports en paper, etc.), la marca del museu o la imatge institucional i la seva identitat gràfica, així com les relacions institucionals, el mecenatge i les col·laboracions amb altres entitats. La comunicació interna, dividida en descendent, ascendent i horitzontal, inclou totes les actuacions adreçades al personal del museu.

7.1. De qui i per a qui es comunica?

La funció de comunicació i l'autoria / Els públics / La comunitat

Comunicació i grups socials discriminats. Com a part de la seva comunicació externa, el museu pot sumar-se a moviments de reivindicació dels drets de col·lectius invisibilitzats.

Reflexió: què qüestionem?

El museu es pronuncia respecte als col·lectius invisibilitzats o discriminats?

Les xarxes socials s'han convertit en els darrers anys en una eina de comunicació molt potent per als museus. Les xarxes permeten comunicar més enllà de la pròpia activitat del museu, els canals més tradicionals del qual (lloc web i correu electrònic) continuen sent vàlids per a aquests continguts. A les xarxes socials, els museus sovint es pronuncien, com la ciutadania, respecte a temes i debats d'actualitat. D'una banda, ens podem plantejar la pertinència o no d'aquesta posició en si: un museu pot o s'ha de pronunciar respecte del desenvolupament d'esdeveniments polítics i debats socials? D'altra banda, en cas d'optar per comunicar una

posició, es planteja la qüestió de saber a favor o en contra de quines causes.

La nova definició de *museu*, aprovada per l'Assemblea General Extraordinària de l'ICOM en el marc de la 26a Conferència General, celebrada a Praga, esmenta explícitament la inclusió i la diversitat com a valors compartits i defensats per les causes del feminisme i dels col·lectius LGBTQ+.

Actuació: què hi podem fer?

- Participar a través de les xarxes socials del museu en celebracions com el Dia Internacional de la Dona, el Dia contra la Violència de Gènere o el Dia de l'Orgull LGBTQ+, així com en les efemèrides que reclamen més visibilitat i igualtat per a les persones amb diversitat funcional.
- Establir col·laboracions amb associacions i ONGs que defensen els drets d'aquests col·lectius per desenvolupar campanyes de comunicació conjuntes.
- Dissenyar accions de comunicació col·laboratives per donar veu als col·lectius discriminats i invisibilitzats en els canals de comunicació del museu.

7.2. Qui comunica?

La funció de comunicació i el personal del museu

El museu ha de desenvolupar eines de comunicació interna per fomentar la transparència, la participació, la igualtat en l'accés a la informació i el benestar del personal.

Reflexió: què qüestionem?

El museu disposa d'eines de comunicació interna participatives?

Quan es parla de comunicació en els museus, se sol tenir en compte únicament la comunicació externa i la relació amb els mitjans de comunicació, i es deixa en un segon pla la comunicació interna. Una comunicació interna deficitària o la seva absència exclou *de facto* grups de treballadores i treballadors, que, per tant, poden no sentir-se com a part integrant de la institució, la qual cosa genera desinterès per la institució mateixa i desmotivació. Aquestes persones sovint pertanyen al col·lectiu de vigi-

lants de sala, a les empreses externes o fins i tot al personal de plantilla, que, per les seves funcions o per la seva categoria professional, queda al marge de la informació generada pel museu.

Una organització interna horitzontal i col·laborativa de caràcter feminista (vegeu l'apartat 8) potenciarà la comunicació interna del museu per fomentar la transparència, difondre la informació i desenvolupar processos participatius, independentment de les funcions, la categoria professional, la formació o el tipus de relació laboral de les persones treballadores. Amb accions de comunicació interna, es pretén assolir més igualtat, participació, inclusió i benestar.

Actuació: què hi podem fer?

- Desenvolupar els canals de comunicació interna descendent, és a dir, aquells la informació dels quals emana de l'equip directiu i de l'àrea de comunicació i s'adreça al personal (per exemple: butlletí digital intern, tauler d'anuncis, reunions, correu electrònic intern, intranet...), i garantir que aquesta informació arriba al conjunt del personal.
- Establir canals de comunicació interna ascendent, és a dir, aquells la informació dels quals emana del conjunt de personal i s'adreça a l'equip directiu, com, per exemple, una bústia de suggeriments o enquestes.
- Establir canals de comunicació interna horitzontal, és a dir, aquells que fomenten la participació i la interacció, com, per exemple, fòrums o reunions.
- Organitzar activitats que fomentin el coneixement mutu del treball desenvolupat per la resta (per exemple, organització de visites als magatzems o al laboratori de restauració, o de visites guiades a les exposicions temporals del museu, etc.).

7.3. Què i com es comunica?

La funció de comunicació i els objectes

Els canals de comunicació del museu poden servir per comunicar nous relats no hegemònics que fomentin la igualtat, la pluralitat i la diversitat, emprant un llenguatge verbal i visual inclusiu i no sexista.

Reflexió: què qüestionem?

Quins relats comunica el museu?

Les accions de comunicació a través del lloc web o del correu electrònic (enviament de butlletins digitals) i, especialment els darrers anys, a través de les xarxes socials solen acompanyar i reforçar les activitats i el discurs de l'exposició permanent del museu. Però permeten també, de manera més àgil i ràpida, completar el discurs i, fins i tot, oferir relats absents en l'exposició o en l'acció cultural del museu. La difusió d'aquests nous relats a les xarxes socials pot preparar el terreny per a una revisió de les narratives en l'exposició permanent (vegeu l'apartat 5).

Actuació: què hi podem fer?

- Aprofitar la flexibilitat i la immediatesa de canals com les xarxes socials per comunicar relats desconeguts, marginats, i donar visibilitat a personatges que, per la seva identitat de gènere o sexual o una altra condició, no han tingut protagonisme.
- Expressar clarament en els apartats de "Visió" i "Missió" del dossier institucional del museu el seu compromís amb els valors d'igualtat i diversitat.

Reflexió: què qüestionem?

Quin llenguatge verbal i visual fa servir el museu en les seves accions de comunicació?

L'ús d'un llenguatge inclusiu i no sexista és un tema transversal en totes les accions i àrees del museu (vegeu l'apartat 8), però té una rellevància especial per a l'àrea de comunicació, a causa de la projecció i l'abast dels missatges emesos a través dels diferents canals de què disposa el museu. De la mateixa manera, és important l'elecció de les imatges per a la difusió de les exposicions temporals, les activitats, l'exposició permanent o qualsevol campanya de comunicació que el museu dugui a terme. El desenvolupament extraordinari de les xarxes socials ens mostra el paper fonamental que tenen avui en dia les imatges, siguin fixes o en moviment (vídeos curts), per damunt del text.

Actuació: què hi podem fer?

- Establir unes pautes o un protocol per a l'ús del llenguatge, tant verbal com visual, per:

- Evitar llenguatges i imatges sexistes o que transmetin estereotips de gènere;
 - Equilibrar la representació d'homes i dones en relació amb l'autoria o la iconografia;
 - Potenciar en les imatges emprades la diversitat en les persones usuàries del museu, quant a gènere, edat, diversitat funcional, origen social i geogràfic, etc.
- Triar imatges que conscientment ofereixin una visió més plural i diversa de les col·leccions, potenciant aquells objectes considerats tradicionalment de menys valor pel seu ús, tipologia, tècnica o materials; objectes relacionats amb la història de les dones i d'altres grups invisibilitzats, o iconografies que qüestionen els rols i els estereotips de gènere tradicionals.

7.4. Comunicació i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: renovació de l'exposició permanent "La memòria d'un país"

Institució: Museu d'Història de Catalunya (Barcelona)

Enllaç: https://www.mhcat.cat/exposicions/la_memoria_d_un_pais [consulta: 13 de març de 2023]

Breu descripció: l'exposició permanent del Museu d'Història de Catalunya, titulada "La memòria d'un país", es defineix com un recorregut interactiu per les principals èpoques, cultures, esdeveniments i personatges que han configurat la història de Catalunya.¹ S'articula en vuit àmbits diferents, de la prehistòria fins a la contemporaneïtat.

Per adaptar el discurs als canvis socials, l'any 2020 es va iniciar la renovació d'una part de l'exposició permanent, concretament de les sales del segle XVIII fins a l'època contemporània. El museu ha tingut la iniciativa de proposar un nou discurs inclusiu i amb perspectiva de gènere –comunicant relats no hegemònics o poc coneguts–, en combinació amb una museografia adaptada a la diversitat funcional, seguint criteris d'accessibilitat.² Ara bé, aquests canvis han estat possibles gràcies a un procés

previ d'anàlisi i revisió, el punt de partida del qual va ser la publicació digital *Dones: història i memòria a Catalunya*, que recull vuit articles especialitzats que reivindiquen la condició de subjecte actiu de les dones al llarg de la història.

Paral·lelament a la reforma de l'espai permanent, ha sorgit la línia de publicacions digitals "Per saber-ne més", que serveix per aprofundir en els nous continguts museogràfics en clau de gènere. Fins avui, se n'han fet dos exemplars. El primer, corresponent al segle XVIII, compta amb textos de Mònica Borrell-Cairol i Martín Iturralde Valls, i analitza temes com la societat, la vida quotidiana, l'economia rural o la indústria d'indianes.³ La segona publicació, a càrrec de Mònica Borrell-Cairol, tracta del segle XIX i inclou un article titulat "Dones i treballs. Una aproximació a la participació femenina en el mercat de treball català del vuit-cents".⁴ Descriu el treball femení en aquesta època i complementa un relat expositiu centrat en la presència de les dones i de les classes populars.

Títol: campanya de comunicació "Museus LGTBI"

Institucions: Ajuntament de Barcelona, Centre LGTBI de Barcelona, Fundació Joan Miró, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de Ciències Naturals de Barcelona, Museu del Disseny de Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya i Museus de Sant Cugat del Vallès

Enllaç: <https://www.museuslgtbi.barcelona/ca> [consulta: 22 d'agost de 2023]

Breu descripció: l'any 2021, amb motiu del Dia de l'Orgull LGBTQ+ (celebrat el 28 de juny), es va llançar la campanya "Museus LGTBI", una iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona en col·laboració amb set museus de la ciutat i de la rodalia i amb el Centre LGTBI de Barcelona. Aquestes institucions establiren sinergies per oferir una programació especial d'activitats durant els mesos de juny i juliol que celebrés i reivindiqués la diversitat de

1. Museu d'Història de Catalunya (sense data). *Exposicions: La memòria d'un país*. https://www.mhcat.cat/exposicions/la_memoria_d_un_pais [consulta: 13 de març de 2023].

2. Museu d'Història de Catalunya (2022). *Notícies: obrim la reforma de l'exposició permanent*. https://www.mhcat.cat/noticies2/noticies_agenda/actualitat/obrim_la_reforma_de_l_exposicio_permanent [consulta: 13 de març de 2023].

3. Museu d'Història de Catalunya (sense data). *Publicacions del museu: Per saber-ne més: segle XVIII*. https://mhcat.cat/recursos_i_recerca/biblioteca_chcc_publicacions/publicacions_del_museu/per_saber_ne_mes_segles_xviii [consulta: 7 de novembre de 2023].

4. Museu d'Història de Catalunya (sense data). *Publicacions del museu: Per saber-ne més: segle XIX*. https://www.mhcat.cat/recursos_i_recerca/biblioteca_chcc_publicacions/publicacions_del_museu/per_saber_ne_mes_segles_xix [consulta: 13 de març de 2023].

gènere i sexual.⁵ Per promocionar-la i difondre-la, la campanya va comptar amb un logotip específic i es va fer visible en espais exteriors de la ciutat, a més de tenir presència a internet, amb la creació d'un web i d'una etiqueta (*hashtag*) per ser utilitzada en les xarxes socials. La informació també es va recollir en un dossier de premsa.

La col·laboració amb una associació que defensa els drets del col·lectiu LGBTIQ+, en aquest cas el Centre LGTBI de Barcelona, va ser un dels puntals del projecte. L'entitat no només es responsabilitza de la coordinació de la campanya de comunicació,⁶ sinó que va oferir a l'equip de professionals dels museus implicats una sessió de formació sobre diversitat sexual i de gènere,⁷ a partir de la qual es dissenyaren les diverses propostes, que incloïen exposicions temporals, visites guiades o xerrades, entre d'altres, i que es van complementar amb un taller dissenyat pel mateix Centre LGTBI.⁸

Títol: “Las gafas violetas. Una mirada feminista”

Institució: Museo del Traje (Madrid)

Enllaç: <https://www.culturaydeporte.gob.es/mtraje/exposicion/permanente/gafas-violetas.html> [consulta: 15 de març de 2023]

Breu descripció: el Museo del Traje va produir l'any 2022 el cicle audiovisual “Las gafas violetas. Una mirada feminista”, que consistia en sis vídeos curts: *Introducción, El imperio de los estilos, La moda romántica, La nueva mujer y las polémicas en la moda Belle Époque, Ruptura y vuelta al orden en torno a las grandes guerras* i *De la liberación sexual a “Armas de mujer”*. Els continguts presentats són a càrrec de Paula Ramírez Jimeno, subdirectora de la institució, i suposen una revisió en clau feminista de la història de la moda, especialment des del segle XVIII fins al XX. Es poden visualitzar al web del Museo del Traje i al seu perfil de YouTube.

Els vídeos busquen noves maneres d'explicar les peces de la col·lecció permanent del museu. Es parteix de la base que, al llarg del segle XX, a

Occident el cos s'ha considerat com un element cultural, és a dir, que és un mitjà de transmissió de la posició social, l'ocupació o el gènere, dependent de la indumentària portada per cada persona. Així doncs, s'ha creat un sistema binari rígid amb estereotips de gènere masculins i femenins.⁹ El Museo del Traje vol capgirar aquest discurs, a través d'un relat no hegemònic que fomenti la pluralitat. D'aquesta manera, es convida el públic a conèixer part de les peces de cada època i a analitzar-les des d'un altre punt de vista.

5. Ajuntament de Barcelona. *Museus LGTBI* [dossier de premsa], p. 1. <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/wp-content/uploads/2021/06/Dossier-Premsa-Museus-LGTBI-DEF-110621.pdf> [consulta: 22 d'agost de 2023].

6. *Ibidem*, p. 2.

7. *Ibidem*, p. 2.

8. *Ibidem*, p. 1.

9. Museo del Traje. “Las gafas violetas. Una mirada feminista”.

08/
**GESTIÓ,
ORGANITZACIÓ
INTERNA I
FUNCIONAMENT**

Què és?

Hi ha qüestions que afecten poc o molt totes les àrees del museu, independentment de les funcions específiques de cada una: el personal del museu, l'organització interna i l'ús del llenguatge. Perquè no resulti redundant, s'aborden en aquest darrer apartat, sobre organització i funcionament del museu. Com que són qüestions internes, poc visibles per al públic i poc visibilitzades per l'acadèmia, aquests aspectes són sens dubte dels menys tractats en relació amb la perspectiva feminista en els museus. Tanmateix, des de fa uns anys, assistim a la dotació, per part dels museus, de plans d'igualtat amb voluntat holística que aborden aquestes problemàtiques.

8.1. El personal dels museus

Detectar la presència d'estereotips i rols de gènere, jerarquies androcèntriques, discriminacions o micromasclismes que afecten les dones, altres grups minoritaris o les persones LGBTIQ+ com a professionals de museus, i lluitar-hi en contra.

Reflexió: què qüestionem?

Hi ha estereotips de gènere, rols i jerarquies androcèntriques, discriminacions o micromasclismes que afecten les dones, col·lectius minoritaris o les persones LGBTIQ+ com a professionals?

Com en altres llocs de treball, al museu hi ha diferents estereotips de gènere, discriminacions i micromasclismes que afecten les dones, col·lectius minoritaris o persones LGBTIQ+. Algunes d'aquestes discriminacions es tradueixen en les diferències d'oportunitats en l'accés als llocs de treball, les diferències salarials, les dificultats o la manca de carrera professional (l'anomenat *sostre de vidre*) o la manca de conciliació entre la vida professional i la privada, amb els efectes negatius consegüents sobre les dones, que continuen portant la càrrega mental i material del treball domèstic. Aquestes desigualtats i discriminacions són més visi-

bles, es preveuen en la legislació i són quantificables. Però hi ha altres formes de discriminació, de vegades més invisibles o subtils, que afecten igualment les dones i altres col·lectius minoritaris en el desenvolupament de la seva carrera professional: llenguatge verbal i no verbal discriminatori, sexista i estereotipador; menyspreu; desinformació; qüestionament de la professionalitat i necessitat de justificar-la constantment; infravaloració o banalització de les funcions atribuïdes; actituds de paternalisme i condescendència; infantilització, etc. Aquests aspectes formen part dels diferents tipus d'assetjament: sexual, per raó de sexe o per identitat o orientació sexual.

Aquestes formes de discriminació es donen més o menys i de manera diferent en funció del perfil professional o de l'àrea a la qual pertanyen. D'una banda, com que hi ha jerarquies entre àrees funcionals, aquestes jerarquies i relacions de poder es traslladen a les persones. És a dir, que hi ha discriminacions lligades a la pertinença a una àrea o altra, perquè l'àrea en qüestió té més prestigi o menys, per motius acadèmics o científics. D'altra banda, alguns perfils professionals, a causa del tipus de funcions que exerceixen, estan impregnats d'estereotips de gènere.

Actuació: què hi podem fer?

- Establir un perfil professional en assessorament sobre perspectiva feminista que pot garantir la posada en funcionament de protocols i plans d'acció; avaluar-los, per corregir-ne i millorar-ne la transversalitat en tots els àmbits del museu, i garantir l'equitat entre persones.
- Establir un programa de sensibilització i formació per a les persones professionals dels museus sobre aquestes formes de discriminació en l'àmbit laboral i professional i, especialment, en l'àmbit dels museus.
- Redactar un pla d'igualtat que defineixi de manera precisa i permeti detectar aquestes formes de discriminació menys visibles i que adopti mesures per prevenir-les i corregir-les.
- Redactar un pla de prevenció contra les diferents formes d'assetjament al lloc de treball.

Dissenyar i implementar un programa de formació en perspectiva feminista aplicat als museus i adreçat al seu personal.

Reflexió: què qüestionem?

Les administracions promouen cursos de formació amb perspectiva feminista, aplicats als museus?

L'aplicació de la perspectiva feminista als museus, com en qualsevol altra institució, exigeix una conscienciació col·lectiva i un canvi de mentalitat que ens ajudi a pensar i concebre les coses de manera diferent de com ho hem après i de com tenim incorporada implícitament, la qual cosa vol dir que no és una feina fàcil. Per això, cal un pla de formació en perspectiva feminista aplicada als museus.

La Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes, preveu en el títol V, capítol III, article 61 ("Formació per a la igualtat"), 2n punt:

L'Administració General de l'Estat i els organismes públics que hi estan vinculats o que en depenen han d'impartir cursos de formació sobre la igualtat de tracte i oportunitats entre dones i homes i sobre prevenció de la violència de gènere, que s'han d'adreçar a tot el personal.

De la mateixa manera, la Llei 17/2015, de 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes, estableix, en el capítol III, article 16, 4t punt:

Els poders públics han d'adoptar mesures per a una formació bàsica, progressiva i permanent en matèria d'igualtat de dones i homes, dirigida a tot el personal i impartida per personal expert, amb la finalitat de fer efectives les disposicions d'aquesta llei i garantir el coneixement pràctic suficient que permeti la integració efectiva de la perspectiva de gènere en les actuacions públiques.

Els continguts d'aquests cursos se centren en qüestions com la igualtat, l'equitat, la no-discriminació, la paritat i la prevenció de l'assetjament sexual o per raó de sexe en l'àmbit laboral. Aquestes qüestions afecten també els museus com a espais de treball. Tanmateix, com reflecteix aquesta guia, hi ha problemàtiques al voltant de la perspectiva feminista que són específiques de les institucions museístiques i que n'afecten les pràctiques, les representacions i els discursos.

Per això, cal dissenyar un pla de formació amb perspectiva feminista, específic i aplicat als museus.

Actuació: què hi podem fer?

- Complint amb les lleis d'igualtat en l'àmbit estatal i autonòmic, les administracions públiques han de promoure la formació en matèria de perspectiva feminista aplicada als museus i als centres patrimonials i adreçada al personal d'aquestes institucions.
- Les persones professionals dels museus poden proposar cursos de formació, i participar en l'elaboració del programa de formació.
- Els cursos de formació no haurien de limitar-se a les qüestions d'igualtat, equitat, no-discriminació i assetjament en l'àmbit laboral, sinó que haurien de preveure l'aplicació transversal de la perspectiva feminista (transversalitat de gènere) en totes les funcions del museu, és a dir, en les pràctiques, les representacions i els discursos.

8.2. Organització interna

Repensar l'organigrama i l'organització interna del museu, d'un model piramidal a un model horitzontal, que inclogui tot el personal i en garanteixi la igualtat i la participació.

Reflexió: què qüestionem?

L'organització interna del museu garanteix la igualtat i la participació de tot el personal de la institució?

Els organigrames tradicionals dels museus, com els de qualsevol altra entitat pública o empresa privada, presenten una estructura clàssica piramidal, vertical i molt jerarquitzada. De manera convencional, es representa la direcció a la cúspide, de la qual depenen els diferents departaments, estructurats al seu torn de manera jeràrquica. Aquests organigrames tradueixen una visió molt jeràrquica i generalment excloent quant a la participació en condicions d'igualtat.

Aquests organigrames tenen en compte, a més, només el personal fix del museu, i donen prioritat al personal tècnic per sobre del personal no tèc-

nic o no especialitzat en museus (personal de vigilància, personal d'atenció al públic) i del personal extern que treballa al servei d'una empresa contractada per l'Administració per cobrir els serveis bàsics del museu, com la neteja, el manteniment, la seguretat o l'educació.

Els organigrames tampoc solen reflectir l'entorn social del museu: públic visitant, comunitat, centres docents, associacions, serveis socials, etc. Encara que no pertanyin al personal del museu i, per tant, que no figurin com a tals en un organigrama tradicional, aquests agents socials han d'estar reflectits d'alguna manera en l'estructura i el funcionament de la institució. Un museu al servei de la societat treballa amb i per a la comunitat, i per fer-ho cal que en garanteixi vies de participació.

Actuació: què hi podem fer?

- Nomenar una o diverses persones, en funció de la importància de la plantilla del museu, com a responsables o agents d'igualtat de gènere, la missió de les quals serà la coordinació general, l'impuls, el desenvolupament i el seguiment de tots els projectes i les actuacions previstos en aquesta guia.
- Elaborar un pla d'igualtat del museu que prevegi la totalitat de les àrees de la institució, la seva organització interna, el personal, el funcionament, els pressupostos i la gestió econòmica, etc. (vegeu les referències bibliogràfiques).
- Reflexionar sobre l'organigrama del museu (estructura, a qui inclou i a qui exclou...) i dissenyar-ne un de nou que substitueixi la verticalitat, les jerarquies i el treball individual per un treball col·laboratiu i col·legiat que promogui l'horitzontalitat i la igualtat.
- Garantir la participació en igualtat d'oportunitats en els processos de presa de decisions mitjançant la creació de comissions paritàries dedicades als diferents àmbits, si la plantilla ho permet. En el cas de museus de plantilles reduïdes o molt reduïdes, els processos de presa de decisions haurien de correspondre a la seva totalitat.
- Fer partícips el personal no tècnic del museu i el personal d'empreses externes (en funció de la gestió i l'organització de cada museu, poden ser vigilants de sala; personal d'atenció al públic, de seguretat, de neteja, de manteniment, d'educació, etc.) de les activitats i els projectes. Això s'hauria de reflectir en mesures concretes (vies de participació, grups de treball) incloses en un pla de comunicació interna (vegeu l'apartat 7).

- Establir mesures per garantir la no precarietat laboral, especialment en les àrees desprestigiades, com l'atenció al públic visitant, l'educació, etc.
- Tenint en compte els diferents sistemes de gestió compartida, vetllar perquè en la composició s'hi incloguin representants de la societat civil, especialment dels àmbits de l'accessibilitat, la sostenibilitat econòmica i mediambiental, la igualtat de gènere, i la diversitat de gènere i sexual.

8.3. L'ús del llenguatge

Usar un llenguatge inclusiu, que erradiqui tant els biaixos androcèntrics i sexistes com eurocèntrics, classistes, racistes, homòfobs o transfòbics, tant en el llenguatge escrit com en l'oral, de manera interna i externa.

Reflexió: què qüestionem?

La institució empra un llenguatge inclusiu en tots els àmbits (escrit i oral, comunicació interna i externa)?

El llenguatge, escrit o oral, tant per a la comunicació interna com per a la comunicació externa de la institució, és una qüestió transversal, que afecta totes les àrees funcionals del museu. El llenguatge és un reflex de l'androcentrisme i del sexisme de la nostra societat, però al mateix temps contribueix a mantenir i construir aquests biaixos androcèntrics i sexistes.

A més d'aquests biaixos, i des d'una perspectiva interseccional, cal evitar igualment els biaixos eurocèntrics o occicèntrics; els termes, les expressions, els biaixos i els discursos classistes, racistes, homòfobs, transfòbics i en general discriminatoris cap a qualsevol persona o col·lectiu pel motiu que sigui.

Pel que fa als biaixos eurocèntrics, cal tenir en compte que el gènere i la sexualitat són construccions culturals i que, per tant, varien en el temps i segons el context sociocultural. Per això, certs vocables que fem servir avui en dia a la nostra cultura no són aplicables a qualsevol context cultural, ni a qualsevol època històrica, ja que segur que no es referien exactament al mateix. Hi ha paraules específiques, que remeten a realitats

culturals concretes, que s'han d'emprar en el context apropiat. Aquest aspecte és especialment important en el procés de documentació. Actualment, hi ha una gran quantitat de manuals per a un ús inclusiu i no sexista del llenguatge, alguns dels quals aplicats a àmbits professionals determinats. En l'àmbit dels museus, el llenguatge té una importància especial tant en l'àmbit intern –comunicats interns, memòries, informes, camps de catalogació (vegeu l'apartat 3), etc.– com en l'extern, ja que els museus són considerats espais de comunicació –cartel·les, textos de sala, directoris, guies, plànols, materials educatius, publicacions, comunicats i notes de premsa, butlletí digital, publicacions en xarxes socials, etc. El llenguatge oral té una importància especial en l'acció educativa (visites guiades, tallers, visites teatralitzades, etc.) i en els programes públics en general (conferències, presentacions, inauguracions, rodes de premsa, etc.).

Estretament relacionada amb l'ús del llenguatge, hi ha la construcció del discurs, que s'aborda en els apartats 5 i 6.

Actuació: què hi podem fer?

- Proposar una formació específica en matèria de llenguatge inclusiu destinada a tot el personal del museu, incloent-hi el personal d'atenció al públic i les persones educadores.
- Elaborar una guia per a l'ús del llenguatge inclusiu d'aplicació als museus, tenint-ne en compte les especificitats i totes les àrees funcionals, tant per al llenguatge escrit com per a l'oral.
- Elaborar una guia per a l'ús del llenguatge inclusiu específicament adreçada a les persones educadores, a causa del contacte directe amb el públic i la càrrega comunicativa de les accions educatives. La guia hauria de preveure la utilització en si del llenguatge, la construcció dels relats i el tracte i la interacció amb el públic.
- Buscar assessorament amb especialistes d'estudis de gènere i sexualitat i amb associacions del col·lectiu LGBTIQ+ per emprar correctament la terminologia de la diversitat de gènere i sexual.

8.4. Gestió, organització interna, funcionament del museu i perspectiva feminista: experiències inspiradores

Títol: Pla d'igualtat d'oportunitats 2016-2020

Institució: Museu Marítim de Barcelona

Enllaç: <https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/2017/06/Pla-igualtat.pdf> [consulta: 22 d'agost de 2023]

Breu descripció: el Pla d'igualtat d'oportunitats del Museu Marítim de Barcelona, vigent durant quatre anys (des de 2016 fins a 2020), va suposar una iniciativa de caràcter pioner en el seu camp i es va elaborar per garantir la igualtat de tracte i d'oportunitats entre els gèneres, després d'haver constituït un grup de treball i haver fet una diagnosi prèvia participativa de la situació al museu.¹ Aquesta diagnosi detectà faltes en bona part dels àmbits definits, que foren greus en el cas de la gestió organitzativa igualitària i la participació i implicació del personal.

Per solucionar aquestes mancances, es proposà un seguit d'accions emmarcades dins de cada àmbit d'actuació. Entre les de caràcter intern, es va crear una comissió d'igualtat, juntament amb una política d'igualtat d'oportunitats i no-discriminació, i també es va decidir assignar un pressupost, així com els recursos materials i humans necessaris, per a la realització de les accions proposades en el Pla d'igualtat, que es publicaria al web del museu per a coneixement de tothom. Així mateix, tot el personal rebria formació específica en matèria d'igualtat d'oportunitats i es crearien espais oberts d'informació i participació, incloent-hi un canal de comunicació per a queixes i suggeriments. També s'elaboraria un protocol per prevenir i detectar situacions d'assetjament per raó de sexe, d'identitat i d'orientació sexual. Més enllà d'aquestes mesures internes, el públic seria igualment partícip dels canvis del museu, donat que s'integraria la perspectiva de gènere en els programes i projectes, com ara en les exposicions, el programa pedagògic, les conferències, les activitats...

La creació i la implantació d'un pla d'igualtat d'oportunitats han d'anar acompanyades d'un informe d'avaluació posterior per tal de determinar

¹. Museu Marítim de Barcelona (2016). *Pla d'igualtat d'oportunitats: projecte d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes*, p. 4. <https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/2017/06/Pla-igualtat.pdf> [consulta: 22 d'agost de 2023].

l'èxit de cadascun dels indicadors. En aquest cas, l'informe s'elaborà el 2021 i s'hi manifestà la voluntat de fer un nou pla per donar continuïtat a les accions dutes a terme fins llavors.²

Títol: Pla d'acció per a la perspectiva de gènere del Museu de Ciències Naturals de Barcelona

Institució: Museu de Ciències Naturals de Barcelona

Enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=6dCC8BgDGD0>

[consulta: 19 de setembre de 2023]

Breu descripció: l'any 2018, al Museu de Ciències Naturals de Barcelona es va crear un grup de treball intern i transversal per tal de reflexionar sobre com es podria implantar la perspectiva de gènere. Tot i considerar d'importància el punt de vista institucional i intern, cosa ja reflectida en el Pla d'igualtat de l'Ajuntament de Barcelona, es va voler posar un èmfasi especial en l'activitat pública de la institució, és a dir, el discurs ofert (continguts de l'exposició permanent, ús de llenguatge no sexista...), la comunicació amb les persones visitants (a través del web, xarxes socials, premsa, presencialment...) i les publicacions, entre altres àmbits.³

El procés de diagnosi es combinà amb una formació en perspectiva de gènere al personal i culminà amb la redacció d'un pla d'acció, vigent entre 2021 i 2023, amb l'assessorament de la sociòloga i consultora Patrícia Soley-Beltran. Aquest pla, que disposa d'un pressupost específic, comprèn quatre eixos de treball (activitat programada i públic; relats i rols; gestió, i comunicació, senyalística i equipament) desenvolupats en 42 accions, algunes de les quals compartides amb l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB) i la Direcció de Serveis de Gènere i Polítiques del Temps de l'Ajuntament de Barcelona. Precisament, la col·laboració d'aquestes institucions propicià que altres museus barcelonins prenguessin com a inspiració el pla del Museu de Ciències Naturals i n'elaboressin de propis. El pla del centre que ens ocupa és un document intern, si bé la intenció és publicar-lo a internet juntament amb la seva avaluació. Es percep com un

procés de treball constant, obert a futures millores i reajustaments.

Títol: II Pla d'igualtat i diversitat 2021-2024

Institució: Institut Valencià d'Art Modern (IVAM) (València)

Enllaç: https://www.ivam.es/wp-content/uploads/page/informacion-corporativa/II_Plan_Igualdad_Diversidad_IVAM.pdf

[consulta: 30 de març de 2023]

Breu descripció: el 2020, l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM) va presentar la segona versió del seu Pla d'igualtat i diversitat, que comprèn els anys 2021-2024, amb l'objectiu de definir un seguit d'accions per aconseguir la igualtat d'oportunitats al museu. D'aquesta manera, s'efectua una integració de la perspectiva de gènere en diferents àmbits, com ara la plantilla, els processos i les polítiques, les activitats i les empreses externes que hi prestin els seus serveis.⁴

En aquest pla s'hi inclou una diagnosi de l'organització que analitza la composició de la plantilla i la participació de dones i homes. Segons dades de 2020, la plantilla estava formada per 65 llocs de treball, amb més presència de dones, un 60 % envers el 56 % registrat el 2017.⁵ Concretament, la direcció estava integrada per tres homes i tres dones.⁶ En l'actualitat, l'equip del museu llistat al web consta novament de 65 persones, 39 dones (60 %) i 26 homes (40 %);⁷ per tant, la tendència en la contractació femenina és a l'alça. El pla s'ha elaborat tenint en compte l'opinió de la plantilla, mitjançant enquestes. En la diagnosi també es tracten les oportunitats d'accés i promoció laboral; formació i capacitació; els drets de la vida personal, familiar i laboral; la comunicació i programació del centre; etc. Els resultats determinen una relació equilibrada entre homes i dones a la plantilla, així com la incorporació de persones amb diversitat funcional, l'ús no sexista del llenguatge, la inexistència de desigualtats de gènere salarials...⁸ Finalment, s'enumeren uns objectius generals i específics i unes línies i accions concretes.

4. IVAM (2020). *Nota de premsa: el IVAM apuesta por un Plan de Igualdad y Diversidad en su modelo de gestión*. <https://ivam.es/es/noticias/el-ivam-apuesta-por-un-plan-de-igualdad-y-diversidad-en-su-modelo-de-gestion/> [consulta: 30 de març de 2023].

5. IVAM (2021). *II Plan de Igualdad y Diversidad 2021-2022*, p. 12. https://www.ivam.es/wp-content/uploads/page/informacion-corporativa/II_Plan_Igualdad_Diversidad_IVAM.pdf [consulta: 30 de març de 2023].

6. *Ibidem*, p. 14.

7. IVAM (2022). *Equip del museu*. <https://ivam.es/equip-del-museu/> [consulta: 30 de març de 2023].

8. IVAM (2020). *Nota de premsa: el IVAM apuesta por un Plan de Igualdad y Diversidad en su modelo de gestión*. <https://ivam.es/es/noticias/el-ivam-apuesta-por-un-plan-de-igualdad-y-diversidad-en-su-modelo-de-gestion/> [consulta: 30 de març de 2023].

2. Museu Marítim de Barcelona (2021). Informe d'avaluació del Pla d'igualtat d'oportunitats (2016-2020), p. 34. https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/2022/05/Avaluacio-PIO-MMB_Surt-DEF.pdf [consulta: 22 d'agost de 2023].

3. Ubero, Lina (2023). *Pla d'acció per a la perspectiva de gènere del Museu de Ciències Naturals de Barcelona*. Canal de YouTube del Museu d'Història de Catalunya. <https://www.youtube.com/watch?v=6dCC8BgDGD0> [consulta: 19 de setembre de 2023].

La consulta del pla complet es pot fer a través de l'apartat d'informació corporativa del web de la institució, en què també es posa a disposició general altres documents d'interès, com un codi ètic i un protocol per a la prevenció, detecció i actuació davant situacions d'assetjament sexual, per raó de sexe, orientació sexual i identitat de gènere.

Títol: creació d'un grup de treball de gènere interdepartamental i col·laboratiu

Institució: Museo Nacional y Centro de Investigación de Altamira

Enllaços: tot i ser una iniciativa interna que no s'ha difós a internet, hi ha els següents enllaços que hi estan relacionats: <https://www.pastwomen.net/novedades/seminario-internacional-el-patrimonio-arqueologico-y-su-socializacion-nuevos-retos-y-propuestas-para-la-educacion-en-igualdad-en-el-ambito-museistico-uam> i <https://www.accioncultural.es/en/seminario-internacional-patrimonio-arqueologico3> [consulta: 4 de novembre de 2023]

Breu descripció: el grup de treball de gènere del museu d'Altamira⁹ es va constituir l'1 de febrer de l'any 2022 a partir de les reflexions sorgides entorn de l'activitat "Mujeres, ¡sí! Pero... ¿qué relatos?", celebrada a la mateixa institució, en què tres tècniques de les àrees d'educació, documentació i investigació van proposar un debat qüestionant la imatge generada actualment als museus sobre les dones del passat.

Aquest va ser el punt de partida per a la creació d'un grup orientat a impulsar un museu més feminista, inclusiu i adaptat als reptes de la societat contemporània. La iniciativa, que compta amb una coordinació i un secretariat de coordinació, està oberta a les persones de totes les àrees del museu. Se segueix un model de treball horitzontal i col·laboratiu, amb reunions periòdiques en què es gestionen diversos aspectes de gènere de manera transversal (programació, difusió en xarxes socials, exposició permanent, discurs museogràfic, revisió del llenguatge...). Des del setembre de 2022 es va detectar la necessitat de crear una estructura de treball més petita dins del mateix grup, formada actualment per dotze persones de diferents departaments, amb la finalitat de fer una anàlisi més exhaustiva de la institució; aquest és el pas previ a la redacció del Pla estratègic d'igualtat de gènere (previst per a principis de 2024).

9. Tota la informació ha estat proporcionada per Pilar Fatás, directora del Museo Nacional y Centro de Investigación de Altamira. Missatge de correu electrònic, 13 d'octubre de 2023.

La resta de professionals del museu que no formin part del grup de treball també poden contribuir-hi, fent ús d'una bústia de correu electrònic intern i d'una plataforma d'emmagatzematge d'arxius al núvol. En aquesta última s'hi comparteixen documents, actes de reunions, bibliografia i altres recursos d'interès. A més, tothom pot rebre voluntàriament formació en matèria de gènere gràcies als cursos, jornades i seminaris oferts pel Ministerio de Cultura y Deporte i altres entitats públiques o privades.

Títol: Pla d'igualtat 2021-2024

Institució: Morera. Museu d'Art Modern i Contemporani de Lleida

Enllaç: <https://morera.paeria.cat/el-museu/transparencia/> [consulta: 30 de setembre de 2024]

Breu descripció: la formulació del Pla d'igualtat¹⁰ es va iniciar amb una diagnosi d'igualtat efectuada l'any 2020, en què es va valorar la situació de dones i homes en l'organització, mitjançant la recollida de dades qualitatives i quantitatives sobre el procés de selecció i contractació; classificació professional; formació; promoció professional; condicions laborals; retribucions; conciliació de la vida personal, familiar i laboral; infrarepresentació femenina, i prevenció de l'assetjament sexual i per raó de sexe. Tot el personal del museu va intervenir en la diagnosi, que fou elaborada per la consultoria Ecogesa, especialitzada en sostenibilitat.

En el cas del Pla d'igualtat, ha estat efectuat per l'equip del museu, comptant novament amb la col·laboració d'Ecogesa. Es presenten cinc àmbits d'intervenció, cadascun amb un o diversos objectius estratègics i resultats: cultura organitzativa; igualtat de gènere en l'activitat museística i en l'accés a la cultura; comunicació, llenguatge i imatge corporativa; conciliació de la vida personal, familiar i professional, i, finalment, prevenció de l'assetjament sexual i per raó de sexe. Dins de cada apartat es detallen una sèrie d'accions a implementar, i se n'assenyala la responsabilitat (àrees, comissions...), així com els recursos necessaris (econòmics,

10. Tota la informació ha estat extreta del Pla d'igualtat 2021-2024 del Morera. Museu d'Art Modern i Contemporani de Lleida, novembre de 2021 (<https://morera.paeria.cat/el-museu/transparencia/> [consulta: 30 de setembre de 2024]), i de la ponència presentada en la jornada "El gènere en els museus: una qüestió de responsabilitat social", organitzada pel grup de treball Museus i Gènere (Xarxa de Museus d'Història i Monuments de Catalunya), Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 23 de gener de 2023 (https://www.youtube.com/watch?v=z0ZKXBFAB50&list=PLaCgiCfIPfLVrcGOMH5UXwQpEeEL36Gwh&index=4&ab_channel=Xarxa-Museusd%27Hist%C3%B2riaMonumentsdeCatalunya [consulta: 30 de setembre de 2024]).

de treball conjunt...) i uns indicadors de seguiment. Aquests indicadors consisteixen en preguntes breus per respondre amb un "sí" o un "no" i són clau per dilucidar si s'han aplicat les mesures corresponents per assolir els objectius.

GRUP DE TREBALL MUSEUS I GÈNERE

Trajectòria breu de les persones que integren el grup de treball Museus i Gènere

Carme Bergés Saura. Historiadora de l'art, museòloga i gestora patrimonial. Màster en Museografia Didàctica per la UB, màster en Direcció Estratègica de Museus i Centres Culturals per la UdG i postgrau en Museografia, Disseny i Condicionament per la UPC. Ha format part del grup de recerca Ciutats i Persones. Polítiques de Gènere i Participació Ciutadana al Món Local, de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials de la UAB. Del 2000 al 2023 ha dirigit el Museu de Cervera, a través del qual ha comissariat nombroses exposicions i ha coordinat diferents projectes de recerca sobre museus i gènere. Actualment és la responsable de l'Àrea de Monuments i Jaciments de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural (Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya). Des del 2023 és membre del Consell Executiu d'ICOM Espanya.

Maria Cacheda Pérez. Gestora del patrimoni cultural i arqueòloga. Llicenciada en Història de l'Art per la Universitat de Santiago de Compostel·la i postgraduada en Gestió del Patrimoni Cultural i Arqueologia del Paisatge per la mateixa universitat. És doctora en arqueologia prehistòrica per la Universitat Autònoma de Barcelona, amb una tesi doctoral sobre museus, educació patrimonial i feminisme. Actualment, treballa a l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural i és investigadora de la Xarxa Temàtica Pastwomen (pastwomen.net) del Ministeri de Ciència i Innovació. La seva línia d'investigació és la gestió del patrimoni cultural i museística des d'una perspectiva feminista. Ha fet formació en coeducació patrimonial als serveis educatius de diferents museus i equipaments patrimonials, a més de publicacions diverses i múltiples xerrades i seminaris en cursos i formacions universitaris nacionals i internacionals, relacionats amb museus i feminisme.

Liliane Inés Cuesta Davignon. Va estudiar Història de l'Art i Museologia a l'Escola del Louvre i va obtenir la *maîtrise* en Història de l'Art a París IV – La Sorbona. El 2005 va accedir al Cuerpo Facultativo de Conservadores de Museos de España i, des d'aquell any, és responsable de l'àrea de difusió del Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias (València). El 2011 va obtenir una beca CULTUREX pel Centre Georges Pompidou de París. El 2023 va copresidir la consulta regional de la UNESCO per a una revisió del marc sobre educació artística i cultural. És autora de diversos articles sobre museus i gènere i participa en diferents projectes sobre aquesta temàtica. És membre de l'ICOM des del 2012 i del CECA des del 2015.

Conxita Gil Martín. Llicenciada en Història i màster en Museologia, i en Gestió del Patrimoni Històric i Arqueològic, per la Universitat de Barcelona. Durant els darrers trenta anys, ha treballat en el sector dels museus, en administracions públiques de l'àmbit local i supralocal de Catalunya, i en diverses àrees de treball: direcció i gestió tècnica de museus; disseny i implantació del nou programari per a la gestió de la informació i documentació de béns culturals de museus; conceptualització, coordinació i comissariat d'exposicions; recerca i redacció de projectes museològics i museogràfics, i coordinació de projectes culturals de dinamització i difusió del patrimoni cultural local.

Actualment treballa com a conservadora al Museu de Mataró i, entre altres tasques de gestió museogràfica, és responsable de les col·leccions d'història, especialment les vinculades a la història tèxtil de la ciutat.

Ricard Huerta Ramón. Artista i docent. Doctor en belles arts i llicenciat en Música, Belles Arts i Comunicació Audiovisual. Catedràtic d'educació artística a la Universitat de València, professor de la Facultat de Magisteri i investigador de l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives. Dirigeix el diploma d'especialització en *Educació Artística* i Gestió de Museus; el projecte d'innovació educativa SecondRound, Art i Lluita a Secundària; la revista EARI Educación Artística, i Museari (www.museari.com). És president d'AVALEM (Associació Valenciana d'Educadors de Museus i Patrimonis) i coordinador del Grup CREARI de Recerca en Pedagogies Culturals. Ha publicat llibres i articles en revistes especialitzades, i ha coordinat nombroses publicacions dins l'àmbit de l'art, l'educació, la formació de persones educadores, la diversitat LGTBI, el patrimoni i els museus. Ha presentat exposicions amb temàtiques molt impregnades

per la tipografia i les cal·ligrafies en diferents països. Ha dirigit dotze jornades internacionals de recerca en educació artística i sis congressos internacionals.

Gerard Martí Estrada. Arqueòleg i museòleg. Llicenciat en Geografia i Història en l'especialitat de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia per la Universitat de Barcelona. Director-gerent de l'Organisme Autònom Municipal Museu d'Història de Cambrils des de l'any 1999 fins a l'actualitat, en què combina les tasques pròpies de la direcció d'un museu registrat amb les de conservació, recerca i reivindicació de tot el patrimoni històric de Cambrils.

Sílvia Planas Marcé. Llicenciada en Història Medieval per la Universitat de Barcelona (1988), *maîtrise* en Història Medieval per la Universitat de Tolosa – Le Mirail (1989) i màster en Museologia i Patrimoni Cultural per la Universitat de Girona (2011). Des del 1997 és directora de l'Institut d'Estudis Nahmànides. Va formar part del grup d'elaboració i redacció del projecte del Museu d'Història dels Jueus, del qual és directora des del 2004. Des de l'any 2013 és també directora del Museu d'Història de Girona, i treballa a partir del projecte centrat en la vinculació dels dos museus des de la perspectiva doble de la comunitat jueva i la història general de la ciutat. Ha participat en diversos seminaris i cursos de caràcter nacional i internacional, i és autora d'articles i publicacions sobre la trajectòria històrica de les comunitats jueves, la història de les dones jueves de Catalunya a l'edat mitjana, i sobre aspectes relatius a la museologia amb perspectiva de gènere.

Margarida Sala Albareda. Llicenciada en Prehistòria i Història Antiga per la Universitat de Barcelona; postgrau en Museologia, Disseny i Condicionament per la Universitat Politècnica de Catalunya, i postgrau en Direcció Estratègica de Museus i Centres Patrimonials per la Universitat de Girona. L'any 1996 es va incorporar a l'equip del Museu d'Història de Catalunya desenvolupant tasques de conceptualització, gestió i coordinació d'exposicions temporals, de projectes editorials i de difusió —definició del web, organització i direcció de congressos, jornades, cursos i conferències—, recerca, gestió de col·leccions i de projectes museogràfics. Del 2016 al 2023 ha dirigit el Museu d'Història de Catalunya i en l'actualitat és la cap de l'Àrea de Gestió Museogràfica.

Trajectòria breu de la redactora dels textos sobre pràctiques inspiradores

Laia Soler Moreno. És graduada en Història de l'Art, màster en Anàlisi i Gestió del Patrimoni Artístic i doctora en història de l'art per la Universitat Autònoma de Barcelona, on també ha exercit com a docent. Ha treballat en diversos museus i institucions, com ara el Servei de Suport Tècnic i Inventari de la Generalitat de Catalunya, els Museus de Sitges o el Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias (València), en aquest darrer cas com a becària de la beca FormARTE, atorgada pel Govern espanyol. El 2022 va comissariar una exposició temporal al Museu Thermalia de Caldes de Montbui sobre la festivitat de Sant Antoni Abat. La seva línia d'investigació està centrada en el col·leccionisme d'art català.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aquesta bibliografia recull algunes referències útils relacionades amb l'aplicació de la perspectiva feminista als museus. Està estructurada en els apartats detallats a continuació. Un primer apartat recull publicacions que tracten totalment del tema. Està dividit en monografies i obres col·lectives, números especials de publicacions periòdiques i tesis doctorals. A continuació, es presenten articles i monografies organitzats segons les àrees funcionals tractades en la guia, ja que concerneixen d'alguna manera aquesta funció específica. En l'apartat sobre la investigació, s'hi inclouen estudis sobre com la crítica i la perspectiva feministes incideixen en diferents disciplines, com l'arqueologia, la història, la història de l'art o les ciències, la qual cosa possibilita noves maneres d'investigar les col·leccions dels museus. Finalment, s'hi afegeixen uns apartats de recursos per a l'aplicació del llenguatge inclusiu, plans d'igualtat i guies o manuals per a la incorporació de la diversitat de gènere i sexual als museus i exemples d'eines d'autodiagnosi per assolir la igualtat.

Monografies i obres col·lectives

- Adair, Joshua; Levin, Amy K. (2020). *Museums, sexuality, and gender activism*. Routledge.
- Arrieta Urtizberea, Iñaki (ed.) (2017). *El género en el patrimonio cultural*. Universidad del País Vasco.
- Ashton, Jenna C. (2018). *Feminism and museums. Intervention, disruption and change* (vol. I i II). MuseumEtc.
- Bécares Rodríguez, Laura (2020). *Memorias e identidades silenciadas. La legitimación del pasado androcéntrico en los museos*. Universidad de Oviedo.
- Ferentinos, Susan (2015). *Interpreting LGBT history at museums and historic sites*. Rowman & Littlefield.
- Glaser, Jane R.; Zenetou, Artemis A. (ed.) (1994). *Gender perspectives. Essays on women in museums*. Smithsonian Institution Press.
- Jolly, Éloïse, et al. (2022). *Guide pour un musée féministe*. Association Musée·e·s.
- Levin, Amy K. (ed.) (2010). *Gender, sexuality and museums*. Routledge.

- López Fernández-Cao, Marián; Fernández Valencia, Antonia et al. (ed.) (2012). *El protagonismo de las mujeres en los museos*. Editorial Fundamentos.
- Prados Torreira, Lourdes; López Ruiz, Clara (2017). *Museos arqueológicos y género. Educando en igualdad*. Universidad Autónoma de Madrid; Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.
- Sanford, Kathy; Clover, Darlene, et al. (ed.) (2020). *Feminist Critique and the Museum. Educating for a Critical Consciousness*. Brill.
- Sullivan, Nikki; Middleton, Craig (2020). *Queering the museum*. Routledge.

Monogràfics de publicacions periòdiques

- Baert, Renée (ed.) (2006). *Curatorial strategies. n-paradoxa. International Feminist Art Journal*, 18.
- Bartlett, Alison; Henderson, Margaret (ed.) (2016). *Feminism and the museum. Journal of Australian studies*, 40(2).
- Birriel Salcedo, Margarita María; Rísquez Cuenca, Carmen (coord.) (2016). *Patrimonio, turismo y género. Estrategias para integrar la perspectiva de género en el patrimonio histórico. Revista PH*, 89.
- Chantraine, Renaud; Brulon Soares, Bruno (ed.) (2020). *Museums LGBTQI+. Museum International*, 72(3-4).
- Cuesta Davignon, Liliane Inés (coord.) (2013). *Museos, género y sexualidad. ICOM-CE Digital*, 8.
- (2018). *Museos y género ¿Y los hombres? ICOM-CE Digital*, 14.
- Foucher-Zarmanian, Charlotte; Bertinet, Arnaud (dir.) (2017). *Musées au prisme du genre. Culture et Musées*, 30.
- Fraser, John; Heimlich, Joe E. (ed.) (2008). *Where is queer? Museums and Social Issues*, 3(1)
- Frost, Stuart; Mc Connell, Helen, et al. (ed.) (2017). *Collecting, interpreting and displaying LGBTQ histories. Social History in Museums*, 41.
- Izquierdo Peraile, Isabel; López Ruiz, Clara, et al. (coord.) (2014). *Museos, arqueología y género. Relatos, recursos y experiencias. ICOM-CE Digital*, 9.
- Katz, Jonathan; Hufschmidt, Isabel, et al. (ed.) (2017). *Queer curating. On curating*, 37.
- "Lesbian and gay..." (2007). *Lesbian and gay issues in art, design and media education. International Journal of Art and Design Education*, 26(1).
- Llonch Molina, Nayra; López Benito, Victoria (coord.) (2010). *Mujeres y museos. HERMUS*, 3.

- Molins, Patricia (ed.) (2020). Feminismo y museo. Un imaginario en construcción. *Espacio, Tiempo y Forma. Serie VII. Historia del Arte*, 8.
- Remer, Ashley E. (ed.) (2021). Museums and gender. *Museum International*, 72 (284-285).
- Richter, Dorothée; Krasny, Elke, et al. (ed.) (2016). Curating in feminist thought. *On Curating*, 29.
- Robinson, Cynthia (ed.) (2018). Woman/Trans/Femme in the Museum. *Journal of Museum Education*, 43(3).
- Skøjth, Lise (1991). Les musées au féminin. *Museum*, 171.
- Vinson, Isabelle (ed.) (2007). Gender perspectives on cultural heritage and museums. *Museum International*, 236.

Tesis doctorals

- Albero Verdú, Sofía Ángela (2017). *La perspectiva de género en el ámbito educativo de los museos y centros de arte españoles* [Universidad Pública de Navarra]. <https://academica-e.unavarra.es/handle/2454/27573>
- Cacheda, María (2021). *Coeducació patrimonial en arqueologia prehistòrica: model i aplicació en els casos de la Roca dels Moros del Cogul (les Garrigues, Lleida) i el Museu d'Art Precolombí i Indígena (Montevideo)* [Universitat Autònoma de Barcelona]. <https://www.tdx.cat/handle/10803/673212?locale-attribute=es#page=1>
- Diaz Ramos, Laura (2017). *Feminist curatorial interventions in museums and organizational change: Transforming the museum from a feminist perspective* [University of Leicester]. https://figshare.le.ac.uk/articles/thesis/Feminist_Curatorial_Interventions_in_Museums_and_Organizational_Change_Transforming_the_Museum_from_a_Feminist_Perspective/10207172/1
- Rechena, Aida (2011). *Sociomuseologia e Género: imagens da Mulher em exposições de museus portugueses* [Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias]. <https://recil.ensinulusofona.pt/handle/10437/10308>
- Rueda Gascó, Lucía (2023). *Mediación expandida. Un estudio a/r/tográfico y educativo basado en la visualidad entre la obra de arte contemporáneo y docentes de Infantil y Primaria* [Universitat Politècnica de València]. <https://riunet.upv.es/handle/10251/193687>
- Vidagañ, María (2016). *Museos, mediación cultural y artes visuales: perfiles profesionales del ámbito educativo* [Universitat de València]. <https://roderic.uv.es/handle/10550/56166>

COL·LECTAR

- Belk, Russell W.; Wallendorf, Melanie (1997). Of mice and men: gender identity in collecting. Dins Kenneth Ames i Katharine Martínez (ed.), *The material culture of gender, the gender of material culture* (p. 240-253). The Henry Francis du Pont Winterthur Museum.
- Beteta Martín, Yolanda (2012). Las ausencias invisibles: los sesgos de género en las políticas de adquisición de obras de arte. El caso del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía. Dins Marián López Fernández Cao, Antonia Fernández Valencia i Asunción Bernárdez Rodal (ed.), *El protagonismo de las mujeres en los museos* (p. 191-208). Fundamentos.
- Camille, Michael; Rifkin, Adrian (2001). *Other objects of desire: collectors and collecting queerly*. Blackwell.
- Chevallier, Denis (2013). Le genre exposé au musée des Civilisations. Dins Denis Chevallier et al., *Au bazar du genre. Féminin/masculin en Méditerranée* (p. 18-28). MUCEM/Textuel.
- Giménez-Cassina, Eduardo (2013). Who is the curator? LGBTQ collecting and identity forming over the rainbow (flag). *Social History in Museums*, 37, 10-17.
- Mc Intyre, Darryl (2007). What to collect? Museums and lesbian, gay, bisexual and transgender collecting. *International Journal of Art and Design Education*, 26(1), 48-53.
- Petersson, Ulf (2013). The Unstraight Museum. *ICOM-CE Digital*, 8, 176-187.
- Steorn, Patrick (2010). Queer in the museum. Methodological reflections on doing queer in museum collections. *Lambda Nordica*, 34, 119-143.
- Vanegas, Angela (2002). Representing lesbians and gay men in British social history museums. Dins Richard Sandell (ed.), *Museums, society, inequality* (p. 98-109). Routledge.

CONSERVAR

- Prados Torreira, Lourdes (2021). La perspectiva de género en los museos comunitarios. Una reflexión desde la arqueología feminista. *Complutum*, 32(2), 575-589.
- Quirosa García, Victoria; Gómez Robles, Lucía (2010). El papel de la mujer en la conservación y transmisión del patrimonio cultural. *Asparkía: Investigación Feminista*, 21, 75-90.
- Romá, Josefina (2010). La mujer como salvaguarda del patrimonio. Un ejemplo en la creación de museos. *HERMUS*, 3, 25-35.

Sadiqi, Fatima (2007). The role of Moroccan women in preserving Amazigh language and culture. *Museum International*, 236, vol. 59(4), 26-32.

DOCUMENTAR

Mertens, Donna; Fraser, John, et al. (2008). M or F? Gender, identity and the transformative research paradigm, Where is queer? *Museum and social issues*, 3(1), 81-92.

Steorn, Patrick (2012). Curating queer Heritage: queer knowledge and museum practice. *Curator. The Museum Journal*, 55(3), 355-364.

INVESTIGAR

Burke, Peter (ed.) (1993). *Formas de hacer historia*. Alianza Editorial.

Castellano, Cristina (2014). Genre et musées. Dins Anne Caillet i Christophe Genin (dir.), *Genre, sexe et égalité. Étude critique de nos rôles sociaux* (p. 115-130). L'Harmattan.

Chadwick, Whitney (1992). *Mujeres, arte y sociedad*. Destino.

Colomer, Laia; González Marcén, Paloma, et al. (comp.) (1999). *Arqueología y teoría feminista. Estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Icaria Editorial.

Conkey, Margaret W; Gero, Joan (1997). Programme to Practice: Gender and Feminism in Archaeology. *Annual Review of Anthropology*, 26, 411-438.

Gouma-Peterson, Thalia; Mathews, Patricia (1987). The feminist critique of art history. *The Art Bulletin*, 69(3), 326-357.

Haraway, Donna (1988). Situated Knowledge: the science question in Feminism and the privilege of a partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.

Haraway, Donna; Segarra, Marta (2019). El món que necessitem. Breus CCCB.

Harding, Sandra (1989). Is there a Feminist Method?. Dins Nancy Tuana (org.), *Feminism & Science* (p. 18-32). Indiana University Press.

– (1995). Just add women and stir? Dins United Nations Commission on Science and Technology Development, Gender Working Group, *Missing links: gender equity in science and technology for development* (p. 295-307). IDRC.

– (2008). *Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*. Duke University Press.

Hartsock, Nancy (1983). The Feminist Standpoint: developing the ground for a specifically feminist historical materialism. Dins Sandra Harding i Merrill

Hintikka (ed.), *Discovering Reality: Feminist Perspectives in Epistemology, Meta physics, Methodology and Philosophy of Science* (p. 283-310). D. Reidel.

hooks, bell (2023). *El feminisme és per a tothom*. Tigre de Paper.

Huerta, Ricard (2020). *Arte, género y diseño en educación digital*. Tirant lo Blanch.

Huerta, Ricard; Navarro Espinach, Germán (2023). *Diseñar un museo virtual*. McGraw.Hill.

Lerner, Gerda (1975). Placing women in history: definitions and challenges. *Feminist Studies*, 3(1), 5-14.

Martínez Latre, Concha (2010). ¿Tiene sexo el patrimonio? *Museos.es*, 5-6, 138-151.

Mayayo, Patricia (2003). *Historias de mujeres, historias del arte*. Cátedra.

Nochlin, Linda (1971). Why have there been no great women artists? *ARTnews*, 22-39, 67-71.

– (1988). *Women, art, and power, and other essays*. HarperCollins.

Pollock, Griselda (1999). Differencing the canon. Feminist desire and the writing of art's history. Routledge.

– (2013). *Visión y diferencia: feminismo, feminidad e historia del arte*. Fiordo.

Sánchez Romero, Margarita (ed.) (2005). *Arqueología y género*. Universidad de Granada.

– (2019). La construcción de los discursos sobre las mujeres en el pasado: las aportaciones de la arqueología feminista. *Paradigma, Revista Universitaria de Cultura*, 22, 92-95.

– (2022). *Prehistorias de mujeres*. Destino.

Scott, Joan W. (1986). Gender: a useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.

EXPOSAR

Barcenilla, Haizea (2014). Incluir o replantear: cómo exponer e historizar a mujeres artistas. *Boletín de Arte*, 35, 117-129.

Bécares Rodríguez, Laura (2015). El discurso histórico en el Museo Arqueológico de Asturias: algunas reflexiones en clave de género. *Dins Actas del I Congreso de Xénero, Museos e Arte* (p. 116-121). Diputación de Lugo.

Cacheda Pérez, María, et al. (2023). *Comunicando el pasado en imágenes. Herramientas para la creación y análisis con perspectiva de género*. Gobierno de Navarra.

Carnegie, Elizabeth (1996). Trying to be a honest women: making women's histories. Dins Gaynor Kavannagh (ed.), *Making histories in museums* (p. 54-65). Leicester University Press.

- Chevallier, Denis (2013). Le genre exposé au musée des Civilisations. Dins Denis Chevallier et al., *Au bazar du genre. Féminin/masculin en Méditerranée* (p. 18-28). MUCEM/Textuel.
- Deepwell, Katy (2006). Feminist curatorial strategies and practices since the 1970s. Dins Janet Marstine (ed.), *New museum theory and practice: an introduction* (p. 64-84). Blackwell.
- Frost, Stuart (2015). Museums and sexuality. *Museum International*, 257-260, 16-25.
- Hein, Hilde (2007). Redressing the museum in feminist theory. *Museum, Management and Curatorship*, 22:1, 29-42.
- (2010). Looking at museums from a feminist perspective. Dins Amy K. Levin (ed.), *Gender, sexuality and museums* (p. 53-64). Routledge.
- Izquierdo Peraile, Isabel; López Ruiz, Clara, et al. (2012). Exposición y género: el ejemplo de los museos de arqueología. *Series Iberoamericanas de Museología*, 4, 271-285.
- Liddiard, Mark (1996). Making histories of sexuality. Dins Gaynor Kavannagh (ed.), *Making histories in museums* (p. 163-175). Leicester University Press.
- Machin, Rebecca (2010). Gender representation in the Natural History galleries at the Manchester Museum. Dins Amy K. Levin (ed.), *Gender, sexuality and museums* (p. 187-200). Routledge.
- Mayayo, Patricia (2013). Después de Genealogías Feministas. Estrategias feministas de intervención en los museos y tareas pendientes. *Investigaciones Feministas*, 4, 25-37.
- Melosh, Barbara (1989). Speaking of women: museum's representations of women's history. Dins Warren Leon i Roy Rosenweig, *History museums in the United States* (p. 183-214). University of Illinois.
- Moreno Conde, Margarita (2012). La perspectiva de género en los museos: reparar un silencio. Dins Nekane Aramburu, Piedad Solans i Rocío de la Villa (ed.), *Mujeres en el sistema del arte en España* (p. 164-173). Exit-MAV.
- Nualart, Cristina (2018). Discriminación positiva, cuotas de género y narrativas feministas en museos de arte contemporáneo. *Anales de Historia del Arte*, 28, 431-446.
- Porter, Gaby (1988). Putting your house in order. Representation of women and domestic life. Dins Robert Lumley (ed.), *The museum time machine. Putting cultures on display* (p. 102-124). Routledge.
- (1991). Comment les femmes sont-elles représentées dans les musées d'histoire britanniques?, Les musées au féminin. *Museum*, 171, vol. XLIII, núm. 3, 159-162.
- (1996). Seeing through solidity: a feminist perspective on museums. Dins Sharon Mc Donald i Gordon Fyfe (ed.), *Theorizing museums: representing identity and diversity in a changing world* (p. 105-126). Blackwell.
- Querol, M.ª Ángeles, i Hornos, Francisca (2011). La representación de las mujeres en los modernos museos arqueológicos: estudio de cinco casos. *Revista Atlántica-Mediterránea de Prehistoria y Arqueología Social*, 13, 135-156.
- (2015). La representación de las mujeres en el nuevo Museo Arqueológico Nacional: comenzando por la Prehistoria. *Complutum*, 26(2), 231-238.
- Rogoff, Irit (1994). From ruins to debris: the feminization of Fascism in German-history museums. Dins Daniel J. Sherman i Irit Rogoff (ed.), *Museum culture. Histories, discourses, spectacles* (p. 221-249). University of Minnesota Press.
- Soler Mayor, Begoña (coord.) (2006). *Les dones en la prehistòria*. Museu de Prehistòria de València, Diputació de València.

EDUCAR-COEDUCAR

- Albero Verdú, Sofía Ángela; Arriaga, Amaia (2018). Educación con perspectiva de género en los museos españoles. Enfoques y discursos. *Multidisciplinary Journal of Gender Studies*, 7(1), 1531-1555.
- Arriaga, Amaia (2021). Aportaciones desde el feminismo para la formación del profesorado en el uso de los museos como recursos educativos. Un ejemplo de Aprendizaje-Servicio. *Educación Artística: Revista de Investigación EARI*, 22, 201-214.
- Bécares Rodríguez, Laura (2016). ¿Coeducación en los museos? Análisis desde la perspectiva de género de los museos arqueológicos asturianos. Dins Inês Pinto Coelho et al. (ed.), *Entre ciencia y cultura. De la interdisciplinariedad a la transversalidad de la arqueología. Actas de las VIII Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica* (p. 505-210). Universidade Nova de Lisboa, Universidade dos Açores.
- Cacheda Pérez, María (2018). Educació patrimonial i coeducació: fer visible allò que no es veu. Estratègies per a la coeducació patrimonial al Conjunt Rupestre de la Roca dels Moros del Cogul (les Garrigues, Lleida). Dins 5è Congrés Internacional Educació i Accessibilitat a Museus i Patrimoni (p. 217-228). Museu Marítim de Barcelona.
- (2019). La coeducación patrimonial o cómo aplicar la perspectiva de género en la educación patrimonial en instituciones culturales y museos. *Cuadernos del CLAEH*, 38(110), 273-300. <http://publicaciones.claeh.edu.uy/index.php/cclaeh/article/view/406>

- (2020). Proyecto sobre coeducación patrimonial en el Museo de Arte Precolombino e Indígena (Montevideo, Uruguay). *Publicació del Projecte Patrimoni del Programa d'Extensió Universitària. Universitat Jaume I de Castelló, Memòria Viva*, 12, 97-108.
 - (2021a). Coeducación patrimonial en arqueología prehistórica: una herramienta para aplicar la perspectiva de género a la divulgación de la Prehistoria. *CLIO History and History teaching, monográfico "Participación ciudadana y enseñanza de la historia"*, 47, 204-251. https://doi.org/10.26754/ojs_clio/clio.2021475457
 - (2021b). L'educació patrimonial i la professió de les educadores patrimonials. Aportacions teòriques per a la construcció d'una associació d'educació patrimonial a Catalunya. *Publicació del Projecte Patrimoni del Programa d'Extensió Universitària. Universitat Jaume I de Castelló, Memòria Viva*, 13, 35-44.
 - (2022). Coeducación patrimonial en museos y patrimonio histórico-artístico: una herramienta didáctica para aplicar la perspectiva de género durante la mediación en educación patrimonial. *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales*, 42, 3-20. <https://ojs.uv.es/index.php/dces/article/view/21715>
- Cacheda Pérez, Maria; Granell Querol, Andrea (2019). Programes educatius patrimonials: producte comercial o aprenentatge significatiu? La importància de l'avaluació. Proposta metodològica qualitativa d'avaluació d'activitats educatives. *Publicació del Projecte Patrimoni del Programa d'Extensió Universitària. Universitat Jaume I de Castelló, Memòria Viva*, 11, 109-122.
- Clover, Darlene E.; Dzulkipli, Suriani, et al. (2020). *Feminist Adult Educators' Guide to Aesthetic, Creative and Disruptive Strategies in Museums and Community*. University of Victoria Gender Justice, Creative Pedagogies and ArtsBased Research Group. <https://onlineacademiccommunity.uvic.ca/comarts/>
- Cuesta Davignon, Liliane Inés (2013). Géneros lábiles, sexualidades diversas: una guía didáctica sobre la diversidad sexual y de género. (O cómo los museos pueden contribuir a una educación en la materia). *Revista de Antropología Experimental*, 13, 449-485.
- (2014). Una cuestión de género. *Cuadernos de Pedagogía*, 449, 64-67.
 - (2017). Introduciendo la perspectiva de género en el museo. Reflexiones y práctica. *Capcorral. La revista del Museu Comarcal de Cervera*, 12, 16-23.
 - (2020). Gender Perspective and Museums: Gender as a Tool in the Interpretation of Collections. *Museum International*, 285-286, 80-91.
- García Luque, Antonia (2017). Aprender el patrimonio con perspectiva de género. *Boletín de la Sociedad de Amigos de la Cultura de Vélez-Málaga*, 7, 79-89.
- García Luque, Antonia; Herranz Sánchez, Ana (2016). Integrando la perspectiva de

género en la enseñanza y difusión del patrimonio. Dins Carmen Rosa García Ruiz, Arora Arroyo Doreste i Beatriz Andreu Mediero (ed.), *Deconstruir la alteridad desde la didáctica de las ciencias sociales: educar para una ciudadanía global* (p. 343-354). Universidad de las Palmas de Gran Canaria, AUPDCS.

- Huerta, Ricard (2010). *Maestros y museos. Educar desde la invisibilidad*. Universitat de València.
- (2017). *Mujeres maestras de Colombia*. Publicaciones del Museo de la Universidad de Antioquia.
- Huerta, Ricard; Alonso-Sanz, Amparo (ed.) (2015). *Educación artística y diversidad sexual*. Universitat de València.
- (2017a). *Nous entorns d'aprenentatge per a les arts i la cultura*. Tirant lo Blanch.
 - (2017b). *Entornos informales para educar en artes*. Publicacions de la Universitat de València.
 - (2022). Mujeres artistas en la formación del profesorado. Un estudio interseccional en la Universitat de València. *Estudios Pedagógicos*, 48(1), 149-169. <https://doi.org/10.4067/S0718-07052022000100149>
- Jardón Giner, Paula; Soler Mayor, Begoña (2019). La coeducación en los museos, otra perspectiva. Dins Helena Rausell Guillot i Marta Talavera Ortega (ed.), *Género y didácticas: una mirada crítica, una aproximación práctica* (p. 133-157). Tirant lo Blanch.
- Simon, Nina (2010). *The participatory museum*. Museum 2.0.
- Soler Mayor, Begoña (2009). De la investigación a la difusión: el museo como vehículo de mediación. *Arenal*, 15(1), 179-194.
- Subirats, Marina (2017). *Coeducació, aposta per la llibertat*. Octaedro Editorial.

COMUNICAR

- Ajuntament de Barcelona (s/d). *Per construir un món més igualitari. Guia de comunicació inclusiva*. <https://ajuntament.barcelona.cat/guia-comunicacio-inclusiva/>
- Díez, Arantza, et al. (2011). *Gènere i mitjans de comunicació. Eines per visibilitzar les aportacions de les dones*. Consell de l'Audiovisual de Catalunya, Col·legi de Periodistes de Catalunya i Institut Català de les Dones, Generalitat de Catalunya. https://dixit.gencat.cat/ca/detalls/Article/genere_mitjans_comunicacio
- Moll, Sònia, et al. (2019a). *Criteris multilingües per a la redacció de textos igualitaris*. Xarxa Vives d'Universitats, Generalitat de Catalunya. <https://www.vives.org/book/criteris-multilingues-per-a-redaccio-textos-igualitaris/>
- Consell de l'Audiovisual de Catalunya et al. (2019). *Recomanacions per a una publicitat igualitària. Els beneficis d'incloure la perspectiva de gènere en la comunicació publicitària*.

Consell de l'Audiovisual de Catalunya, Col·legi de Publicitaris i Relacions Públiques de Catalunya i Institut Català de les Dones, Generalitat de Catalunya. <https://dones.gencat.cat/ca/ambits/mitjans-comunicacio/recomanacions-publicitat-igualitaria/index.html>

GESTIÓ, ORGANITZACIÓ INTERNA I FUNCIONAMENT DEL MUSEU

- Baldwin, Joan H., et al. (2016). *A call for Gender Equity in the Museum Workplace*. https://965b5ce3-455e-4511-a4e8-9f8d222d4372.filesusr.com/ugd/4ed59e_76fb8e4cc1b749ac9eaec6cc519bcdafa.pdf
- Baldwin, Joan H.; Ackerson, Anne W. (2017). *Women in the museum. Lessons from the workplace*. Routledge.
- Callihan, Elisabeth; Feldman, Kaywin (2018). *Presence and power: beyond feminism in museums*. *Journal of Museum Education*, 43:3, 179-192.
- GEMM (Gender Equity in Museums Movement) (2019). *Museums as a Pink-Collar Profession: The Consequences and How to Address Them*. https://965b5ce3-455e-4511-a4e8-9f8d222d4372.filesusr.com/ugd/434074_6549b5054a474a-c99b64d5780bc012b7.pdf
- Hein, Hilde (2010). Looking at museums from a feminist perspective. Dins Amy K. Levin (ed.), *Gender, sexuality and museums* (p. 53-64). Routledge.
- Hill, Kate (2016). *Women and Museums, 1850–1914. Modernity and the Gendering of Knowledge*. Manchester University Press.
- Khan, Jasmine (2014). Does gender need to be higher on the museum agenda? Dins Ida Braendholt Lungaard i Jacob Thork Jensen, *Museums, knowledge, democracy, transformation* (p. 192-207). Danish Agency for Culture.
- Lago, Encarna; Sánchez, Pilar (2015). Museos para todos y todas. El Plan de Género e Igualdad en la Red Museística Provincial de Lugo. *HERMUS*, VII, 1, 101-112.
- López Martínez, Eneritz (2010). Entre el entusiasmo y la inestabilidad: el vaivén diario de las educadoras de museos. *RdM. Revista de Museología*, 47, 17-24.
- (2012). Profesionalidad y formación frente a invisibilidad y recortes. *Her&Mus*, 11, 33-44.
- López Martínez, Eneritz; Alcaide Suárez, Eva (2011). A solas con una educadora de museos: Una conversación sobre su trabajo, situación y visión de la educación artística contemporánea. *Revista Digital do LAV*, 4(6), 1-12.
- Martínez Tejedor, María Concepción (2012). La profesión del conservador de museos desde una perspectiva feminista. Dins Nekane Aramburu, Piedad Solans i Rocío de la Villa (ed.), *Mujeres en el sistema del arte en España* (p. 155-163). EXIT-MAV.

Tanga, Martina (2021). Let's imagine a new museum staff structure. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 19(1): 7, 1-16.

LLENGUATGE INCLUSIU: MONOGRAFIES, MANUALS I GUIES

- Ayuntamiento de Vitoria-Gasteiz (2020). *Instrucción para un uso no sexista del lenguaje, imágenes inclusivas y enfoque de género en estadísticas y estudios en el Ayuntamiento de Vitoria-Gasteiz*. Ayuntamiento de Vitoria-Gasteiz. <https://www.vitoria-gasteiz.org/docs/wb021/contenidosEstaticos/adjuntos/es/74/42/87442.pdf>
- Herrero, Pere (2021). *Guia de llenguatge inclusiu en el tractament de persones amb discapacitat*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Direcció General de Política Lingüística.
- Munholland, Joanna (2017). Other words, other worlds: an exploratory case study into the use of gender neutral-language in museums. *Social History in Museums*, 41, 28-38.
- Lledó Cunill, Eulàlia (2005). *De llengua, diferència i context*, *Quaderns de l'Institut*, 3. Generalitat de Catalunya, Institut Català de la Dona.
- (2013). *Cambio lingüístico y prensa. Problemas, recursos y perspectivas*. Laertes.

PLANS, PROGRAMES, MANUALS I GUIES

- Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura (2019). *Projecte gènere i museus. La igualtat de gènere a les activitats i funcionament dels museus de l'Institut de Cultura*. https://www.bcn.cat/cultura/docs/DocRProjGenere_MJ_vDef_ultim_paper%20membret_20221207.pdf
- American Alliance for Museums. LGBTQ Alliance (2016). *LGBTQ welcoming guidelines for museums*. https://www.aam-us.org/wp-content/uploads/2017/11/lgbtq_welcome_guide.pdf
- American Alliance for Museums. Task Force for Transgender Inclusion (2019). *An institution's guide to: Gender transition and transgender inclusion in the museum field*. <https://www.aam-us.org/wp-content/uploads/2017/11/An-institutions-guide-to-gender-transition.pdf>
- Baldasarre, María Isabel; Barcelos, Mónica (coord.) (2021). *Significancia 2.0. Una guía para evaluar el significado de las colecciones*. Programa Ibermuseos. <http://www.iber museos.org/wp-content/uploads/2021/10/significance-espanol-13-10.pdf>

- Dirección de Bibliotecas, Archivos y Museos, Chile (2012). *Guía para la incorporación del enfoque de género en museos*. <http://www.iber museos.org/wp-content/uploads/2020/03/guia-incorporacion-enfoque-genero-chi.pdf>
- Museu Marítim de Barcelona (2016). *Pla d'igualtat d'oportunitats. Projecte d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes*. <https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/2017/06/Pla-igualtat.pdf>
- (2017). *Protocol d'actuació en l'assetjament sexual*. <https://www.mmb.cat/wp-content/uploads/2017/06/2017-229-Protocol-assetjament-sexual-vOK-ALTA.pdf>
- Museums Australia (1998). *Gay & Lesbian Policy Guidelines for museums programs and practice*.
- (2000). *Women's policy for museum programs and practice*.
- National Museum of Natural History (2007). *Gender equity scheme*. <http://www.nhm.ac.uk/content/dam/nhmwww/about-us/governance/policies-and-procedures/gender-equality-scheme.pdf>

DIAGNOSIS

- MAV – Mujeres en las Artes Visuales. *Herramienta para la igualdad*. <https://mav.org.es/herramienta-mav-para-la-igualdad-2/>
- Ministerio de Cultura y Deporte. *Cultura x igualdad. Instrumento de autoevaluación de Igualdad de Género para instituciones culturales (IAIG)*. <https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/mc/espacio-de-igualdad/cultura-por-igualdad.html>

ISBN978-84-10393-71-4

